

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM FAKÜLTESİ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ISAAC EDWARD SCHNITZER'İN OSMANLI
VATANDAŞLIĞINA GEÇİŞİ VE MEHMET EMİN PAŞA
OLARAK ÜLKESİNE VE BİLİM DÜNYASINA YAPTIĞI
KATKILAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyma ÇETİN

İstanbul
Haziran - 2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM FAKÜLTESİ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ISAAC EDWARD SCHNITZER'İN OSMANLI
VATANDAŞLIĞINA GEÇİŞİ VE MEHMET EMİN PAŞA
OLARAK ÜLKESİNE VE BİLİM DÜNYASINA YAPTIĞI
KATKILAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyma ÇETİN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI

İstanbul
Haziran - 2024

TEZ ONAY SAYFASI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI

Üye: Doç. Dr. Fatih DURGUN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğum “**Isaac Edward Schnitzer’in Osmanlı Vatandaşlığına Geçişi Ve Mehmet Emin Paşa Olarak Ülkesine Ve Bilim Dünyasına Yaptığı Katkılar**” adlı araştırmada öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Şeyma ÇETİN

ÖN SÖZ

Üniversite hazırlık yıllarımda birçok kez farklı eğitim alanını kazanmış olmama rağmen yolumun tarih ilmiyle kesişmesi tevafuktur. Kendimi keşfetmemde, insanın varlığının temelini öğrenmemde yolumu aydınlatan bir ışık olmuştur. İnsan, kendini keşfetmesi için kendisinden ödün vermesi ile tarihe geçebilir. İşte bu düşünce, tarih ilmine güzel bir not bırakmak amacıyla beni bu yola çıkarmıştır.

Bu yola çıkarken öncelikle Rabbim'in izni ve sevgili aile dostumuz Emine NUHOĞLU'nun hem lisans hem de yüksek lisans eğitimim için vermiş olduğu desteklerinden dolayı kendisine teşekkür ederim.

Lisans eğitimim boyunca vermiş oldukları değerli bilgilerin yanında insanlık, merhamet ve gösterdikleri destekler için Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Beytullah KAYA'ya, Dr. Öğr. Üyesi Hilmi KAÇAR'a, Doç.Dr. Fatih Durgun'a, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOLAT'a, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK'a, Dr. Öğr. Üyesi Feyzullah Yılmaz'a saygılarımı sunar ve teşekkürü borç bilirim.

Tez çalışmamın belirlenmesinden sonuçlanmasına kadar geçen süreçte başta sabırla ve hoşgörüsüyle ardından eğitim hayatım boyunca teşviklerinden dolayı saygıdeğer tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI'ya teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte engin bilgileri ile desteğini esirgemeyen abim Selman ÇETİN'e teşekkürlerimi sunarım.

Aileme, arkadaşlarıma ve tüm sevdiklerime sonsuz teşekkürler...

Şeyma ÇETİN
İstanbul-2024

ÖZET

**ISAAC EDWARD SCHNITZER'İN OSMANLI
VATANDAŞLIĞINA GEÇİŞİ VE MEHMET EMİN PAŞA
OLARAK ÜLKESİNE VE BİLİM DÜNYASINA YAPTIĞI
KATKILAR**

Şeyma ÇETİN

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI

Haziran, 2024 – 88 sayfa

Bu tez çalışmasının amacı, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gayrimüslimlerin Osmanlı tabiiyetine geçiş süreçlerini, belirlenen bazı ana kategoriler altında açıklamak ve örneklem olarak belirlenen vatandaşlardan biri olan, 1840-1892 yılları arasında yaşamış ve Osmanlı bürokrasisinde görev almış Alman asıllı tıp doktoru Isaac Edward Schnitzer'in, Osmanlı vatandaşlığına geçmesiyle Mehmet Emin Paşa'nın, ülkeye ve bilim dünyasına katkılarını ortaya koymaktadır.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde başlayan batılılaşma süreci, gayrimüslim-Müslim tebaa arasındaki eşitliğin sağlanmasına yönelik çalışmalar ve Avrupa Devletlerinin müdahalelerine karşı verilen mücadele Tanzimat ve Islahat Fermanlarının çıkartılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu sorunların yanı sıra verilen imtiyazların aksi yönde kullanılması ile Avrupa ve Amerika'ya göçler, tabiiyetlerin artması Osmanlı Devleti'ni Tabiiyet Kanunu'nu çıkartmaya yöneltmiştir. Tabiiyet Kanunu'nun varlığı ile Osmanlı Devleti'ne gayrimüslimlerin tabiiyet başvuruları giderek artmıştır. Bu isimlerden biri olan Isaac Edward Schnitzer'in tabiiyet sonrası Mehmet Emin Paşa olarak Afrika bölgesindeki idarî ve bilimsel faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin tabiiyet hususuna verdiği önemi göstermektedir.

Tabiiyet konusu hakkında yapılan çalışmaların yanı sıra Mehmet Emin Paşa hakkındaki çalışmaların kısıtlı olması bu konunun çalışılmasının önemini ortaya koymuştur. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi fonlarından elde edilen belgeler, Emin Paşa'nın mektuplarından oluşan eserler ve

Emin Paşa'nın çalışma arkadaşlarının yazmış olduğu eserler bu tezin ana kaynaklarını oluşturmaktadır.

Tez çalışmasında araştırmanın amacına yönelik birden fazla yöntem kullanılmıştır. Bu bağlamda nitel araştırma yönteminin literatür tarama ve doküman inceleme yöntemleri kullanılmış ve elde edilen bulgular çalışmaya özgün bir biçimde yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tabiiyet Kanunu, Isaac Edward Schnitzer, Emin Paşa, Afrika.

ABSTRACT

ISAAC EDWARD SCHNITZER'S TRANSITION TO OTTOMAN CITIZENSHIP AND HIS CONTRIBUTIONS TO HIS COUNTRY AND THE WORLD OF SCIENCE AS MEHMET EMIN PASHA

Şeyma ÇETİN

Master, History and Civilization Researches

Thesis Supervisor: Asst. Prof. Nuray OCAKLI

June, 2024 – 88 pages

The aim of this thesis is to explain the processes of non-Muslims' transition to Ottoman citizenship from the second half of the 19th century under certain main categories and to highlight the contributions of Isaac Edward Schnitzer, a German-born physician who lived between 1840-1892 and served in the Ottoman bureaucracy, to the country and the scientific world after he became an Ottoman citizen and adopted the name Mehmet Emin Pasha.

The modernization process that began in the Ottoman State in the 19th century, efforts to ensure equality between non-Muslim and Muslim subjects, and the struggles against European states' interventions resulted in the issuance of the Tanzimat and Islahat Edicts. Besides these issues, the misuse of granted privileges, emigration to Europe and America, and the increase in naturalizations led the Ottoman State to enact the Nationality Law. With the presence of the Nationality Law, the applications of non-Muslims for Ottoman citizenship increased. One of these individuals, Isaac Edward Schnitzer, after becoming Mehmet Emin Pasha, engaged in administrative and scientific activities in the African region, demonstrating the importance the Ottoman Empire placed on the issue of nationality.

Despite the significance of the topic, the limited number of studies in this field and the scarcity of research on the chosen example, Mehmet Emin Pasha, underscore the importance of this study. The main sources of this thesis consist of documents obtained from the Prime Ministry Ottoman Archives, works composed of Emin Pasha's letters, and works written by Emin Pasha's colleagues.

Multiple methods were used in this thesis to achieve the research objective. In this context, the qualitative research method's literature review and document analysis techniques were employed, and the findings were uniquely reflected in the study.

Keywords: Ottoman State, Nationality Law, Isaac Edward Schnitzer, Emin Pasha, Africa.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
RESİMLER LİSTESİ	x
EKLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu, Amacı ve Kaynakları.....	1
1.2. Tezin Kapsam, İçeriği ve Önemi.....	2
1.3. Tezin Araştırma Yöntemi.....	4
İKİNCİ BÖLÜM	5
OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME VE TABİİYET KANUNUN GETİRDİĞİ YENİLİKLER	5
2.1. Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Süreci.....	5
2.1.1. Modernleşme Sürecinde Tanzimat Fermanı.....	7
2.1.2. Modernleşme Sürecinde Islahat Fermanı.....	8
2.2. Osmanlı Modernleşmesinde Tabiiyet Kanunu.....	10
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	14
XIX. YÜZYIL İKİNCİ YARISINDA GAYRİMÜSLİMLERİN OSMANLI TABİİYETİNE GEÇME NEDENLERİ	14
3.1. Kadın Tabiiyeti.....	14
3.2. Ayrımcılığa Uğrayanların Tabiiyeti.....	15
3.3. Meslekî Tabiiyetler.....	17
3.4. Ermenilerin Amerika Vatandaşlığından Osmanlı Tabiiyeti'ne Geçmeleri.....	18
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	19

ISAAC EDWARD SCHNITZER'İN OSMANLI TABİİYETİ'NE GEÇİŞİ VE NEDENİ	19
4.1. Isaac Edward Schnitzer'in Osmanlı Devleti'ne Geçışı.....	20
4.2. Isaac Edward Schnitzer'in 'Emin' İsmi Alması	23
BEŞİNCİ BÖLÜM	25
EMİN PAŞA'NIN OSMANLI DEVLETİ VATANDAŞI OLARAK FAALİYETLERİ VE BİLİME KATKISI	25
5.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı – Afrika İlişisine Bakış	25
5.2. Emin Paşa'nın Afrika'daki İdarî ve Bilimsel Faaliyetleri.....	26
5.2.1. Emin Paşa'nın Hatt-ı İstiva (Ekvator) Valiliği (1878-1889)	31
ALTINCI BÖLÜM	44
EMİN PAŞA VE MEHDİ İSYANI	44
6.1. Emin Paşa'nın Mehdi İsyanı Sürecinde Faaliyetleri.....	45
6.2. Emin Paşa'nın Kurtarılması ve Vefatı	50
YEDİNCİ BÖLÜM	57
SONUÇ	57
KAYNAKÇA	60
EKLER	65
ÖZGEÇMİŞ	76

RESİMLER LİSTESİ

Resim 5. 1: Emin Paşa'nın Hatt-ı İstiva Valiliği sürecinde idare ettiği bölge ve kurulan keşif istasyonları	43
Resim 6. 1: Henry Stanley tarafından yürütülen "Emin Paşa'ya Yardım Seferi"nin yol haritası.....	50
Resim 6. 2: Emin Paşa'nın Kaşif Stanley'i karşılama töreni	53

EKLER LİSTESİ

- EK1: Borç, Veraset (Tereke): Yanya Sabık Valisi İsmail Hakkı Paşa ve Alman Doktor Edward..... 65
- EK2: Devlet-i Aliyye tabiiyetine geçen Amerikalı Yahudi Aniko ile Netherland Hollandalı Yonko'nun himaye olunmaları ve refahlarının temini..... 66
- EK3: Olga Novak adlı kadının tabiiyeti hakkında icra kılınan tahkikat 67
- EK4: Napoli ahalisinde olan ve Dersaette piyano eğitmenliğinde bulunan Jozef Lanze 68
- EK5: Sevakin şehrinin muhasarası işi ile, Emin Paşa ile Mösyö Stanley olduğu zann olunan bir seyyahın esir edildiği hakkında Osman Diğma tarafından Sevakin'de bulunan İngiliz kumandanına gönderilen mektubun tercümesi, s.1. 69
- EK6: Sevakin şehrinin muhasarası işi ile, Emin Paşa ile Mösyö Stanley olduğu zann olunan bir seyyahın esir edildiği hakkında Osman Diğma tarafından Sevakin'de bulunan İngiliz kumandanına gönderilen mektubun tercümesi, s.2. 70
- EK7: Emin Paşa ile Mösyö Stanle olduğu düşünülen bir seyyahın esir edildiklerine dair Osman Dikna tarafından Sevakin müdürüne gönderilen mektubun irsal kılındığı..... 71
- EK8: Osmanlı tabiiyetine geçmiş olan Vilanse-i Atik sabık Maslahatgüzarı Mortima'nın Ticaret Meclisi'nde görevlendirildiği..... 72
- EK9: Tabiiyyet [Vatandaşlık talebi kabulü] : Julyan (Filibe Telgrafhanesi Müdürü)73
- EK10: Tabiiyyet [Osmanlı tebeasına geçiş] : Tample (Cezayir-ı Seba ahalisinden, Hanya Hastanesi Tabibi)..... 74
- EK11: Acre'de mukim Dworissi Avierino'nun, Beyrut'taki bazı Yunanlıların aleyhindeki iddialardan dolayı Osmanlı tabiiyetine kabul edilerek himayesi ve padişahın hizmetine girme talebi. 75

KISALTMALAR

A.}MKT.UM	: Sadâret Mektubi Kalemi ve Umum Vilayat Evrakı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGE	: Adı Geçen Eser
BOA	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
HR.H	: Hariciye Nezâreti Hukuk Kısmı
HR.İD	: Hariciye Nezâreti İdare
HR.MKT	: Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemi
HR.TH	: Hariciye Nezâreti Tahrirat
HR.TO	: Hariciye Nezâreti Tercüme Odası
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Y.EE	: Yıldız Esas Evrakı
Y.PRK.EŞA	: Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
Y.PRK.TKM	: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-1 Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu, Amacı ve Kaynakları

Bu tez çalışması, XIX.yüzyıl itibari ile Osmanlı Devleti'nde başlayan Batılı anlamda modernleşme sürecinin nedenleri çerçevesinde elde edilen sonuçlardan biri olan “*Tabiiyet-i Osmaniyye Kanunu*” ile başta Avrupalı ve diğer devletlerden olan vatandaşların Osmanlı Devleti'ne geçiş süreçlerini belirlenen kategoriler altında açıklamak ve bu vatandaşlardan biri olan, 1840-1892 yılları arasında yaşamış ve Osmanlı Devleti'nde görev almış Alman asıllı tıp doktoru Isaac Edward Schnitzer'in, Osmanlı Devleti vatandaşlığına geçmesiyle Mehmet Emin Paşa'yı, ülkeye ve bilim dünyasına katkılarıyla çalışmanın örneği olarak açıklamaktadır. Ayrıca Abdülaziz Dönemi ile başlayıp II.Abdülhamit Dönemi'nde devam eden bu süreç kapsamında Mehmet Emin Paşa'nın görev alanları, bulunduğu coğrafya hakkındaki gözlemleri, yazdığı mektuplar ile dünya kamuoyuna çalıştığı bölge halkını tanıtmaya vb. konular aktarılmıştır.

Osmanlı Devleti birçok etnik kökenden insanı yönetmiş ve farklı milletten insanları bir arada yaşatma kültürünün bir sonucu olarak yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin çöküş süreci olarak ele alınmasına rağmen Osmanlı Arşivi'nden yapılan araştırmalarda kendi ülkelerinin vatandaşlığını bırakıp Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyen çok sayıda Avrupalı ve diğer milletlerden kişilerin başvuru dosyalarından oluşan fonların bulunması bu konuda yapılacak araştırmaların ortaya çıkaracağı pek çok yeni bilgiye işaret etmektedir. Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyenler arasında kadınların, ayrımcılık ve haksızlığa uğrayanların, eğitim ve iş alanında yenilik ve buluşlarını, ayrıca mesleklerini icra etmek isteyenlerin Osmanlı tabiiyetine geçmek için başvurdukları görülmektedir. Bu tezin amacı Mehmet Emin Paşa örneğinde bu durumlardan birini inceleyerek bu konuda yapılacak çalışmalara kaynak sağlamaktır.

Tezin kaynakları içerisinde T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden elde edilen Osmanlı Devleti'ne tabiiyet hususunda yapılan başvuru evrakları, Mehmet Emin Paşa'nın görev yerleri hususundaki belgeler, ilgili konuda kaleme alınmış başta Mehmet Emin Paşa'nın hayatı hakkındaki "*Emin Pasha – His life and work*" adlı eser ve görev aldığı coğrafyadan çeşitli bölgelerde bulunan arkadaşlarına iletmiş olduğu mektuplar ile oluşturulmuş eserler bulunmaktadır. Mehmet Emin Paşa'nın mektuplarından oluşan eserler görev aldığı Afrika coğrafyasında yapmış olduğu keşif gezilerinin sonuçlarını, valilik görevi gereği kabile liderleri ile yapmış olduğu ikili görüşmeleri ve toplumun yapısını aktarmaktadır (Schweitzer, 1898).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden elde edilen evraklar ise Mehmet Emin Paşa'nın Afrika'daki görevlerini, görev yaptığı bölgedeki Mehdi isyanı karşısındaki tutumunu ve bilimsel araştırmalarını aktarmaktadır.

1.2. Tezin Kapsam, İçeriği ve Önemi

Tezin kapsam ve içeriğini, başta Osmanlı Devleti modernleşme süreci ile daha da artan "tabiiyet sorunu" sonucunda çıkartılmış Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu ile tabiiyet taleplerinden oluşan arşiv kaynakları, Osmanlı Devleti'ne gelerek paşalık unvanına kadar yükselmiş olan Mehmet Emin Paşa hakkındaki arşiv kaynakları ile hayatını konu alan eserler oluşturmuştur. Tabiiyetin genel bir konu olması sebebi ile de bu çalışmanın konusu Mehmet Emin Paşa'nın tabiiyeti ve faaliyetleri örneği ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda tezin kapsamı Osmanlı vatandaşlığına geçiş sürecini 1840-1892 yılları arasında yaşamış olan Mehmet Emin Paşa'nın Osmanlı tabiiyeti, Afrika'daki faaliyetleri ile Osmanlı Devleti adına yapmış olduğu hizmetler ile vefatı olarak belirlenmiştir. Tabiiyet hususu değerlendirilirken ilk olarak Osmanlı Devleti'nin 1789-1807 yılları arasında hüküm sürmüş olan Sultan III.Selim ile başlayan modernleşme süreci Sultan Abdülaziz Dönemi'ne kadar devletin başta askerî olmakla birlikte idarî, siyasî ve toplumsal alandaki değişim ve gelişim evreleri değerlendirilecektir. Bu değişim ve dönüşüm ile Osmanlı tebaasının konusunda yapılan reformların yasal metinleri olarak Tanzimat ve Islahat Fermanları değerlendirilmiştir.

Tez çalışmasında tabiiyet hususu temeli teşkil etmekle birlikte Osmanlı Devleti'nin son 150 yılı isyanlar, milliyetçilik hareketleri ve parçalanma süreçlerinden geçerken

bazı nedenlerle Osmanlı tabiiyetine geçişlerin arttığı belirlenmiş ve bu nedenler alt başlıklara ayrılarak aktarılmıştır. Başta kadınların evlilik ve sağlık konularındaki başvuruları, buldukları bölgelerde haksızlık ve olumsuz ithamlara maruz kalanların başvuruları, edinmiş oldukları mesleklerin icraatlarına devam etmek isteyenlerin başvuruları ile Osmanlı'dan ayrılarak farklı devletlerin vatandaşlığına geçip daha sonradan hayat şartlarının elverişsiz olması sebebiyle tekrar Osmanlı vatandaşlığına geçmek için yapılan başvurular gibi belirlenen alt başlıklar ile aktarılmıştır. Bu dönemde Avrupa ve Amerika'ya göçler ve Osmanlı tabiiyetinden ayrılma vakalarının çok olmasına karşın neden bir taraftan da Osmanlı tabiiyetine geçmek için yapılan başvuruların arttığı konusu da belirtilmiştir.

Tez çalışmasının içerisinde örnek olarak seçilen Mehmet Emin Paşa'nın belirlenen tabiiyet süreçlerinden hangisine dâhil olduğu ortaya konularak, Osmanlı Devleti'ne geliş süreci ve neden Osmanlı tabiiyetine geçmek istediği analiz edilmiştir. Ayrıca bu süreç içerisinde izlenmiş olduğu yol ile birlikte Osmanlı topraklarına kadar olan yolculuğu da aktarılmıştır.

Mehmet Emin Paşa örneği kapsamında başta günümüzde Karadağ sınırları içerisinde yer alan ve Osmanlı Dönemi'ndeki Antivari'de başlayan görev süreci ile daha sonra Osmanlı Devleti'ne bağlı Afrika topraklarındaki çalışmaları, coğrafi gözlemleri, Osmanlı-Mısır ilişkileri kapsamında şahit olduğu siyasi olaylar ve Mehdi isyanı sırasındaki hayat mücadelesi derin bir araştırma sonucu açıklanmıştır.

Osmanlı Devleti batılılaşma sürecinde ortaya çıkan tabiiyet hususu kapsamında örnek olarak belirlenen Mehmet Emin Paşa üzerine Osmanlı Arşiv Belgelerini ve batılı kaynakları karşılaştırmalı olarak kullanan bir çalışmanın yapılmamış olması yanında hem tabiiyet başvurularının özellikle Osmanlı Devleti'nin parçalanma döneminde artmış olması hem de Mehmet Emin Paşa'nın bu bağlamda Osmanlı topraklarında gösterdiği faaliyetlerin arşiv belgeleri ışığında aktarılması bu çalışmaya önemli bir özgün değer katmaktadır. Ayrıca literatürde tabiiyet konusunda yapılmış yüksek lisans ve doktora tezi mevcut olmakla birlikte örnek şahıs belirlenerek ortaya konmuş herhangi bir çalışma örneği de bulunmamaktadır (Serbestoğlu, 2010).

Mehmet Emin Paşa kapsamında Türkçe olarak yayınlanmış birkaç makale dışında herhangi bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Osmanlı Arşivi belgeleri göstermektedir ki bu konudaki yerli ve yabancı literatürün aksine, o dönemde Avrupa

lkeleriyle karşılaştırıldığında, pek çok Avrupalı için Osmanlı toprakları yaşamak ve çalışmak için doğduğu ülkeden çok daha cazip bir yerdirdi. Bu alışma bu konuya işaret eden belgeleri gün işığına çıkartmış, bunun bir örneğinin detaylı bir analizini yapmış ve bu konuda yapılacak yeni çalışmaların yolunu açacak olan özgün bir çalışma olmuştur. Bu konuyla ilgili kaynakların İngilizce, Almanca, Osmanlıca olması yanında hatıratlar ve yabancı gazetelerin de bu konudaki önemli kaynaklar olması konunun bugüne kadar ele alınmasını ve farklı yönlerinin ortaya konulmasını zorlaştırmıştır. Bu sebeple çalışmanın yapılması literatüre özgün bir katkı sağlayacaktır.

1.3. Tezin Araştırma Yöntemi

Nitel araştırma yöntemi araştırılmak istenen olay ve olgu hakkında ayrıntılı analizler yapmaya uygun bir araştırma yöntemidir. Birden fazla veri toplama yöntemi barındıran nitel araştırma yöntemi farklı disiplinlerin araştırma tekniklerini bir araya getirmektedir. Araştırmacı belirlediği konu kapsamında gözlem, görüşme ve söylev/doküman analizi gibi teknik ve yöntemleri kullanabilir (Baltacı, 2019: 370). Bu sebep doğrultusunda çalışma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi kullanılarak başta doküman analizi yapılmıştır.

Bu Tez çalışmasında araştırmanın amacına yönelik birden fazla yöntem kullanılmıştır. Bu bağlamda nitel araştırma yönteminin “literatür tarama”, “monografi çalışması” ve “doküman inceleme” yöntemleriyle elde edilen bulgular çalışmaya özgün bir biçimde yansıtılmıştır. Çalışmada öncelikle literatür tarama yöntemi kullanılarak konuya ilişkin Osmanlı Arşiv Belgesi, makale, tez, kitap ve hatıratlara ulaşılmıştır. Ulaşılan literatürde Türkçe alışmalar gerektirdiği gibi incelenmiş ve analiz edilerek bilgiye ulaşılmıştır. Ardından İngilizce ve Almanca ile ortaya konmuş çalışmaların çevirisi gerçekleştirilerek analizi sağlanmış ardından çalışmada gerekli yerlerde bilgi aktarımı gerekçesiyle kullanılmıştır. Daha sonra doküman inceleme yöntemi ile T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nden elde edilen belgeler taranarak transkripsiyonu yapılmış ve elde edilen doküman bilgileri analiz edilerek çalışma içerisinde belirlenen başlıklar altında kullanılmış ayrıca diğer dokümanlarla ilişkilendirilerek çalışmaya aktarılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME VE TABİİYET KANUNUN GETİRDİĞİ YENİLİKLER

2.1.Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Süreci

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin arka planında XVIII. yüzyılda artan askeri yenilgilerin sonucunda cihan imparatorluğu düşüncesinin ve söyleminin bırakılarak teknik üstünlüğünün kendini bu anlamda geliştiren Batı'da olduğu kabul edilmesi düşüncesi yatmaktadır (Telli ve Yılmaz, 2020: 15). Bu düşüncenin temelinde 1699 tarihinde Avusturya, Venedik ve Lehistan ile imzalanan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti artık askeri açıdan yetersiz kaldığının ve devlet kademelerinde ıslahatların gerçekleşmesinin zorunlu olarak ortaya çıktığını kabul etmiştir (Aktürkoğlu, 2022: 2).

III.Selim'in 1789 tarihinde tahta çıkması ile beraber askeri anlamda düzenlemeler için çalışmalara başlamıştır. Döneminde devam etmekte olan 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşlarından, ordu düzeninin bozukluğu ve eğitimsiz askeriyenin varlığı ile istenilen sonuç elde edilememiş olması bu çalışmaları hızlandırmıştır. Ayrıca Osmanlı-Rus Savaşı'nın istenmeyen bir barış ile sonlanmasının ardından yenilenmenin ve ordunun yapılandırılmasının zaruri bir ihtiyaç olduğu kanaatine varılmıştır (Beydilli, 2009: 421; Aktürkoğlu, 2022: 5). Tahta çıkış tarihinde Fransa'da gerçekleşen ihtilâlin Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemeye başlaması sonucu III.Selim Avrupa'nın değişen siyasi, idari ve toplumsal yapısını yakından incelemek için Avrupa'da ilk daimi sefarethaneleri açtırmıştır. Diğer yandan Rus Çarlığı ve Avusturya ile denge siyaseti izleyerek olası savaş durumunu ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Aktürkoğlu, 2022: 5).

Yapılan yenilik ile ordu içerisinde bulunan ve Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmış olan ordu kumandanlarının neredeyse hepsi değiştirilmiştir. Ordu içerisindeki kumanda sisteminde değişikliklere gidilmiş ve ocak dışından görevlendirmeler yapmıştır.

Ayrıca tımarların denetimini sağlanarak bir kısmının tasfiyesine karar verilmiştir. Tüm bu adımların ardından 1792 tarihinde Nizâm-ı Cedîd adıyla Avrupai tarzda ordu kurulmuş ve kurulan ordunun ve donanmanın tüm giderleri için Nizâm-ı Cedîd Hazinesi oluşturulmuştur. Devletin ekonomik açıdan güçlenmesini sağlayacak önlemler alınmış böylelikle tasarruflu olunmasına, ithal edilen lüks mallara son verilmesine dair kurallar getirilmiştir. Askeri yenilikler dışında Osmanlı'nın son dönemlerinde milliyetçilik akımının etkisi ile Osmanlı tebaasında bulunan gayrimüslim halka istedikleri takdirde Avrupa tüccarı adı altında berat verilerek ticaret açısından kolaylıklar sağlanmıştır. Ordu içerisinde yapılan reform hareketleri ve sonucunda oluşturulan Nizâm-ı Cedîd 1807 tarihinde III.Selim'in Yeniçeri Ağası'nın ve Şeyhülislam'ın başında olduğu bir kalkışma ile tahtan indirilmesi sonucu son bulmuştur (Beydilli, 2009: 423). III.Selim'in askeri anlamda gerçekleştirdiği reform hareketlerinin amacı sadece askeriye düzenlemek değil devletin içinde bulunduğu sıkıntının temelinde yatan kaynağı bularak Osmanlı Devleti'ni eski gücüne kavuşturmak olmuştur (Aktürkoğlu, 2022: 4).

Batılılaşma sürecinin devamı II.Mahmut ile sadece askeri alanda değil her alanda topyekûn bir harekete dönüşmüştür. Bir yanda Avrupa ile olan zorlu ilişkiler bir diğer yandan devam eden Osmanlı-Rus Savaşları, iç ve dış tehditlere karşı oluşturulacak ıslahatlara zemin hazırlamıştır (Telli ve Yılmaz, 2020: 16). Öncelikle reformlara karşı çıkan ayanlarla Sened-i İttifak imzalanmış ve bir denge kurulmaya çalışılmış, aynı zamanda anayasal hukukun da temeli atılmıştır. Bu anlaşma ile II.Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nın yanında yeni bir askeri ocak oluşturmak amacıyla Sekbân-ı Cedîd'i kurmuştur. Fakat yeniçeriler tarafından bu karara karşı çıkılarak isyan patlak vermiş ve dönemin Sadrazam'ı Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi üzerine bu uygulamadan vazgeçilmiştir (Karataş, 2019: 943-942). Avrupai tarzda ve çağdaş usullere uygun olarak tekrardan oluşturulan Eşkinci Ocağı II.Mahmut tarafından 1826 tarihinde kurulmuştur. Hatta askerlere Avrupa tarzına benzer üniformalar giydirmiş ve talimlerini dahi bu üniformalarla yaptırmıştır. Bu durum yeniçerileri yeni bir ayaklanmaya doğru itmesi sonucu 15 Haziran 1826 tarihinde yapılan Yeniçeri Ayaklanması ile II.Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nın (*Vak'a-i Hayriyye*) kaldırılmasını hükmetmiştir. Kurulacak yeni ordunun ekonomik açıdan giderlerinin karşılanması için vakıf mallarının kullanılması gerektiğini düşünerek Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ni kurmuştur. Ardından yapılan bu reformların halk tarafından bilinmesi için 1831'de

Takvîm-i Vekâyi adlı gazetenin çıkartılmasıyla basın yolunu da kullanarak halkın işleyişten haberdar olması yönünde çalışmalar yapmıştır (Beydilli, 2003: 354; Agras, 2010: 34).

Gerçekleşen reformların hükümet içerisinde idare edilmesi ve yerleşmesi açısından idari alanlarda da yeniliklere başvurulmuştur. Divan-ı Hümayun, neredeyse tüm işlevini kaybetmesi sonucunda Avrupa'dan alınmış kabine sistemi ile nazırlıklar kurulmuş ve nazırlıkların bağlı olduğu meclisler oluşturulmuştur. İlk başta mülkî idareyi kendi içerisinde Maliye, Hariciye, Dâhiliye ve Evkâf Nezaretleri ile nâzırlıklar gibi isimlerle ayırarak yeni bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır. 1838 tarihinde Sadrazamlık makamına denk gelen ve kurulan nâzırlıkların başvekili sıfatıyla hükümetin işlerini düzenleyen makam oluşturularak Sadrazamlık makamı işlevini neredeyse yitirme durumuna gelmiştir. Çeşitli görevler içeren “*Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Meclis-i Has, Meclis-i Vükelâ, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye*” adlı meclisler, karantina, posta, takvimhâne nâzırlıkları gibi devlet kademelerine Avrupai tarzda düzen getirilmeye çalışılmış ve bu yenilikler bir sonraki dönemlerde II.Mahmut Dönemi’ne has kurumlar olarak adlandırılma ile örnek teşkil etmeye başlamıştır (Beydilli, 2003: 355).

2.1.1. Modernleşme Sürecinde Tanzimat Fermanı

II.Mahmut’un vefatının ardından tahta geçen Sultan Abdülmecid, yapılan ıslahat ve anlaşmaların devamlılığına karar vermiştir. Mısır meselesinin devamı üzerine Avrupa’da bulunan Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı’ya dönmüş ve Mısır meselesi üzerine Avrupa’nın yardımlarının gerçekleşmesi adına hazırladığı Tanzimat Fermanı’nı 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkı’nda bulunan halkın önünde okumuştur. Tanzimat sürecini başlatan bu fermanın çıkartılması ile amaçlanan mülkî ve şahsî emniyetin sağlanması, belli başlı bazı hakların korunması esaslı ile halk ve devlet arasındaki münasebetleri düzenleyecek kanunların oluşturulacağını belgelemektedir. Tanzimat Fermanı’na giden yolda keyfi idarenin varlığının sonlandırılması ve devlet genelindeki işleyişin bir düzene oturtulması amaçlanmıştır. Ayrıca devletin kuruluşu itibari ile Kur’an hükümleri ile şeriat kurallarına uyulduğu için güçlü bir devlet olduğu, fakat son 150 yıllık sürece bakıldığında bu durumlara riayet edilmediği ileri sürülerek devletin ve halkın içerisinde zaaf ve fakirliğin baş gösterdiği gerekçeleri ile yeni kanunların hazırlanması tespiti yapılmıştır. Tanzimat Fermanı asıl esaslarına bakılacak olursa vergilerin düzenlenmesi, asker alımının

dengeye oturtularak zaman kıstasının yapılması, can güvenliği başta olmak üzere mal, ırz ve namusun korunması, hazineyi ve halkı zararına sonuçlanan iltizam usulünün olumsuz sonuçlarının değerlendirilmesi ile kaldırılması görüşü, halktan alınan vergilerin herkesin gücünün yettiği şekilde tahsil edilmesi ve fazla vergi alımının önüne geçilmesi vb. nedenler temelini oluşturmuştur. Vergi alımındaki dengesizliğin ticareti, tarımı ve nüfustaki artışı olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir. Askerlik sürelerinin süresiz işlenmesi yerine dört ya da beş yıl olacak şekilde netleşmesi gerektiği düşünülmüştür. Topluma kadar geniş bir alana yayılan yenileşme adımları ile Osmanlı tebaası içerisinde kimsenin yargı karşısına çıkmadan ölüm hükmü almaması, herkesin mal ve mülküne istediği gibi ulaşabilmesi, Müslim-gayrimüslim fark etmeksizin eşit bir şekilde haklardan yararlanması ve bu durumların görüşülüp karara bağlanması için kurulan Meclis-i Vâlâ'nın üye sayılarının her iki taraftan artırılması vb. gibi kararlar yürürlüğe girmiştir. Tanzimat Fermanı, geleneksel yapının neredeyse kökünden yenilenecek şekilde değişmesinde rol oynamıştır. Özellikle Müslim-gayrimüslim tebaa arasındaki eşitlik kurma çabası Osmanlı'nın son dönemlerinde artan Sırp ve Yunan isyanları ile milliyetçilik etrafında toplanan gayrimüslim tebaanın Osmanlı Devleti'nden ayrılma durumlarının önüne geçmek ve oluşabilecek bir göç sürecini önlemek amacıyla oluşturulan ve Osmanlı Milleti kavramına vurgu yapılan ilk adım olmuştur (Akyıldız, 2011: 2-3).

2.1.2. Modernleşme Sürecinde Islahat Fermanı

Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler için yeterli bulmayan Avrupalı Devletler, Osmanlı tebaasında bulunan gayrimüslimlerin Müslim halk ile aralarında hukukî ve siyasî farklılıkların olduğunu ve bunların çözülmesi için daha köklü yeniliklerin gerçekleşmesi isteği Osmanlı tarihinde ayrı bir yer edinmiş ve önemi olan Islahat Fermanı'nı ortaya çıkarmıştır. Kırım Harbi içerisine giren Osmanlı Devleti'ne Batılı devletlerin yeni reform talepleri ile baskı yapması durumu hızlandırmıştır. Kırım Harbi'nin sonucunda imzalanacak barış antlaşmasına eklenilmesi istenen reform maddeleri ilk başta Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiş olsa da 1 Şubat 1856 tarihli Viyana Protokolü'nde imzalar atılmıştır. Fransız, İngiliz ve Avusturya elçileriyle sadrazam ve şeyhülislâmın birlikte hazırladıkları Islahat Fermanı'nın hazırlıklarına başlanmıştır.

Islahat Fermanı ile;

- 1- Daha önce gerçekleşen ıslahat ve reformlar ile gayrimüslim tebaaya verilen tüm haklar tekrar teyid edilmiştir.
- 2- Dini imtiyazların tümü geçerli sayılarak korunacaktır. Böylelikle gayrimüslimlere tanınan bu hakların kontrolünün sağlanması amacıyla patrikler *kayd-ı hayat* şartı ile hizmet edecekler, kendilerine maaş bağlanacak, bu sebeple cemaatlerinden herhangi bir aylık alamayacaklar, gayrimüslim tebaanın şahsi işlerine belirlenen üyelerden oluşmuş bir meclis ilgilenecek ve ayinlerini serbest bir şekilde gerçekleştirebileceklerdir.
- 3- Osmanlı tebaası içerisinde bulunan farklı inançlara sahip kesim bir diğerinden farklı tutulmayacak, onur ve gurur kırıcı tutum sergilenmeyecek, toplumda kimsenin dini ve mezhebinin değiştirilmesine yönelik baskı ve tutum içerisinde girilmeyecek, tebaa içerisinde bulunan her kesim sivil ve askeri devlet okullarına alınabilecek, devlet tarafından kurulacak olan maarif meclisi ile sağlanacak kontrol şartıyla her cemaat kendine bağlı okul açabilecektir. Osmanlı tebaasından alınacak her türlü vergi eşitlik ve adalet çerçevesinde toplanılacaktır.
- 4- Görülecek her mahkeme halka açık usulle yapılacak, gerçekleşen davaların sonuçlanma süresi kısaltılacak, kimseye keyfi anlamda tutuklanma kararı, eziyet, işkence ve hapis cezası kararı alınmayacak, gayrimüslim tebaanın mahkemeleri kendi din adamlarının bulunduğu mahkemeler tarafından gerçekleştirilecektir.
- 5- Osmanlı tebaasında bulunan her kesim askerlikle mükellef sayılacak, fakat bu durumdan caymak isteyenlerin nakdî ve şahsi bedelleri kabul edilecektir.
- 6- Rüşvet alma, aşırma ve makamını kullanarak kötü muamele edenlere karşı caydırıcı kanun hükümleri çıkartılacaktır.
- 7- Mali işlere yönelik yeni düzenlemelerin yapılması, oluşan servet kaynaklarının kontrolü, ticari ve zirai alanlarda gelişimin sağlanması açısından Batılı anlamda teknik ve bilginin alınması, sermaye desteğinden de faydalanılması gerekmektedir.

Alınan bu kararlar doğrultusunda gayrimüslim tebaaya önemli hak ve ayrıcalıkların verildiği görülmektedir (Bülbül, 1989: 176-177).

Böylelikle Kırım Harbi öncesinde Rusların sunmuş olduğu tekliflerden daha fazla hak ve özgürlük maddeleri taşıyan ve Batının sermayesinin Osmanlı topraklarına girişini kolaylaştıran hükümler taşımasına rağmen Islahat Fermanı kabul edilmiştir. Böylelikle Osmanlı iç ve dış sorunlarında Batılı devletlerin doğrudan müdahale etme hakkına sahip olmasının önü açılmıştır. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti tarafından da Batılı devletlerin teminatı altında toprak bütünlüğünün korunması ve eşit haklara sahip olduğu kabul edilmiştir. Sultan Abdülmecid dönemi ıslahatlar açısından büyük bir öneme sahiptir. Yapılan ıslahatlara sadık kalınmış, Müslim ve gayrimüslim tebaanın eşitlik prensibi içinde ve Osmanlılık fikri çerçevesinde bir tutulmaya çalışılmıştır. Amaç bu olsa da elde edilen sonuçlar gereği büyük bir imtiyaz silsilesine kavuşan gayrimüslim tebaanın öncelikle milliyetçilik fikir akımı ile haklara kavuşması ve ardından Batılı Devletler tarafından himaye altına alınmaları bir birliğin kurulması fikrini imkânsız hale getirmiştir (Küçük, 1988; Bülbül, 1989: 177). Öncelikle din ve vicdan özgürlüğü vurgusu ile ele alınan Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin tebaasını bir kılma çalışmasına dönmüştür. Hükümet, bu anlamda Müslim- gayrimüslim tebaayı birbirinden ayıracak kanun tekliflerini reddetmiştir. Batılı devletler tarafından Paris Barış Antlaşması'nın bir maddesi olarak anılması istenilen Islahat Fermanı'nın, Sultan Abdülmecid'in gayrimüslim tebaasına yönelik almış olduğu bazı imtiyaz kararları şeklinde hükümet tarafından hazırlanmış ferman olarak ilân edilmesi şeklinde sonuçlandırılmak istenmiştir. Bunun sonucunda Hicri 11 Cemâziyelâhir 1272 (18 Şubat 1856) tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından Bâbîâli'de yapılan bir merasimle ilân edilmiştir. Böylelikle Paris Barış Antlaşması öncesi yayınlanan Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin kararı olarak halka gösterilmek istenmiştir (Bülbül, 1989: 175; Gülsoy, 1999: 186).

2.2.Osmanlı Modernleşmesinde Tabiiyet Kanunu

Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme sürecinin en önemli parçası olan Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı sonrası toplumsal konularda bir dizi yenilikler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri olan Tabiiyet Kanunu 1869 tarihinde "*Tabiiyet-i Osmaniyye Kanunnamesi*" adıyla Sultan Abdülaziz Dönemi'nde yürürlüğe girmiştir (Serbestoğlu, 2010: 36). Tabiiyet Kanunu'na kadar olan süreçte Osmanlı Devleti'nde İslam Hukuk kuralları çerçevesinde tabiiyet hususu ele alınmıştır. İslam âleminin ilk seküler kanunu olarak tarihe geçen Osmanlı Tabiiyet Kanunu, 1851 tarihinde oluşturulan Fransız Vatandaşlık Kanunu örnek alınarak çıkartılmıştır (Serbestoğlu, 2011: 205).

Osmanlı Devleti'nin Tabiiyet Kanunu'na olan ihtiyacının sebeplerinin temelinde gayri Müslim tebaanın yabancı devletlerin himayesi ile Osmanlı Devleti'nin sağladığı kapitülasyonlardan yararlanmalarının, ticaretlerinin ve faaliyetlerinin devamlılığını Osmanlı toprakları üzerinden bir vatandaş olarak gerçekleştirmelerini, yabancı devletlere sağlanan kapitülasyonların bazı suiistimallere ortam hazırlamaması vardır. Böylelikle bir diğer husus olan Müslim ve gayrimüslim tebaa arasındaki farklılık ve ayrıcalıklı konumlarının da aynı dengeye oturtulması amaçlanmıştır. Bahsedilen bu suiistimallerin başında bürokrasi gelmektedir. Yabancı devletlere verilen haklardan yararlanmak isteyen Osmanlı tebaası tercümanlık, konsolosluk gibi görevlere getirilebilmek için beraatlar almış ve yabancı konsoloslukların başına geçerek vergilerden de muaf olmuşlardır. Bu vergi muafiyetlerin başında ise gümrük vergileri gelmektedir (Serbestoğlu, 2011; Ulukaya, 2022: 138). Hem gayrimüslim hem de Müslim Osmanlı tebaasında bulunan kişilerin tabiiyetten çıkışlarını destekleyen ve bu yönde çalışmalar yapan devletlerin başında Yunanistan ve Rusya olmuştur. Osmanlı tebaasında bulunan gayrimüslim halkın başta bu iki devletin vatandaşı olduğunu iddia etmelerinin yanında İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi Avrupa devletlerinin tebaasından olduklarını da iddia edenler çıkmıştır (Osmanağaoğlu, 2003: 165). Sadece Avrupa ile sınırlı kalmayan tabiiyet sorunu ABD'nin Osmanlı topraklarındaki misyonerlik çalışmaları sonucu başta Ermeniler olmak üzere Rum ve Yahudi olan Osmanlı vatandaşları ile de artarak devam etmiştir (A.g.e.: 166). Tabiiyet nedenleri arasında bir diğer husus ise Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan toprak kayıpları neticesinde, kaybedilen topraklarda yaşayan tebaanın Osmanlı'da kalan topraklara göç etme sürecinden kaynaklıdır. XIX. yüzyılın başlarında Yunanistan'ın bağımsızlığı ile Mora'da yaşayan Müslüman halk ve Cezayirli tebaanın göçleri, tabiiyet sorunlarının yaşandığına dair bir örnektir (Serbestoğlu, 2011: 200).

Osmanlı Tabiiyet Kanunu'nun gereklilikleri arasındaki bir diğer husus Osmanlı Devleti'nin yabancıları bazı teşviklerle Osmanlı topraklarına yerleştirmek istemesi süreci ile başlamıştır. Avrupa'nın farklı bölgelerinde ilanlar vererek Osmanlı topraklarına davet ettiği gayrimüslimler Osmanlı sefaretlere gelerek ayrıntılı bilgi almak istemişlerdir. Fakat tabiiyet şartlarının neler olduğu hakkında detaylı bilgi aktarımı gerçekleştirilememiştir. Bunun bir örneği olarak Berlin Sefareti'ne başvuran gayrimüslimlerin tabiiyet hakkında ayrıntılı bilgi talebi üzerine Berlin, Osmanlı Devleti ile görüşmüştür (Serbestoğlu, 2011: 203).

Belirtilen gerekçeler ile 23 Ocak 1869 tarihinde çıkartılan Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnâmesi, dokuz maddeden oluşturulmuştur;

- 1- Anne ve baba Osmanlı tabiiyetinde ise kişi Osmanlı tebaasındandır.
- 2- Anne ve babası gayrimüslim olan kişi Osmanlı toprakları içerisinde doğduğu takdirde reşit olduktan üç yıl içerisinde Osmanlı tabiiyetine geçebilir.
- 3- Reşit olan gayrimüslim, Osmanlı toprakları içerisinde beş yıl süreyle ikâmet ettiği takdirde ya da Hariciye Nezâreti'ne başvurması sonucu Osmanlı tabiiyetine girebilir.
- 4- Osmanlı Devleti, tabiiyet talebinde bulunan gayrimüslimlerin sunulan şartları yerine getirmemiş olması dışında istisnai durumlarda tabiiyete kabul edilir.
- 5- Osmanlı Devleti'nin izni ile başka bir devletin vatandaşlığına geçen kişi artık Osmanlı tabiiyetinde olmadığı gerekçesi ile ecnebi olarak kabul edilecektir.
- 6- Osmanlı Devleti, tabiiyetinde iken ecnebi memlekette bulunduğu zaman diliminde tabiiyet değiştiren ve yahut askerlik yapan kişileri tabiiyetinden çıkartır ve Osmanlı topraklarına girişine de izin vermeyecektir.
- 7- Osmanlı tabiiyetinde iken ecnebi bir kişi ile evlenen kadın eşinin vefatı üzerine dilerse üç yıl içerisinde Osmanlı tabiiyetine geçebilir.
- 8- Osmanlı Tabiiyetinden bir sebepten dolayı çıkartılmış ve yahut kendi isteği ile ayrılmış kişilerin çocukları reşit olmamaları durumunda dahi Osmanlı tabiiyetinde kalacaktır. Ayrıca ecnebi kişinin Osmanlı tabiiyeti sonrasında babasından dolayı reşit çocuğu var ise Osmanlı tebaasından sayılamayacaktır.
- 9- Osmanlı Devleti'nde ikâmet eden kişiler Osmanlı tebaasından olduğu kabul edilir. Fakat Osmanlı tebaasında iken ecnebilik iddiasında bulunan kişilerin bu durumu belgelerle açıklamak zorundadır (Ulukaya, 2022: 139).

Osmanlı Tabiiyet Kanunu'nun maddelerine bakıldığında bir kimsenin Osmanlı tâbiyetini alabilmesi için temelde dört şartı ya da dört şarttan birini karşılaması gerekmektedir. Osmanlı toprakları içerisinde seyahat sırasında ve ya ikâmet ederken gayrimüslim bir ebeveynden doğmuş olmak, tebaasında bulunduğu devletin kanununa göre reşit olmak, reşit olduktan sonra tabiiyet için üç seneyi geçirmemiş olmak ve tabiiyet için talepte bulunmaktır (Osmanağaoğlu, 2003: 192).

Osmanlı Tabiiyet Kanunu'nun maddelerine bakıldığında 27 Haziran 1952 tarihinde çıkartılan Amerikan Tabiiyet Kanunu'na benzerlik göstermektedir (Ansay, 1952: 222).

Osmanlı tâbiyetinin sonradan alınması yani “*telsik*” denilen usul gereğince gerçekleşmektedir. Kişinin mensubu olmadığı devletin vatandaşlığına, devletin sunmuş olduğu şartları karşıladığı takdirde geçmesi usulüdür. Bunun sonucunda vatandaşlık sonradan kazanıldığı için müktesep vatandaşlık olarak geçmektedir. Tabiiyet-i Osmaniyye Kanunnâmesi’ne göre bir ecnebinin Osmanlı tebaası olarak kabul edilmesi için hâlihazırda tebaasında bulunduğu devlete göre reşit olmak, Osmanlı topraklarında beş sene kesintisiz ikâmet etmiş olmak ve talepte bulunmak gibi üç şartı karşılaması gerekmektedir. Bu şartları karşılayan ecnebi kişilerin bahsedilen talepte bulunma maddesine göre Hariciye Nezâreti’ne bizzat ya da aracılıyla dilekçe verilmesi yoluyla yapılmaktadır (A.g.e.: 195).

Osmanlı tabiiyeti sonrası oluşabilecek durumlar karşısında tabiiyetten çıkmak isteyenler ise yine izne bağlı ayrılabilmesi kararı alınmıştır. Bunun için de irade-i seniyye alınması şartı getirilmiştir. İzne tabii olmadan ayrılan tebaanın ıskat¹ usulü ile arazi ve emlak haklarının sona ermesi Osmanlı Devleti’nin vereceği karara bırakılmıştır (Serbestoğlu, 2011: 38).

---

¹ Sözlükte kelime anlamı “düşmek” olup, **sukût** kökünden türemiş ve “düşürmek, atmak, izâle etmek” anlamlarına gelmektedir. İslâm hukukundaki kullanımı, “bir hak veya mükellefiyeti düşürmek” şeklinde ifade edilir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskat> (12.06.2024)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL İKİNCİ YARISINDA GAYRİMÜSLİMLERİN OSMANLI TABİİYETİNE GEÇME NEDENLERİ

Tabiiyet-i Osmaniyye Kanunnâmesi'ne giden süreçte Osmanlı Devleti gayrimüslim-Müslim tebaanın Osmanlı tabiiyetinden çıkmaya başlamasının ardından bir dizi önlemler almış ve en sonunda vatandaşlık kanununu çıkartmıştır. Kanun, batılılaşma sürecinde Osmanlı Devleti'nin tebaası üzerinde tam olarak kuramadığı otoritenin sağlamlaştırılması yönünde ortaya çıkmıştır (Serbestoğlu, 2011: 40).

Yapılan çalışmalarda Osmanlı tabiiyetinden ayrılanların sayısı fazla olmasının yanı sıra XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti tabiiyetine geçmek isteyen Avrupalı ve diğer gayrimüslim vatandaşların varlığı da mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı eşit vergi sistemi başta olmak üzere gayrimüslim tebaanın cizye vergisinden muaf tutulması kararı gibi maddeler içeren Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı sonucu Osmanlı başta ticari amaçla talep edilen tabiiyetlerin dışında daha birçok nedenden kaynaklı tabiiyet talepleri ile karşılaşmıştır. Bu nedenler arasında gayrimüslim kadınların tabiiyet talepleri, ayrımcılığa uğrayanların himaye ve koruma adı altında tabiiyet talepleri, mesleğini icra etme konusunda talepte bulunanlar ve Osmanlı tabiiyetinde iken Avrupa ve ABD devletlerinin tabiiyetine geçip daha sonra tekrar Osmanlı tabiiyeti için talepte bulunanlar olmak üzere birçok tabiiyet sebepleri vardır. Ayrıca tabiiyet talebinde bulunan gayrimüslimlerin Tabiiyet Kanunu'na göre talepte bulunma şartlarına riayet ettikleri de görülmektedir.

3.1.Kadın Tabiiyeti

Tabiiyet gerekçelerine bakıldığında kadın tabiiyetlerinin başında evlilik gelmektedir. Gayrimüslim kadınların Osmanlı tebaasından Müslüman erkeklerle gerçekleştirdikleri evlilikler ve bu evlilikler yoluyla Osmanlı tabiiyetine geçişleri, Hariciye Nezâreti'ne yapılan başvurular sonucunda gerçekleşmiştir. (BOA; HR.İD, 141-41).

Bu hususta Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla kadar diğer devletlerin genel olarak kabul gördüğü, kadının kocasının bulunduğu devletin tabiiyetine geçmesi kuralını uygulamıştır. Bu uygulama ile Müslüman bir kadın ister gayrimüslim biriyle evlensin veya gayrimüslim bir kadın Müslüman bir erkekle evlensin her hâlükârda kocasının tabiiyeti olduğu devlete direkt geçişi kabul edilmiştir. Fakat Tabiiyet Kanunu maddelerinde gayrimüslim bir kadının Osmanlı tebaasından bir erkekle evlenmesi sonucunda Osmanlı tabiiyetine geçişi hakkında net bir madde olmaması Fransa için sorun oluşturmuştur. Kendi halkından bir kadının Osmanlı tebaasından bir erkekle evlenmesi sonucu Osmanlı tabiiyetine geçişi kabul görmemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti içtihat yoluyla gayrimüslim kadınların da evlilik yapmak suretiyle Osmanlı tabiiyetine geçişlerini, tabiiyet kanunu maddelerinde yer alan, kadının eşinin bulunduğu devletin tabiiyetine geçmesi gerekçesine dayandırarak kabul etmiştir (Serbestoğlu, 2011: 39).

Genel olarak bakıldığında kadınların Osmanlı tabiiyetine geçiş süreçleri evlilik gerekçesi ile gerçekleşmiştir. Fakat yapılan arşiv çalışması sonucu elde edilen bulgular sadece evlilik gerekçesi olmadığını ortaya koymaktadır.

Örnek olarak Olga Novak isimli gayrimüslim bir kadının Osmanlı tabiiyet başvurusunun bir evlilik gerekçesi ile değil sağlık probleminin giderilmesi için olduğu görülmektedir. 1862 tarihli dilekçe ile Osmanlı tabiiyeti talebinde bulunmuştur. Odessa Şehbenderliğinde kaydı bulunan Olga Novak'ın sağlık sorunları nedeniyle 8 Temmuz 1879 tarihinde tedavisinin gerçekleşmesi yönünde karar alınmıştır. Ayrıntılı tedavi süreci için kendisine bir ev tahsis edilerek istirahat etmesi ve mevcut halinin korunması istenmiştir. Baş rahibesi tarafından verilen iki farklı rapor sonucunda tedavisi için hemen tedbir alınması gerek görülmüş ve Olga Novak adlı gayrimüslim kadının kalabileceği yer dahi hazırlanarak tabiiyeti de kabul edilmiştir (BOA: HR.TH,32 – 4).

3.2.Ayrımcılığa Uğrayanların Tabiiyeti

Osmanlı Devleti'ne gelen gayrimüslim halkın tabiiyet gerekçeleri arasında sığınma, korunma veya kendilerine yapılan olumsuz iddialar sonucu himaye talepleri de vardır. Yahudilerin yapmış olduğu taleplerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Bu durum hakkında 1860 yıllarından itibaren Doğu ve Orta Avrupa Yahudilerinin Filistin bölgesine yerleşmeye başlamaları hakkında gözlemlerini aktaran ABD'nin İstanbul

Başkonsolosu Horace Maynard, 26 Haziran 1877 yılına ait raporunda Yahudilerin Osmanlı toprakları üzerinde rahat bir yaşam sürdürdüklerini, Osmanlı vatandaşlarının Yahudilere bazı Batı Avrupa ülkelerin yanı sıra daha iyi davrandıklarını ve hatta İspanya'dan sınır dışı edildiklerinden beri Osmanlı Devleti'ne süren göçlerinin de halen devam ettiğini aktarmıştır (Serbestoğlu, 2010: 119). Tüm bunların dışında elde edilen bilgiler doğrultusunda koruma talebinde bulunan, belli bir kesim tarafından aleyhine olumsuz ithamlarda bulunulan, refahının sağlanması için gibi birçok sebepten tabiiyet talebinde bulunan gayrimüslimler olmuştur. ABD İstanbul Başkonsolosu'nun da belirttiği üzere aslında sadece Yahudiler değil, ayrımcılık vb. durumlar karşısında kalan gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'nde rahat bir yaşam sürdürdükleri veya süreceklerine olan inançları buldukları talepler ile de ortaya çıkmıştır.

Örnek olarak verilecek kişiler arasında Amerikalı Yahudi Aniko ve Netherland ile Hollandalı Yonko adlı gayrimüslimler bulunmaktadır. İki Yahudi ve bir Hristiyan gayrimüslim Osmanlı Devleti'ne tabiiyet için talepte bulunmuşlardır. Hariciye Nezâreti'ne yapılan başvuru sonucunda tabiiyet talepleri kabul edilen Aniko, Netherland ve Yonko'nun tabiiyet gerekçelerine bakıldığında Osmanlı Devleti'nin belirli imtiyazlarından faydalanmak istedikleri lakin bunun yanında asıl olarak himâye taleplerinin de olduğu görülmektedir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti her bir gayrimüslimin hem himaye edilmesi hem de refahlarının sağlanması için gerekli işlemleri gerçekleştirmiş ve tabiiyet taleplerini kabul ederek Osmanlı tabiiyetine almıştır (BOA: A.}MKT.UM.525-30).

Ayrımcılık, himaye veya korunma talebi ile yapılan tabiiyet talep başvuruları arasında Dworissi Avierino adlı bir İngiliz vatandaşı da bulunmaktadır. Kendisinin yapmış olduğu talep başvurusunda nedeni direkt belirtilmiş olması tabiiyet sürecini hızlandırmıştır. 1892 tarihinde Acre'de ikâmet etmekte olan Dworissi Avierino adlı gayrimüslimin Osmanlı Devleti'nden, Beyrut'ta bulunan bazı Yunanlıların şahsına yönelik olumsuz söylemleri ve iddialarından dolayı rahat bir yaşam sürememesi ve buna bağlı olarak koruma talep etmesi gibi nedenler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti tarafından bu talep uygun görülmüş ve Dworissi Avierino'nun hem tabiiyeti hem de himayesinin sağlanması için tabiiyet talebi kabul edilmiştir (BOA: HR.TH. 119-12).

3.3.Meslekî Tabiiyetler

Osmanlı Devleti, Batılı anlamda modernleşme sürecinde gayrimüslim vatandaşları Osmanlı tebaasına kabul ederken mesleki anlamda katkı sağlayabilecek veya devlet kademelerinde görevlendirebilecek kişiler arasından da kişiler seçmeye gayret göstermiştir. Buna bir örnek olarak Mortima adlı bir gayrimüslim gösterilebilir. Hariciye Nezareti'ne yapmış olduğu tabiiyeti kabul edilen Mortima için Osmanlı Devleti, devlet kademeleri içerisinde memuriyet görevi vermek istemiştir. Mortima'nın, halihazırda Vilanse-i Atik sabık Maslahatgüzarı olması bu durumu kolaylaştırmış ve 18 Nisan 1860 tarihinde alınan kararlar birlikte kendisine Ticaret Meclisi'nde görev verildiği görülmektedir (BOA: HR.MKT, 332-2).

Bir diğer örnek ise Avusturya vatandaşı olan ve Filibe'de telgrafhane müdürü olarak çalışan Julyan isimli gayrimüslimin Avusturya vatandaşlığını bırakarak Osmanlı tabiiyetine geçmek istemesidir. Osmanlı Devleti 'ne yapmış olduğu talep üzerine Viyana Sefarethanesi'ne yazılan dilekçe ile Julyan'ın vatandaşlığının sonlandırıldığına dair belgenin Osmanlı Devleti'ne gönderilmesi talebi 31 Ocak 1869 tarihli dilekçe ile bildirilmiştir. Hâlihazırda Osmanlı Devleti'nde Filibe telgrafhanesinde çalışan Julyan isimli gayrimüslimin tabiiyeti mutlak suretle Tabiiyet Kanunu gereği talepte bulunma maddesi gereğince kabul edilmiştir (BOA: HR.MKT, 642-43).

Bir diğer örnek, 1800 tarihinde Osmanlı ve Rusya himayesinde kurulmuş olan Cezayir-i Seba bölgesinde yaşayan İngiliz tebaasından gelmiştir (Örenç, 2013: 386). Temple isimli İngiliz tebaasına mensup bulunan bir gayrimüslimin doktor olarak icra ettiği mesleğini Osmanlı himayesinde devam ettirmek suretiyle Osmanlı tabiiyetine geçiş yapmak için talepte bulunduğu görülmektedir. Kendisi doktorluk görevini sürdürdüğü hastaneden ayrılarak doktor olarak görev aldığı süre içerisinde Osmanlı tabiiyet talebi kabul görülmesi kararı alınması sonucu Hanya Hastanesi'ne tabip memur olarak atanması kararlaştırılmış ve tabiiyeti kabul görülmüştür (BOA: HR.MKT, 650-61).

Osmanlı tabiiyetleri arasında mesleki icraatlarını gerçekleştirmek isteyen insanlar da olmuştur. Bunlardan biri Napoli ahalisinden Jozef Lanze isimli gayrimüslimdir. Kendisi Osmanlı Devleti'nde piyano mesleğini icra etmiş ve dersler vermiştir. Osmanlı tabiiyeti sürecinde de mesleğini devam ettirmiş olan Jozef Lanze daha sonra tabiiyetten terkini rica etmiştir (BOA: HR.MKT. 446-89).

3.4.Ermenilerin Amerika Vatandaşlığından Osmanlı Tabiiyeti'ne Geçmeleri

1840'lı yıllarda Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yaşadıkları bölgelerden biri olan Harput'ta yapılan misyonerlik çalışmaları sonucunda Ermeni gençlerin ABD'ye göç etme durumları ortaya çıkmaya başlamıştır. Yapılan bu çalışmaların yanında yaşanan ekonomik sıkıntılar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında dünyada gerçekleşen sergiler, birçok kişinin askerlikten kurtulma çabası, ulaşımın ve iletişimin teknolojik açıdan hızlanması göç dalgasının artmasına neden olmuştur. 1885 yıllarına gelindiğinde Amerika'da artan göçmen sayısına karşılık alınan önlemler sonucunda birçok Osmanlı vatandaşı Avrupa ülkelerinde sefaletle karşı karşıya kalmıştır. Avrupalı devletlerin Hariciye Nezareti'ne sundukları bu sorun karşısında Osmanlı Devleti olası bir diplomatik krizi önlemek ve firar edenlerden dolayı devletin itibarını korumak amacıyla vatandaşlarının masraflarını karşılamak suretiyle tekrar Osmanlı topraklarına dönmelerini sağlamaya çalışmıştır (Serbestoğlu, 2010: 58).

Bu duruma bir örnek olarak 19 Mart 1885 tarihinde Bağtiste Ayden isimli Ermeni gösterilmektedir. Osmanlı Devleti'nden ABD'ye yapılan göçlerin giderek artması, ABD'de bulunan Ermenilerin yaşamlarını da giderek olumsuz etkilemeye başlaması gerekçesi ile tekrardan Osmanlı tabiiyetine girmek istemiştir. Hariciye Nazırlığına gönderilen tabiiyet talebi Esad Paşa tarafından alınmış ve tekrardan tabiiyeti kabul edilmiştir (BOA: Y.PRK.EŞA. 4-57).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ISAAC EDWARD SCHNITZER'İN OSMANLI TABİİYETİ'NE GEÇİŞİ VE NEDENİ

Isaac Edward Schnitzer, Osmanlı Devleti'ne geçişi ile Mehmet Emin Paşa, 1840 yılında 28 Mart günü dünyaya gelmiştir. Bu yıllarda Prusya Krallığı'nda bulunan Silezya bağlı Oppeln kasabasında doğmuştur. Musevî ve tüccar bir aileye mensup olan Schnitzer'in babası Ludwig Schnitzer ve annesi de Pauline'dir (Elton, 1893; Schmiede, 1991: 117). Doğduktan üç yıl sonra 1845 yılında babasını kaybetmiş ve annesinin tekrar evlenmesi sonucu üvey babası ile hayatına devam etmiştir. İlköğreniminden itibaren tabiat ilimlerine olan ilgisi sonraki yıllarda bitki, kelebek, böcek vb. küçük mahlûkat ile oluşan koleksiyonlar düzenlemesi ile artarak devam etmiştir (Schweitzer, 1898; Schmiede, 1991). 1855 yılında Neisse'deki Protestan Cemaati Kilisesi'nde vaftiz edilmiştir. Üç yıl sonra ise Katolik okullarından biri olan Breslau Üniversitesi'nde tıp eğitimine başlamıştır (Elton, 1893; Schweitzer, 1898; Meyers, 2016: 80). Fakat tıp diplomasını Berlin'den almıştır (Meyers, 2016). Tıp eğitimi sırasında bir diğer bilim dallarından botanik, etnografya ve zooloji alanlarında da eğitim almış ve Fransızca ile İngilizceyi de öğrenmiştir. (Schmiede, 1995).

Dış görünüşü hakkında yapılan tanımlara bakılacak olursa, bir profesör görünümüne ve geniş bir alna sahip olduğu, ayrıca entelektüel ve çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğu da edinilen bilgiler arasındadır. Satranç oyununda ustalaştığını ve piyanist denilecek derecede piyano çaldığı da bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde Mehmet Emin Paşa olarak görev aldığı süre boyunca bildiği diller arasına Yunanca, Türkçe, Arapça ve Arnavutça dillerini de dâhil etmiştir. Botanik, entomoloji, ornitoloji, jeoloji, meteoroloji, etnoloji ve coğrafya alanlarında uzman bilimsel çalışmalar yürütmüş, Avrupa ile bu bilgileri paylaşmıştır. Osmanlı Devleti'nde başta doktor olarak bulunmuş olan Mehmet Emin Paşa zamanla idarî alanda da aldığı görevlerle Paşalık unvanını da almış ve çalışmalarına yeni bir görevle devam ederek literatüre katkı sağlamıştır (Meyers, 2016: 80).

4.1. Isaac Edward Schnitzer'in Osmanlı Devleti'ne Geçişi

Osmanlı Tabiiyet Kanunu öncesinde gayrimüslim vatandaşların Hariciye Nezareti'ne yapmış oldukları talepler ile Osmanlı topraklarına geçişi sağlanmaktadır. Meslekî icraatlarını gerçekleştirmek için başvuranlardan biri de tıp doktoru Isaac Edward Schnitzer'dir. Kendisi doğup büyüdüğü ve tıp eğitimi aldığı Berlin'de yetersiz koşullar gerekçesi ile mesleğini icra etmekte zorluk yaşadığını iddia ederek birçok ülkeye başvurularda bulunmuştur. Bu ülkelerin başında Hollanda gelmektedir lakin bu başvurusu reddedilmiştir. Prusya'da mesleğini icra edemeyeceğini düşünerek ülkesinden ayrılma kararı almıştır. Ayrılma kararının nedeni somut bir bulguyla belirtilmemiştir ve bu durum sadece mesleki açıdan yaşamını sürdürmek istediğini net bir şekilde açıklayamamaktadır. Fakat XIX. yüzyılın ortalarına doğru Prusya Krallığı'nın yapmış olduğu yeterlilik sınavına girmesi beklenirken kendisi sınava girmemiştir. Akrobalarının maddi desteği ile Berlin'de icra etmek istemediği mesleği için farklı ülkelere başvurularda bulunmuştur. Bu süreçte İngiltere ve Afrika'dan randevular talep etmiş ancak başarısız olmuştur. Bu iki ülke dışında Osmanlı Devleti'ne de başvurmak istemiş ve burada mesleği gereği doktorluk yaparak kazanç sağlayabileceğini düşünmüştür. Bir diğer başvuru yapmak istediği ülke ise Meksika İmparatorluğu olmuştur. Arşidük Ferdinand Maximilian öncülüğünde Amerika'ya gitmek üzere kurulan orduda gönüllü doktorluk yapmak istemiştir. Her iki durumda da Avusturya üzerinden seyahat etmesi gereken Edward Schnitzer, 9 Kasım 1864 tarihinde yaşadığı Berlin'den ayrılarak Viyana'ya geçmiş ve oradaki Osmanlı Sefareti'ne başvuru yaparak hizmet teklifinde bulunmuştur. Ancak İstanbul'a gidip şahsen başvurmadıkça Osmanlı Devleti hizmetinde çalışmak için randevu alma ihtimalinin olmadığını öğrenmiştir (Schweitzer,1898: 5; Schmiede, 1995: 118).

Bu başvuruyu yapmakta yetersiz kaynağa sahip olduğu için Edward Schnitzer Meksika İmparatorluğu hizmetine girme talebinde bulunmuştur. Viyana'da, Meksika Ordu Subayı Albay Leisser'in tavsiyesi üzerine Laibach'taki ordu karargâhına gitmiştir. Buradaki randevusu ilk başta olumlu karşılanmış fakat verilen birçok söz yerine getirilmediği için vazgeçerek Trieste'ye (İtalya) gitmiştir. Edward Schnitzer, burada bir Yahudi'nin yardımı ile gemi doktorluğu için bir şansölyeye gitmiştir. Ya Vera Cruz adlı Meksika gemisi ya da Afrika'ya giden bir İngiliz gemisi ile yola çıkmış fakat bu randevular da istediği gemi doktorluğuna ulaştıramamıştır. Trieste'de kalmaya devam eden Schnitzer'in amacı, tekne ile yola çıkıp İstanbul'da doktorluk

mesleğini icra etmek için randevu oluşturmaktır (Schweitzer, 1898; 6). Fakat kaynak yetersizliği ile yolculuğunun bir kısmını vapurla geri kalanını ise yaya olarak Osmanlı toprakları üzerinden yapmayı düşünmüştür. Amacı yolda tıbbi uygulama ve ilaç satışı yaparak kendisini geçindirmeye yetecek kadar para kazanmaktır. Türkçe bilmediği için bu yol Edward Schnitzer için zor olacağından elinde bulunan kaynaklara güvenerek sadece Ragusa (Sicilya, İtalya)'ya kadar bilet almış ve oradan da at sırtında Trabinye (Bosna Hersek)'ye geçmeyi düşünmüştür. 17 Aralık 1864 tarihinde Arciduca Lodovico vapuru ile Trieste'den ayrılmıştır. Edward Schnitzer tanıştığı bir yolcuya planlarını anlatmış ve yolcu Antivari (Karadağ)'den geldiğini belirterek bu şehirde uygun bir doktor olmadığını ve ihtiyaç olduğunu söylemiş ve aile doktoru olması için de teklifte bulunmuştur. Ayrıca Antivari'de kalmak istemez ise Karadağ'dan daha kolay randevu alabileceğini ifade etmiştir (A.g.e.: 7).

Gemi, 21 Aralık gecesi Antivari limanına girmiş ve Edward Schnitzer Türk topraklarına ayak basmıştır (Verdcourt, 1892; Schweitzer, 1898; 7). Antivari Limanının'da tercüman Casa Terzetta ile buluşmuş ve ondan aldığı küçük bir evi muayenehane yapmıştır. Avrupalı müşteriler arasındaki bağlantısı kısa sürede yerli Türkler ve Arnavutlar tarafından da tamamlanmış ve hepsine kısa sürede güven vermiştir. Antivari'de yeterli ilaç olmadığı gerekçesiyle ilaçlarını Berlin'den temin etmiştir. Adını bulunduğu bölgede gittikçe duyuran Schnitzer halk ile daha iyi iletişim kurmak için İliya, Türkçe ve Yunanca öğrenmeye başlamıştır. (Schwietzer, 1898: 9; Schmiede, 1991; Schmiede, 1995).

15 Temmuz 1865 tarihinde başvurmuş olduğu hekimlik randevusuna Arnavutluk Valisi İsmail Hakkı Paşa tarafından bildirilen telgraf ile onay verilmiş ve Antivari'de aylık 750 kuruş maaşla Karantina Liman Hekimi olarak görev ataması gerçekleştirilmiş ve bu durum İstanbul'a bildirilmiştir (Schmiede, 1991). Sadece Karantina Hekimliğine getirilmeyen Edward Schnitzer, İsmail Hakkı Paşa tarafından binbaşılık rütbesine de getirilmiş ve bu sayede kolera salgınına karşı kontrol gücü arttırılmıştır. Gelen her gemiyi tıbbi muayeneden geçirmiş ve kolera olduğundan şüphelenilen bir yerden geliyorsa on, on beş gün karantinaya aldırılmıştır. Aynı şekilde Doğu Akdeniz'den gelen tüm mektup, eşya ve kolileri de arındırılmasını sağlamıştır. Karantina evi için inşaat başlanılmış, İsmail Hakkı Paşa tarafından Schnitzer'e gönderilen bir mektup ile inşaatın gözetimini kendisine vermiş ve kalıcı randevu sistemi ile maaş artış sözlerini de iletmiştir (Schwietzer, 1898: 15-16).

Karantina Liman Hekimliğinin yanında, 1869 tarihlerinde Arnavutluk'ta başlayan isyanların bastırılmasına karşılık Arnavutluk, Dalmaçya ve Karadağ bölgelerini dolaşarak Osmanlı İstihbarat Teşkilatına (Teşkilât-ı Hafiye) bilgi vermiştir (Schmiede, 1991). 1870'li yılların sonuna kadar Karantina Liman Hekimi olarak Antivari'de bulunduğu süre zarfında siyasi görevler alarak bu görevleri de icra etmiştir (Ratzel, 1904). Boş zamanlarında Viyana'da yayınlanan *Neue Freie Presse* adlı gazete için Osmanlı Devleti'nin, Balkanlar bölgesinde başta Arnavutluk isyanları aleyhine makaleler yazmış ve bu makaleler nedeniyle Avusturya ve Fransız Konsolosluklarından tepkiler almıştır. Siyasi içerikli yazan Edward Schnitzer'i Osmanlı Devleti'nin yerel valileri desteklemiş ve bu çalışmalarının devamı için gerekli desteği sağlamışlardır. Osmanlı Devleti tarafından, doktorluk mesleği gereği dikkatleri üzerine çekmeyeceği düşünülen Edward Schnitzer'e hafiyelik görevi atfedilmiştir (Schwietzer, 1898: 18).

Gerçeği söylemek gerekirse, bu işin tam içindeyim ve şimdiden Hükümete bazı hizmetlerim oldu. Onlar benim dil ve ülke bilgime güveniyorlar ve Esad Paşa'nın özel himayesinden zevk alıyorum. Geçenlerde İstanbul'da yayınlanan bir İngiliz gazetesine Arnavutluk'taki konsolosluk ve ruhbanlık entrikaları hakkında bir makale ekledim ve Üsküdar Başpiskoposu çok kızdı. Ancak suçlamayı reddedemediği için hiçbir şey söylemedi. Benim için endişelenmene gerek yok. Kendi rotamı nasıl yönlendireceğimi bileceğim. Finansal olarak konuşursak, çok iyi gidiyorum; maaşım iyi ve Arnavutluk'ta mümkün olduğu kadar hoş bir şekilde yaşıyorum, ancak her türden işle dolup taşıyorum, özellikle şu sıralar, ayaklanmayla ilgili tüm raporlar benim elimden geçmek zorunda.

Bulduğu yerlerden kız kardeşine mektuplar yazan Schnitzer'in yukarıdaki açıklamaları ile doktorluk yanında Osmanlı Devleti adına istihbarat çalışmalarında da yer aldığını, raporlar yazarak gerçekleşen ayaklanmaların önüne geçilebilmesi adına hükümete raporlar yazdığını iddia etmektedir (A.g.e.: 18).

Ekim ayının sonunda, İstanbul'da Üsküdar'a çağırılmıştır. Yeni bir atama veya maaş artışı olan beklentisi ile hareket etmiştir fakat bu durum gerçekleşmemiştir. 10 Aralık 1870 tarihinde Antivari'ye dönmüş ve Liman ve Karantina Sağlık Görevlisi olarak eski görevine, maaş artışı ile tekrardan atanmıştır (Schwietzer, 1898: 18; Schmiede, 1991).

Böylelikle Isaac Edward Schnitzer'in Osmanlı Devleti'ne tabiiyet süreci kanununun 4. ve 9. Maddeleri gereğince açıklanabilmektedir. 4. Madde gereği “*istisnai durumlarda tabiiyete kabul edilir*” ve 9. Madde gereği “*Osmanlı Devleti'nde ikâmet eden kişiler Osmanlı tebaasında olduğu kabul edilir*” ifadeleri bu durumu açıklar niteliktedir (Ulukaya, 2022: 139).

4.2. Isaac Edward Schnitzer'in 'Emin' İsmi Alması

Isaac Edward Schnitzer'in “*Emin*” ismini aldığı, İsmail Hakkı Paşa'nın Osmanlı Hükümeti'ne yazmış olduğu dilekçe ile belirtilmektedir. Osmanlı Arşiv belgesinden elde edilen bilgi ile Edward Schnitzer'in Alman asıllı olduğunu ve doktor olarak İsmail Hakkı Paşa'nın yanında çalışmaya başladığını ifade ettiği görülmektedir. Ayrıca paşalık unvanının verilmesi ile aylık maaşa bağlandığı da verilen bilgiler arasındadır. (BOA: HR.MKT: 823-56).

21 Şubat 1872 tarihinde ailesine iletmış olduğu mektupta, Kuzey Arnavutluk'taki isyanı bastırmada görev aldığını ve Osmanlı Devleti için mücadele ettiğini belirten Emin Paşa, Ali Paşa'nın vefatından, koruyucusu olduğunu belirttiği Hüseyin Paşa'nın sürgün edildiğinden ve İsmail Hakkı Paşa'nın hükümet tarafından İstanbul'a çağrılmasından bahsetmiştir. Sultan Abdülaziz tarafından Osmanlı Devlet'i erkânının yenilenmesinin ardından alınan kararlar İsmail Hakkı Paşa Trabzon'a sürülmüş ve ailesini Emin Paşa ile İstanbul'da bırakmıştır. Emin Paşa belli bir süre sonra aileyi alarak İsmail Hakkı Paşa'nın yanına Trabzon'a götürmüştür (Schwietzer, 1898: 22). Emin Paşa Trabzon'da bulunduğu süre zarfında halk tarafından tüm ihtiyaçları karşılanmış, Türk örf ve adetlerini benimsemiştir. Müslüman mı yoksa değil mi ikilemi yaşanmış olsa da kız kardeşine yazmış olduğu mektupta Türk ismi olarak “*Hairoullah*” yani Hayrullah Efendi adını aldığını çünkü yaşadığı bölgede Hristiyanların azınlıkta olduğunu ve kendisinin de kökeninden dolayı rahatsız edilmek istenmediği gerekçesi ile Türk adını aldığını lakin Müslüman olmadığını belirtmiştir. (Schwietzer, 1898: 21; Ratzel, 1904; Schmiede, 1991).

Trabzon'dan İstanbul'a yaptığı seyahatler ile 1872 tarihinde İsmâil Hakkı Paşa hakkında verilen sürgün emrinin kaldırılmasını sağlamıştır. İsmâil Hakkı Paşa tekrar görevlendirilerek Yanya'ya vali tayin edilince Emin Paşa, Vilâyet Hekimbaşılığı'na ve Vali Müşavirliği'ne getirilmiştir (Ratzel, 1904; Schmiede, 1991).

1873 tarihinde İsmail Hakkı Paşa'nın vefatı üzerine Emin Paşa, İsmail Hakkı Paşa'nın eşi ve çocuklarına belli bir süre yardımcı olmuş ve onlarla yaşam sürmeye devam etmiştir. İki sene sonra 1875 tarihinde kendi ailesinin yanına, Neisse'ye dönme kararı alan Emin Paşa tüm ev halkını da yanında götürmüştür. Elde edilen bilgilere dayanarak İsmail Hakkı Paşa'nın dul eşini ve çocuklarını kendi ailesine, ailesi olarak tanıttığı ileri sürülmektedir. Eylül 1875 tarihinde, herhangi bir açıklama yapmadan İsmail Hakkı Paşa'nın eşi ve çocuklarını kendi ailesinin yanında bırakarak ülkesinden ayrılmıştır (Schwietzer, 1898: 19 – 25; Ratzel, 1904).

BEŞİNCİ BÖLÜM

EMİN PAŞA'NIN OSMANLI DEVLETİ VATANDAŞI OLARAK FAALİYETLERİ VE BİLİME KATKISI

5.1.XIX. Yüzyılda Osmanlı – Afrika İlişisine Bakış

Afrika Kıtası ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk temas XVI. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Mısır, Kızıldeniz limanları ve Kuzey Afrika bölgelerindeki şehirlerle olan temaslar kıta içerisinde yayılarak yeni bölgeleri de içine almıştır. Osmanlı Devleti adına bölgede faaliyet gösteren paşalar Portekizliler tarafından yapılan işgal girişimlerine karşı korumalarda bulunurken aynı zamanda Büyük Sahra Çölü'nün güney taraflarında bulunan Müslüman devletlerle de karşılıklı ilişkiler kurulmuştur. Afrika bölgesinde Osmanlı hâkimiyetinin varlığı ise kuşkusuz Mısır merkezli oluşmuştur. Afrika'da Osmanlı idaresinin merkezi konumunda olan Mısır zamanla kendi içerisinde bağımsız hareket etme gücüne sahip olmuş ve devlet içinde devlet tabirinin karşılığını oluşturmuştur. Afrika ülkesi olması ile daha ziyade Avrupalı ve Asyalılarla ilişki içerisinde olmuştur (Kavas, 2003: 515).

XIX. yüzyılda Mısır'da yaşanan dönüşüm süreci içerisinde Mısır Valiliği yapan Mehmet Ali Paşa'nın Sudan bölgesindeki fetihleri ile XVI. yüzyıldan beri Osmanlı'nın sınırları ve otoritesi genişlemiştir. Mısır, Osmanlı Devleti'nin 1841'deki Hidiv Fermanı ile yarı müstakil yönetim haline gelmiştir. Hidiv Fermanı ile Kordofan, Kızıldeniz ve Sudan'ın gümrük idaresi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya verilmiştir. Sevakin ve Masavva bölgelerini de torunu İsmail Paşa Mısır'a dâhil etmiştir. 1874 yılında Darfur bölgesinin de alınması ile bu bölgedeki Osmanlı-Türk alanı genişletilmiştir. Zamanla Mısır hükûmetinin hem Avrupa nüfuzunun arttırılmasına izin vermesi hem de borçlanması sonucu Mısır ve çevresinde problemler baş göstermiştir (Gökgedik, 2023: 572). Gerçekleşen borçlanmalar sonucunda Mısır'da Avrupa nüfusu gittikçe artmıştır. Çünkü 1876 yılında ilan edilen Goschen Kararnamesi ile Mısır maliyesinde düzen sağlanması bahanesi ile İngiliz-Fransız

ortaklığında Mısır Hidivliği üzerinde kontrol başlatılmaya çalışılmış, hatta 1878’de kurulan Mısır Hidivliği’ne yabancı nazırlar atanmıştır. Halktan gelen tepkiler sonucunda Hidiv İsmail Paşa yabancı nazırlıkları kaldırmıştır. Fakat Mısır bu sefer de İngiltere ve Fransa’nın tepkisi ile karşılaşmıştır. Osmanlı Devleti, Hidiv İsmail Paşa’nın görev yetkisine belli bir noktaya kadar izin vermiştir. 1879 tarihinde İsmail Paşa’nın yerine oğlu Mehmet Tevfik Paşa getirilmiştir. Bu kararın temel sebebi ise İsmail Paşa’nın Hidiv ve doğal olarak bağlı olduğu Osmanlı Devleti adına Sudan bölgesinin idaresi için İngiliz valilerinin ataması olarak görülmüştür. Bu durum ise hem Osmanlı Devleti hem de Mısır halkı tarafından kabul görülmemiştir (Tandoğan, 2020: 43-44).

5.2.Emin Paşa’nın Afrika’daki İdarî ve Bilimsel Faaliyetleri

Mısır Hidivliği ile Osmanlı Devleti arasındaki bu dönüşümün ortasında Emin Paşa 1875 tarihinde ziyaret ettiği ülkesinden ayrılarak 15 Ekim 1875’te Trieste’ye geçmiş ve aynı ayın 23’ünde tekrar Osmanlı topraklarına dönmüştür. Bu sefer Mısır’a bağlı Kahire bölgesine ulaşmış ve Aralık ayının ilk günlerinde Hartum’a varmıştır. Emin Paşa’yı dönemin Telgraf Müfettişi Giegler Paşa karşılamıştır. (Schweitzer,1898: 25-26). Yapılan görevlendirilme ile 1876’da Osmanlı Devleti’nin güneyinde bulunan Hatt-ı İstiva Eyaleti’nde dönemin Ekvator Valisi Gordon’nun yanında Lado’da Vilâyet Hekimbaşılığına getirilmiştir (Elton, 1893). Vilâyetin sağlık işlerinin yanı sıra botanik ve zooloji ile de uğraşarak coğrafyanın ulaşılabilir bölgelerine yolculuklar yaparak bitki ve hayvanlar üzerinde incelemelere başlamıştır. Bu incelemelere yol açan görevleri ise önce 1876 ve 1878 tarihlerinde Uganda’yı, 1877 yılında da Unyoro Kralı Kabrega’yı ziyaretleri ile başlamıştır. (Eltor, 1893; Konczacki, 1985; Schmiede, 1995).

1876 Mart ayında Emin Paşa, Ahmed Ziver Paşa ile tanışmıştır. Ahmed Ziver Paşa, Bahrülgazâl vilayetlerine yapacağı seferler için kendisini de davet etmiştir. Ancak Emin Paşa, Gordon’nun görevlendirmesi üzerine, 17 Nisan 1876’da Hartum’dan ayrılmış ve Lado’ya doğru yolculuğa çıkmıştır. 7 Mayıs’ta Lado’ya ulaşan Emin Paşa’nın görevi çok geçmeden verilmiş ve tıbbi yardım sağlamak üzerine eyaletin Hükümet Tabip Memuru olarak atanmıştır. Tabip memurluğunun ardından kendisine farklı görevler daha verilen Emin Paşa, siyasi alanda da görev almayı sürdürmüştür (Schweitzer, 1898: 27-29; Ratzel,1904; Verdcourt, 1992).

Emin Paşa bir tabip olarak bulunduğu Lado'dan yerel kabile liderleri ile ilişkiler kurulabilmesi adına çeşitli kabilelere elçi olarak gönderilmiştir. Bunların başında Uganda bölgesi bulunmaktadır. 3 Haziran 1876 tarihinde Uganda'nın başkenti olarak bilinen Rubaga bölgesine ulaşmış ve kabile lideri Mutesa ile görüşmeler yapmak için süreci başlatmıştır. Kendisi bu süreçlerde gözlemler yaparak ziyaretleri birer keşif ziyareti olarak da kullanmıştır (Schweitzer, 1898: 30).

Uganda'da geçirdiği ilk gecenin ardından yerel kabile liderlerinden biri olan I.Mutesa tarafından ikametgâhına çağırılmıştır. Kabile liderinin konutuna yaklaştığında Sultan Abdülaziz tarafından inşa ettirilmeye başlanmış ama yarım bırakılmış bir camiinin varlığından bahsetmiştir. (A.g.e.: 33) Emin Paşa kabile lideri Mutesa'yı ziyaret yolculuğunda Uganda hakkında genel olarak gözlemlerini aktarmıştır.

Pireler Uganda'nın her yerinde bol miktarda bulunur; akrep yok; yılanlar çok nadirdir ve çoğunlukla zararsız bir tanımdır. Muzun iki çeşidi vardır; biri küçük, çok tatlı ve yumuşak, diğeri ise iri ve uzun, daha sert, pek tatlı değil ve tadı ekmeğe benziyor.

Açıklamalarının yanı sıra doktorluk görevini Mutesa'nın kabilesinde bulunan hastalar için de icra ederek mesleğini de devam ettirmiştir (A.g.e.: 36-37).

Bu ziyaret sonrasında 31 Ağustos tarihinde Fatiko ve Dufile üzerinden Lado'ya doğru yola çıkmış, Gordon Paşa'nın emriyle İngiliz Hükümeti adına kurulan istasyonları ziyaret etmesi istenmiştir. Emin Paşa, Uganda seferinde 32 gün geçirmiş ve yapmış olduğu gözlemlerini Hartum'da bulunan Avusturya-Macaristan Konsolosu M.S. Hansal'a aktarmıştır. Bu durum Emin Paşa'nın elde ettiği bilgileri Avrupa'ya ulaştırma çabasının neden ortaya çıktığını sorgulatmaktadır. Uganda'nın yanı sıra Usoga ve Unyoro'nun bazı yerlerini de ziyaret etmiştir.

Başka her yerde çok talep gören cam boncuklar pazarda bir ilaçtır, oysa beyaz patiska, sabun, tarbush, kırmızı terlikler, giysiler, gömlekler vs. talep edilir ve bunların karşılığında köle veya fildişi verirler. Frankfort'tan Dr. Noll'un şahsında zoolojik yayınlarm için istekli bir alıcı ve yayıncı buldum.

Açıklamaları ile bölgedeki keşif ve yerel kabilelerle yapacağı görüşmeler amacıyla çıkmış olduğu ziyaretlerde ticaret açısından, ticaretin temelinde bulunan mallardan ve ek olarak ülke genelinin gelişmişliğinden, muz ormanlarıyla kaplı olmasından aynı zamanda yönetimin despotluğundan bahsetmiştir (A.g.e.: 36).

6 Ekim 1876 tarihinde Dufile'ye ardından Lado bölgesine ulaşan Emin Paşa, 13 Kasım'a kadar burada kalmıştır. 24 Kasım'da Beyaz Nil üzerinde gerçekleştirdiği seyahat sonucu Hartum'a ulaşmıştır. Nil Nehri'nin yukarı bölgesinden salgın hastalıklara rağmen dönebilmiştir (Schweitzer, 1898: 41). 2 Ocak 1877 tarihi itibari ile Lado'da olduğu bilinen Emin Paşa resmi görevlerine ve tıbbi uygulamalarına devam etmiştir. Görevinden arta kalan zamanında bilimsel araştırmalar yapmış, tarım ve bahçecilikle de uğraşmıştır. Gordon tarafından Hartum'a çağrılmış fakat bunu reddederek Ekvator'un başhekimi görevine devam etmek istemiştir. Bu isteğinin kabul edilmesi ile kendisine tekrardan Uganda ve Unyoro bölgelerine kısa ziyaretler yapması istenmiştir (A.g.e.: 42).

15 Nisan 1877 tarihinde Wadelai bölgesinden bir mektup ile yapmış olduğu bazı araştırmalar sonucu kelebek türlerini, Coleoptera böcek familyasına bağlı bazı kabuklu böcekleri, Albert Gölü'nü dolaşarak çeşitli kabuklar ve bazı büyük kemirgenlere ait iki kafatası örneğini kutular halinde İngiltere'ye British Müzesi'ne yollamıştır. 31 Ekim 1877 tarihinde Albert Gölü yakınlarında bulunan Turguru Adası'ndan bir mektup daha yollamış ve yapacağı araştırmalar sonucunda elde edeceği malzemelerin güvenle iletilebilmesi için kalay kutular talep etmiştir. Talep gereği gönderilmesini istediği kalay kutuları içerisinde kelebek kartonları için kâğıt parçaları, böcekler için karton kutular ve iğneler, küçük boyutlarda şişeler, farklı boyutlarda lastikten yapılmış tıplar ve çeşitli uygun malzemelerin listesini iletmiştir (Verdcourt, 1992).

British Museum koleksiyonlarında, Emin Paşa adına hazırlanmış ve en yüksek standartlara sahip iki farklı kuş derisinden oluşan kategori bulunmaktadır. Bunlardan biri Wadelai'dan 342 adet ve diğeri ise Bagamoyo bölgesine yaklaşık 5 mil iç kesimlerine doğru bulunan yerde 28 adet vardır. Ayrıca göndermiş olduğu koleksiyonlar içerisinde iki cüceye ait iskeletler ve 145 memeli hayvan bulunmaktadır (Age.: 1992).

5 Temmuz 1877 tarihinde Lado'dan tekrar Uganda'ya ikinci yolculuğunu yapmıştır. Bu seferki keşif gezisi coğrafya ve doğa tarihini ele almaktadır. Burada edinmiş olduğu bilgileri Dr. A. Petermann'a iletmiştir. Petermann, 1878, 1879 ve 1880 yıllarında "*Geographische Mittheilungen*" adlı eserinde yayınlamıştır (Ratzel, 1904).

Aslı görevi resmi işler olduğu için keşif gezilerini ikincil bir konu olarak görmüştür. 23 Temmuz'da Dufile'den Nil nehrine doğru, Magungo bölgesine kadar ilerlemiş,

Ağustos ayının ilk yarısında Mruli adlı bölgeye ulaşmıştır. Unyoro bölgesine giriş için yerel kabile lideri Kabrega'dan izin beklediği sürede Kimanya ve Kitongali adlı bölgelerde kısa keşif gezileri gerçekleştirmiş ve bilimsel sonuçlarını tekrar Dr.Petermann'a iletmiştir (Schweitzer, 1898: 43-44).

Emin Paşa, aldığı emirler doğrultusunda resmi işlerine devam ederken Unyoro yerel kabile lideri Kabrega'yı ziyaretinde işbirlikleri için ulaştırılması istenilen teklif mektubunu iletmiş ve bu teklifler Kabrega tarafından kabul edilmiştir. Yapılan tekliflerin kabulü ile Kabrega, kendi halkının güvenliğinin Mısır Hidivliği aracılığıyla sağlanmasını talep etmiştir. Emin Paşa, Kabrega hakkında *“Uganda'nın bilinçli yöneticisinden, eğer işler böyle devam ederse oldukça memnun olacağım”* görüşünü belirtmiştir. Aynı zamanda Kabrega ile yaptığı ikili görüşmeler sonucunda yerel kabile halkının hükümet ile kurdukları ilişkinin temelinde, kendi güvenliklerinin sağlanacağı ve bu sebepten dostluk kurdukları düşüncesinin varlığına ulaşmıştır. Emin Paşa'nın bölgeye yaptığı ziyarete kadar yerel kabilelerin yapmış oldukları isyan ve baskınların kendilerini korumaktan ibaret olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ziyaret sonucunda Mısır Hükümeti'nin isteklerinin neler olduğunu ve nasıl bir anlaşma üzerine ikili ilişkiler kurulacağı hakkında görüşmeler yapmıştır.

Daha sonra ona, Hükümetin, daha önce sahip olduğu tüm toprakların kendisi tarafından iskan edilmesini ve işlenmesini büyük ölçüde arzuladığını anlattım; Eğer yıllık olarak para ya da hediye istiyorsa bunu bana söylemesi gerekirdi, ben de bunların kendisine verilmesini garanti ederdim; Kahire'ye adam göndermek isterse onların güvenli bir şekilde hareket etmelerini sağlarım; Eğer kendisi gitmek isterse, o dönene kadar ülkesinde rehine olarak kalmaya razıydım.

Görüşme ile Kabrega'ya Osmanlı Devleti ve Mısır Hidivliği adına güven vermeye çalıştığı görülmektedir (Schweitzer, 1898: 46-49).

Bu görüşmeler ile Emin Paşa Osmanlı Devleti'nin Afrika bölgesinde görevlendirdiği Gordon Paşa'nın himayesiyle Osmanlı Hükümeti ile yerel kabile liderleri arasında işbirlikleri sağlanması açısından elçi görevi gördüğü açıktır (Schmiede, 1995).

Unyoro ziyaretinin ardından 25 Ekim 1877 tarihinde tekrar Uganda'ya doğru yola çıkmıştır. Uzun süren yolculuğu esnasında Kisuga ve Mruli bölgelerine, daha sonra çok kısa sürelerle Btuti, Kahura, Kabarü, Kitakuba ve Debatu adlı bölgeleri dolaşmış

ardından Mutesa ile buluşacağı Rubaga'ya varmıştır. Emin Paşa, ülkenin doğa tarihi açısından zengin bir bilgi kaynağı oluşturan bu yolculuğun kapsamlı bir tanımını da Avrupa'ya iletmiş ve 1878 yılında yayınlanmıştır (Schweitzer, 1898: 53). 1878'de Mutesa'ya yapmış olduğu ziyaretlerde etrafı keşfe çıkan Emin Paşa'nın Dr.Petermann'a iletmiş olduğu gözlemlerini aktarmıştır.

Geniş, parıltılı yaprakları olan Amomum burada 3 metre yüksekliğe kadar yükselir; daha mütevazı ancak alanı dolduran bitkiler arasında Calladien, Acanthus ve birçok Rubiaceenler yer alır. Zarif Phoenix çaluları, gösterişli eğreltilerle (Asplenium ve Marsilia) yerlerini paylaşıyor. Sycamore ve Spathodea dallarında parazitler yuva yapıyor, muhtemelen Angraecum ve Platycerium; yükseklikleri onları erişilmez kılıyor. Göl tarafına doğru, tek başına yumuşak dikenli, sarıçiçekli mimoza ağaçları bulunur.

Bu görüşler Avrupa'da coğrafi çalışmalar anlamında yayınlanmıştır (Behm, 1883: 22). Bu yolculuğu 22 Mart 1878 tarihinde son bulmuştur. Yaklaşık üç ay süren ziyaretin sonucunda Mutesa tarafından Emin Paşa aracılığıyla Gordon'a ve Mısır Hidiv'ine iletilmesi için bir mektup teslim edilmiştir. (Schweitzer, 1898: 61). Uganda yolculuğunun bitişi ile tekrar yola çıkan Emin Paşa etraftaki köylere uğrayarak bilimsel gözlemlerine devam etmiştir.

Yün gibi olan Verbena yaprakları ve mavi Salvia benzeri çiçeklere sahip olan bir çalı bulunuyor. Tüm bitki son derece hoş bir koku yayıyor, güzel bir park alanından geçerek Chor Ergugu'ya çok kısa bir yolculuk yapıyoruz. Kısa çimenlerde Pentasterrum, mavi Lathyrus, beyaz Convolvulus ve koyu kırmızı ve gümüş beyaz gözleriyle malvenlerin çiçek açtığı güzel bir park alanı. (Behm, 1883: 24).

Mruli'den başlayarak Fauvera'ya ardından Magungo bölgesine seyahat etmiştir. İdari görevlerinin yanında doktorluk görevini de devam ettiren Emin Paşa yüzen hastanesi ile yolculuk etmiştir. Fauvera bölgesi hakkında yaptığı gözlemleri aktarmıştır.

Fauvéra'nın toprağı, beyaz kumla karışık sarı bir kil, içinde tatlı patates, sorgum ve özellikle mısırın mükemmel bir şekilde yetiştiği bir türdendir; burada Karague'den beyaz bezelye ve Uganda'dan Carica Papaya tohumları ile deneme ekimleri yaptırıldım ve Khartum'dan buğday getirtmeyi planlıyorum.

Fauvera bölgesindeki toprağın verimliliği hakkında bilgi veren Emin Paşa, farklı türden bitkiler için de aynı etkiyi gösterip gösteremeyeceği hakkında sonuca ulaşmak amacıyla yeni ekimler yapmıştır (Behm, 1883: 26).

21 Mayıs'ta Lado'ya tekrar dönen Emin Paşa, Dr.Junker ile yaptıkları ziyaret ve keşifleri birbirlerine aktarmışlar, Unyoro ve Uganda'dan da etnografik objeleri yanında getirerek ve Dr.Junker ile paylaşmıştır (Schweitzer, 1898: 65).

5.2.1. Emin Paşa'nın Hatt-ı İstiva (Ekvator) Valiliği (1878-1889)

Afrika ile Osmanlı Devleti arasındaki iletişim ve ilişki XIX. yüzyıl itibari ile Mısır Hidivliği aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. 1821-1885 tarihleri arasında Sudan bölgesinde Osmanlı Devleti'nin varlığı ile Mısır Hidivliği, iletişimde köprü niteliği kurduğu Afrika'nın güneyine ve içlerine doğru ilerleme fırsatı yakalamıştır. Hidiv İsmail Paşa, 1876 tarihinde günümüzde Uganda sınırları içerisinde bulunan ve yerel kabilelerin oldukça fazla olduğu bölgelere kadar ilerlemiş ve Hatt-ı İstiva (Ekvator) Eyaletini kurulmasına karar vermiştir. Eyaletin valiliğine Samuel Baker adlı İngiliz getirmiştir (Akalm, 2017). Osmanlı Devleti'ne bağlı Mısır Hidivliğinde nazırlık görevi ile bulunan Nubar Paşa, Sudan ve Mısır konularında önemli bir devlet adamıdır. 1873 tarihli bir toplantıda İngiliz sefiri, Nubar Paşa ve Gordon'u tanıştırmış ve İngiltere'nin bu bölgede bir aracı bırakma düşüncesi de gerçekleşmiştir. Bu tanışıklığın ardından Nubar Paşa Hidiv İsmail'e Hatt-ı İstiva valiliği için memnun olmadığı Samuel Baker yerine Gordon'u tavsiye etmiştir. Bunun üzerinde 1874 tarihinde Hatt-ı İstiva'ya ulaşan Gordon'un görevi resmi olarak başlamıştır (Doğançay, 2020). Hatt-ı İstivâ Eyaleti, Mısır Hidivliği aracılığıyla Osmanlı Devletine bağlı kalınarak, 1870-1876 seneleri arasında Gordon ve Samuel Baker tarafından teşkilatlanmıştır (Bostan, 1990; Akalm, 2017). 1877-78 yıllarında Gordon, Mısır'a bağlı Sudan Eyaletine Genel Vali olarak atanmıştır. Emin Paşa ise Gordon'un halefi İbrahim Fevzi Bey'in yerine getirilmiştir. Gordon tarafından, birçok bölgeyi ziyaret etmiş ve çeşitli keşiflerde bulunduğu için Emin Paşa'yı Hatt-ı İstiva Valiliğine getirmek istemiştir. Hatt-ı İstiva Valiliğine getirilen Emin Paşa aylık 50 sterlin ile de maaşa bağlanmıştır (Verdcourt, 1992; Schweitzer, 1898: 66; Akalm, 2017).

Hatt-ı İstivâ Valiliği ile vilayetin ziraat ve ticaret alanlarındaki eksikliklerine yönelik çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Hartum ve Kahire'den gelen yardımlarla 750.000 frank açık veren bütçeyi düzene oturtmaya çalışmıştır. Emin Paşa'nın valiliğe geldiği

dönemde Hatt-ı İstiva Eyaleti geniş bir alana sahip olması sebebiyle on bölgeye ayrılmış ve farklı müdüriyetler oluşturulmuştur. Vilayette bulunan üs bölgeleri sayısını elliye çıkartarak toprakları güney bölgesine doğru genişletmeye başlamıştır. Afrika'nın yerli hükümdarlarıyla da himaye antlaşmaları imzalamaya devam etmiştir (Elton, 1893; Schmiede, 1995; Milanlıoğlu, 2023: 301).

Göreve başladığında ilk olarak valisi olduğu bölgenin ve Mısır'ın ekvator topraklarının tamamını kapsayan eyaletleri kaldırmış ve toprakları genişletme sürecine girmiştir. Bulduğu bölgede yerel halkın tepkisini çeken ve kargaşalık çıkartan yerli halktan olan Danagla Nubyalı yerlileri kontrol altına almanın yollarını aramıştır. Bu yollardan biri de kurulan üs bölgelere oluşturulan müdüriyetler için askerî garnizon oluşturmaya başlamıştır. Hâlihazırda Mısırlı askerlerden oluşan bu askerî garnizonları Danagla Nubyalı yerliler ile değiştirmeye başlamıştır. Yerlileri kendisi eğiterek silahlı kuvvetler haline getirmeyi amaçlamıştır. Yerel kabile liderleriyle dostane ilişkileri güçlendirmeye ve tarımın gelişmesi yönünde kararlar almıştır (Schweitzer, 1898: 66; Milanlıoğlu, 2023: 302).

Ekvator'un güney bölgesinde tüm çalışmalarına rağmen yerli halk arasında karışıklıklar çıkmıştır. Gordon'un emriyle sınırın Uganda'nın bir diğer ucu olan Dufile'ye kadar çekilmesi ve kurulan keşif istasyonlarının terk edilmesi istenmiştir. Bu durum Emin Paşa'nın neredeyse tüm çalışmalarını riske düşürmüştür ve hatta yerel kabile liderleriyle kurulan ilişkileri de kopma sürecine getirmiştir. Süreç böyle ilerlerken Lado'dan Fatiko bölgesine doğru yola çıkmıştır. Faloro bölgesinden geçerken izlenimlerini, kabile hakkında yaptığı gözlem ve açıklamasını Dr. Petermann'a yollamış ve 1880'de Mittheilunge'de yayınlanmıştır. (Schweitzer, 1898: 69).

1879 yılının Kasım ayında Dufile'den Albert Gölü civarına bir ziyaret başlatmıştır. Burada Wadelai bölgesinin kabile lideri ile görüşmeler sağlamıştır. Uzun süren müzakerelerden tatmin edici bir sonuç çıkmamış ve sadece askerler üzerinde sıkı bir kontrol uygulanacağına dair yapılan anlaşma ile bölgede keşif istasyonu kurma iznini almıştır. Bölgenin yerel halkını gözlemlemiş olan Emin Paşa, insanların çoğunlukla orta boya sahip, ten renklerinin kırmızımsı kahverengi renkte siyah olduğunu, dişlerinin inci gibi ve küçük ayaklara sahip ayrı bir ırk olarak nitelendirmiştir. Bu bölge üzerinden geçiş sağladığı Magungo bölgesinde ise bilimsel anlamda meteorolojik ve hipsometrik incelemelerde bulunmuştur (Schweitzer, 1898: 71-72).

Keşif rotası, Mahagi bölgesi ve yerel kabile lideri Sonda'ya ait Toa adında bir köye doğru kaymıştır. Mahagi ve Tao köyü arasındaki arazide yapmış olduğu gözlemler neticesinde arazide tarım hakkında gözlemlerini aktarmıştır.

Çok iyi ekiliyor ve beyaz durrah mısırı bu yıl ikinci kez olgunlaşıyor. Mısır, durrah (kırmızı ve beyaz), eleusin, susam, biraz tütün ve burada yetiştirilen bir tür salatalık buldum ve istasyonun yakınında, Soudan'da Ueka olarak adlandırılan 'Bamia' (yani Hibiscus esculentus) buldum.

Gözlemleri ile yapılan ekimlerin verimliliğinden ve tarım arazilerini gezmesi sonucu ulaştığı yeni besin kaynaklarından bahsetmiştir (Schwietzer, 1898: 73-74).

1879 yılı içerisinde ise Gordon, Sudan Valiliğinden istifa etmiştir. Yerine halefi ve Samuel Baker'in emrinde olan Albay Rauf Paşa geçmiştir (Milanlıoğlu, 2023: 126). Emin Paşa ise Sevakin bölgesini de içine alarak valilik görevine devam etmiş fakat bulunduğu ve bilimsel araştırmalarını da sürdürdüğü bölgeden ayrılmak istememiştir. Bu durumun yanı sıra Albay Rauf Paşa, Gordon'un istifasını reddetmiştir. Emin Paşa'nın valiliği sürecinde 20 Ağustos 1880 tarihinde Dr.Schweinfurth'a ilettiği mektubunda bilimsel çalışmaları hakkında bilgi vererek çalışmalarının devamlılığı açısından yardımlarını istemiştir. Göreve başlaması ile Gordon ve Mısır'ın önde gelen bazı yetkililerinden deneysel amaçlı tohum talep etmiştir. Amacı ilk aşamada ülkeye bir gelir kaynağı sağlayacak tarımsal verimliliği arttırmak istemesi yönünde olmuştur. Bu kazancın; kınakına, koka, kahve, vanilya, çivit vb. gibi yetiştirilebilecek bazı bitkilerden ve hakiki bambudan sağlanabileceğini düşünmüştür. Mısır pirinci ve Liberya kahvesi taleplerine yanıt alamadığı için yardıma ihtiyacı olduğunu iletmiştir (Schwietzer, 1898: 80).

Ekvator bölgesindeki görevi süresince aktardığı raporlarında çok fazla fildişinin öneminden bahsetmiştir. Gordon'un yönetim döneminden sonra fildişlerinin İngiliz Hükümetinin mülkiyeti olacağını ilan etmesi sonucu Uganda, Unyoro ve birçok yerde ticareti bu nedenle serbest bırakılmıştır (A.g.e.: 81). Fildişinin önemi Mısır bölgesini de aşmış ve zamanla Emin Paşa'nın fikrine göre "*Fildişi üretiminin artık masrafları karşılayamayacağı bir zaman gelecek.*", sözleri ile ticarete değişimin zorunlu hale gelebileceğini ifade etmiştir. Ana ticaret kaynağı fildişi gibi gözüke de yaptığı çalışmalarda bu bölgede ihmal edildiğini düşündüğü "*Su aygırı dişi ve gergedan boynuzları*" ürünleri ile açıklamış ve alıcılarının olmadığını ileri sürmüştür.

Tahıllar geniş çapta yetiştirilmektedir: Durrah (Sorghumvulgare), Talabun (Eleusine coracana), Dukon (Penicillariasp.) ve Susam (Sesamum orientale). Bu bölgelerdeki yıllık tahıl üretiminin yaklaşık bir hesaplamasını yapmak bile zor olacaktır; ancak en azından kuzey enleminin ikinci derecesine kadar mısırın temel gıdayı, hatta çoğunlukla tek gıdayı oluşturduğunu göz önünde bulundurursak ve buna mrisa'nın hazırlanmasında her yerde kullanılan sonsuz miktarda tahılı da eklersek, yetiştirilen mısır miktarı hakkında yaklaşık bir fikir oluşturabilecektir

Bu görüşlerinin yanı sıra yetiştirilen sebzeler hakkında da bilgi vermiştir (Schwietzer, 1898: 82).

Yaptığı gözlemlerde her yıl Mısır ve Sudan'a brendi, likör vb. çok fazla miktarda alkolün ithal edildiğini ve hemen tükendiğini aktaran Emin Paşa çözüm olarak ülkenin kendi kendine daha iyi damıtma işlemleri uygulaması sonucu bu ihtiyacı bizatihi kendilerinin de karşılayabileceğini aktarmıştır. Samuel Baker tarafından tatlı patatesten brendi, Uganda'da yaşayan Zanzibar halkı tarafından muzdan da çeşitli alkollü içkinin üretildiğini gözlemlemiştir. Genel olarak bakıldığında Mısır bölgesinin tahıl üretimi için elverişsiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonucu destekler nitelikteki gözlemi ise Mısır halkına ekim için dağıtılan Mısır pirinci olmuştur. Deney amaçlı Uganda'da yaşayan bir Arap'tan aldığı pirinci ve Dr.Schweinfurth ile Stone Bey'den aldığı Mısır pirinciyle deneyler yapmış ve her iki pirincin bu bölgede yetiştirilmesinde herhangi bir soruna ulaşmadığını aktarmıştır. Tahıl için uygun olmayan bölge pirincin üretiminde gayet elverişli olmuştur. Yerel halkın gerçekleştiren bu yeniliklerden pay almadığını aynı zamanda da tarımsal becerilerden de yoksun olduğunu belirtmiştir. Bölgede Arachis Hypogaea (yerfıstığı)'dan ve susamdan üretilen yağlar tercih edilmektedir. Susam yağının çıkartılması için uygulanan yöntem sırasında yağın çoğu ortadan kalktığı için yerfıstığı yağı daha çok tercih edilmiştir. Bu bitkinin kullanımı yaygınlaştıkça üretim için uygun görülen Dufile'den doğuya doğru üretimin yayıldığı görülmektedir (A.g.e.: 85-86). Çok değer verilen bir diğer yağ ise Makraka'da Ombreke adı verilen küçük bir kabak çeşidinin tohumundan elde edilen yağ olduğu sonucuna ulaşan Emin Paşa için bir diğer bitki ise Elais Guineensis (palm)'tir. Şimdiye kadar araştırdığı bitkilerin sıvı yağ için kullanıldığını aktaran Emin Paşa, katı yağlar için iki bitkinin varlığından bahsetmiştir; Stereospermum ve Bassia Parkii. Stereospermum, çok az yağ verir ve kötü kokusu nedeniyle halk tarafından daha çok

merhem olarak kullanıldığını ve Bassia yağının ise kendine özgü yanık tadı ile daha çok yiyecek olarak kullanıldığını sonucuna ulaşmıştır. Yağ elde etmek için kullanılan ürünlerden Hartum'a numuneler yollayan Emin Paşa sabun imalatını denemek istemiştir. Bu dönemde Sudan'da kullanılan sabunların çoğunluğunun Mısır'dan getirildiğini gözlemlemiş ve bölgede sabun üretmenin kârlı bir iş olacağını da düşünmüştür. Notlarına almış olduğu diğer ürün ise Hindistan kauçuğu olmuştur. Toplanan bitkilerin, özellikle Landolphia adlı bitki türü öne çıkmaktadır, Hartum'a gönderilerek bazı tüccarlar tarafından 'mükemmel bitki' ilan edilerek gözde bir ürün haline geldiğini lakin yapılan deneyler sonucu bazı parçalarında su tespit edildiğini kanıtlamıştır. Sıcak su ile meyvedeki suyu hızlı bir şekilde pıhtılaştırmaya çalışmaları kötü sonuçlar elde etmelerine neden olmuştur.

Demirhindi çok bol bulunmakta ve çalılar verimlidir. Burada onlardan elde edilen öz, Darfur'daki kadar acı değil, dolayısıyla kullanıma elverişlidir. Şeker kamışına güneyde, Uganda'da sıklıkla rastlanır. Kurulan keşif istasyonlarında yetiştirilmiş, bol sulama ile güçlü ve çok sulu kamışlar elde edilmiştir.

Yine de bu bitkinin toplanması için bölge halkının istekli olduğunu belirtmiştir (Schwietzer, 1898: 88).

Emin Paşa, 1880 yılının yaz aylarına doğru ülkeyi ve halkı teftiş etmek, hükümet görevlilerini denetlemek ve yeni ticari bölgelerin kurulmasıyla üretimin hangi boyutta olduğunu kontrol etmek için Makraka bölgesine doğru yola çıkmıştır. İdarî görevlerinin yanı sıra bilimsel gözlem yapma ve koleksiyonlarına yeni materyaller ekleme fırsatını da kaçırmak istememiştir. (Ratzel, 1904). Fakat Jei Nehri'nin ilerisine doğru başlattığı keşif gezisinde istediği verimi alamamıştır. Emrine verilen askerlerin düzensiz iş yapmalarından ötürü tekrar Lado'ya çağırılmıştır. Herhangi bir bilimsel çalışma için zaman bulamasa bile, en azından kat ettiği mesafeleri tam olarak kaydetmeyi ihmal etmemiştir (Schwietzer, 1898: 89). Bir süre sonra Lado'dan başlayarak eyaletin Beyaz Nil'in doğusuna doğru Latuka ve Shuli bölgelerine hükümet adına ve keşif amaçlı ziyaret gezilerine devam etmiştir. Yönettiği bölgenin batı kısmında bulunan Makraka bölgesine yalnızca bir sefer yapabilmıştır. 28 Kasım 1880'de Wadelai istasyonundayken Hartum'da bulunan İngiliz Başkonsolosu Hansal'a keşif istasyonları görüşlerini içeren bir mektup yazmıştır (Schweitzer, 1898 :90).

Son on sekiz yıldır ulaşılamayan Sultan Mbio'dan dostane bir davet aldım ve bu Nyam-Nyam hükümdarının sahip olduğu fildişi zenginliği neredeyse dillere destan hale geldiğinden, bundan faydalanmak niyetindeyim. Şeflerle dostane ilişkiler her zaman kalbimin yakınında yer alan bir konudur. Adamlarım şu anda Loggo'da yeni bir istasyon kurma işiyle meşgul. Mbio'nun davetini onlar aracılığıyla aldım. Latuka'da iki yeni istasyon kuruldu ve üçüncüsü Berri'de kurulacak. Ben güneyde bir istasyonun kurulmasına nezaret ettim. Wadelai'den Okora'ya da ilerledik. Bu yıl içinde yaptığım çalışmaların özeti budur.

Mektup ile yerel kabile liderlerinden biri olan Mbio'dan davet almış ve aynı zamanda Mbio'nun fildişi hazinesinden faydalanmak niyetinde olduğunu belirtmiştir (Schweitzer, 1898:90). Fauvera Bölgesinde daha önce kurulan fakat Gordon'un emriyle tahliye edilen istasyonun tekrar ortaya çıkartılması için de çalışmalara başlamıştır (A.g.e.: 95).

Fauvera iyi bir konuma sahiptir ve güzel, zengin ormanlarla çevrilidir; toprak, özellikle mısır olmak üzere iyi mahsul vaat eden ağır gri kilden oluşuyor ve nehir bol miktarda balık sağlıyor.

Tahliye edilen istasyon hakkında yapılan çalışmalar sırasında gözlemlerini aktaran Emin Paşa, tekrar kurulacak istasyonun Fauvera bölgesinde verimli topraklar arasında yer aldığını ve aslında önemli bir konuma sahip olduğunu açıklamaktadır (A.g.e: 95).

Emin Paşa, 14 Ocak 1881 yılında tekrar Lado'ya dönmüştür. Kahire'de Ordu Tabipler Kurulu'nun başkanı tarafından Sudan'da görev almak üzere Ekvator'a yollanan Vita Hasan, Emin Paşa'nın emrine verilmiştir. Vita Hasan'ı Emin Paşa hakkındaki gözlemlerini arkadaşına mektup yazarak iletmiştir (A.g.e: 98).

Emin Bey, Mağaza Depolarındaki kitapları inceledi, askerlere üniforma dağıttırdı ve herkese memnuniyetsizliğini gerektirecek bir nedeni olup olmadığını sorarak durumu sordu. Bu şekilde şikâyetleri dinledi, araştırdı ve gerektiğinde düzeltti. Birlikleri gözden geçirdi, onları Hükümete sadakatle ve itaatkâr bir şekilde hizmet etmeleri konusunda uyardı, onları cesaretlendirmek ve böylece diğerlerini de onların örneğini takip etmeye teşvik etmek için hak eden askerleri terfi ettirdi - tek kelimeyle, olağanüstü bir şevk ve babacan bir ilgiyle en üst düzeyde ilgilendi.

Vita Hasan'ın yazmış olduğu mektupta Emin Paşa'nın vali olarak memur ve askerlerine davranışlarını, işlerin nizam ve intizam içerisinde yürütülüp yürütülmediğini kontrol ettiğini belirtmektedir (Schweitzer, 1898: 98).

Emin Paşa, vilayetin kaynaklarının geliştirilmesi olanaklarını her yerde araştırmış ve her yöndeki suiistimalleri engellemeye çalışmıştır. Binbaşı Casati “*Equatoria'da On Yıl*” adlı ünlü eserinde, Gordon'un zamanında, Lado'ya doğrudan Hartum'dan buğday sağlandığını belirtmiştir. Emin Paşa ise tarımı teşvik etmek ve vergi toplama sistemini düzenlemek, tahıl depolarını eyaletin ihtiyacını karşılamaya yetecek kadar doldurmuştur. Mısır ve Avrupa'dan temin ettiği çeşitli tohumları yerli kabilelere dağıtarak tarım zevkini uyandırmış ve teşvik etmiştir. Lado, Makraka ve Kakuka bahçeleri papayayla, muhtemelen papatya, ile çevrelenmiş, ağaç kavunu, portakal, pamuk bitkileri, guava meyvesi, asmalar ve aslında hemen hemen her türden bitkiler ile tarımsal ürün çeşitliliği kazandırmıştır. Bununla sınırlı kalmayarak yeni tarım arazileri açmaya da devam etmiştir. Taşımacılıkta hayvanların kullanılması için hem teorik hem de pratik anlamda eğitimler vererek yerel kabilelerde bu durumun önünü açmış ve sığır yetiştiriciliğinin de artırılmasına olanak sağlamıştır (A.g.e.: 99).

Emin Paşa'nın, Profesör Schweinfurth'dan bölgede toprağın işlenmesini iyileştirmek amacıyla istemiş olduğu pirinç, bambu, kahve ve diğer tohumlar gibi çeşitli malzemeler kendisine gönderilmiştir. Bunun üzerine Emin Paşa 3 Ocak 1881 tarihinde memnuniyet mektubu kaleme almıştır.

Unyoro'da L. florida'yı gördüm ve çok kısa bir süre sonra tekrar başlayacağım için onları dikkatle gözlemleyeceğim ve mümkün olduğu kadar çok bitki ekeceğim. Burada Uganda tohumundan (Unyanyembe?) yetiştirilen ürün çok zayıf olduğundan, pirinç için şimdiden minnettar olmam gerekiyor. Teosinte zaten ekildi. Kahve çekirdeğini istememin nedeni, onu deniz seviyesinden 4000 feet yüksekte bulunan Uganda ve Güney Unyoro'da bol miktarda bulmuş olmamdı.

Yazmış olduğu mektupta tohum ve ürünlerin kullanımı hakkında da bilgi vermiştir (Schweitzer, 1898: 100-101).

1881 yılının Mart ayında Vita Hasan'ın da eşlik etmiş olduğu yeni bir keşif gezisine çıkmıştır. Bu keşif gezisinin Beyaz Nil'in doğu bölgesine doğru yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca yolculuğa ilişkin aldığı notları daha öncede iletişim kurduğu Dr.

Petermann'a yollamıştır. Dr.Petermann ise hem Mittheilungen'in de hem de “*The Royal Geographical Society*”² raporlarında yayınlanması için çalışmıştır. Keşif yolculuğuna Lado kentinin yakınlarında bulunan Gondokoro'dan devam etmiştir. Gondokoro hakkında; Lado bölgesi için yardımcı istasyon olarak kullanıldığı, zengin toprağı nedeniyle tarıma büyük kolaylıklar sağlamakta olduğu ve son olarak Latuka'ya giden rota için stratejik bir üs olarak vazgeçilmez hale geldiği bilgilerini aktarmıştır (A.g.e.: 102). Gondokoro bölgesinden Liria'ya geçmiş ve bu bölge hakkındaki gözlemlerini aktarmıştır.

İhtiyaç duyulan tütün çoğunlukla iyi ve bol olduğu Latuka'dan sağlanıyor. Avcılık çok verimlidir; açık ormanlık alanda büyük antilop sürülerine ev sahipliği yapan geniş alanlar bulunurken, fillerle de sık sık karşılaşılır. Yırtıcı hayvanlar ya az bulunur ya da çok az korkulur; yamaçtaki kulübelerin çok azı çitle çevrilmiştir; sadece büyükbaş hayvan sürüleri dikenli tellerle güvenli bir şekilde çevrilmiş zeribenler tarafından korunmaktadır. Buradaki ülke oldukça ormanlıdır ve av hayvanı stokları neredeyse tükenmez durumdadır. Bu büyük bolluk bir bakıma yerliler için bir lütuftur olsa da, bana göre bu şimdiye kadar açıklayamadığım bir dezavantajdır; yani tüm boynuzlu sığırlar veya yük hayvanları, eşekler, katırlardır. vb. buraya getirilenler her zaman çok çabuk ölmüşlerdir. Şişlikler, iştahsızlık ve et kaybının ardından hızla ölüm geldi; bunların hepsini bağırsak kurtlarına atfetmeye cesaret ediyorum; bu teoriyi, öldürülen tüm av hayvanlarının bağırsaklarının yalnızca bir kurtçuk yığını olduğu gerçeğiyle destekliyorum. Tuzun kıt olduğu tüm ülkelerde durum aynıdır. (Schweitzer, 1898: 103).

Keşif yolculuğunun devamını Jebel Uyugu adlı bölgeye doğru gerçekleştiren Emin Paşa, yoğun bir ormanlık alan kenarında, Jebel Gikkor adlı bölgeye doğru uzanan dağlar bölgesinde Butyrospermum (Shea Yağı) bitkisinin varlığından bahsetmiştir. Bu bölgede de temel ürünlerin başında devekuşu ve yumurtasının ardından fildişinin

---

² 1830 Tarihinde Geographical Society of London adı altında kurulmuştur. Daha sonra İngiltere tarafından himaye altına alınarak The Royal Geographical Society adıyla kurum faaliyetlerine devam etmiştir. Amacı ise; XX. yüzyılın başlarında başta Afrika olmak üzere Hindistan'ın alt kıtası, kutup bölgeleri ve Orta Asya'daki sömürge keşifleri ve coğrafi alanda araştırmaların yapılmasıdır. <https://www.rgs.org/about-us/our-history> (28.04.2024).

geldiğini gözlemlemiştir. Burada yaşayan halkın, devekuşunun tüylerini toplamaları için düzenlemeler yapmış ve ayrıca her istasyonda devekuşu çiftlikleri kurulmasını ve kuşların uygun şekilde yetiştirilmesini sağlamıştır. Yumurtaları kuluçkalamakta herhangi bir zorluk oluşmaması için sıcak alanlar kurulmasının yeterli olacağı bulgusuna varmıştır (A.g.e.: 109).

26 Mayıs 1881 tarihinde Beyaz Nil bölgesindeki Labore'ye ulaşmıştır. Bu bölgede yapmış olduğu ziyaretler ve kısa süreli gözlem gezileri neticesinde kısıtlı zaman içerisinde “*Hizmeti düzene koymak, yapılan işleri denetlemek, görevlileri denetlemek ve zenci nüfusun korunması ve iyileştirilmesi için alınan önlemleri incelemek dışında, Hükümete maddi olarak da bir miktar fayda sağladığımı söyleyebilirim.*” ifadeleri ile bölgenin güvenliği, kalkınması ve hükümet adına çalışmalar gerçekleştirmiştir (A.g.e.:110). Yerel kabile ziyaretleri ve denetlemeler sırasında bölgede bulunan bir diğer kâşif Dr.Junker'in Monbuttu yerlileri tarafından istilaya uğradığı haberini almıştır. Yardım kuvvetleri yollayan Emin Paşa bu olay çerçevesinde dönemin siyasi değişiminden bahsetmiştir.

Sofya felaketinden sonra (halkının büyük bir kısmını açlıktan kaybedip, çektiği acılar nedeniyle kendisi de hastalığa tutulunca) Gessi Paşa görevden alındı ve Süveyş'teki Fransız Hastanesi'nde vefat etti. Onun yerine Bahr-el-Ghazal istasyonundaki asistanım Lupton Bey getirildi. Monbuttu ve Güney Nyam-Nyam'ın sorumluluğunu üstleneceğim. Kısa süre içinde eyaleti organize etmek için oraya gitmeyi umuyorum. Hama, bey yapıldı, Fazoğlu'ya gönderilebilir. Rauf Paşa ve Giegler Paşa halen eski görevlerindedir. Mısır hükümetini sert bir şekilde eleştiren Gordon, İzmir ya da Beyrut'a yerleşmeyi teklif ettiğini yazıyor (Schweitzer, 1898: 111).

15 Eylül 1881 yılında Lado'dan kuzeybatıya, Rol adlı bölgeye doğru yola çıkmıştır. Bu ziyaretlerinin sebebi ise kendisine iletilen kırk iki şikâyet dilekçesi olmuştur. Dilekçeler köle ticareti, soygun vakaları ve cinayetler gibi ana konuları içermektedir. (Behm, 1883: 261; Schweitzer, 1898: 113).

Çoğunlukla Fringilla (higritta, dokumacı astrildes) ve ardıç kuşları olmak üzere sayısız kuş bu mahallede yuva yapar. Yuvaları tüm yüksek ağaçları kaplıyor; dikenli türleri (Balamites sisyphus vb.) tercih ederler. Güvercinler ve yırtıcı kuşlar çınar ve ihlamurları tercih ederler. Bu tarlalarda büyük kaz

sürüleri dolaşüyor ve küçük Hoplopterus spinosus ve Sarrichherus fectus sürüleri yabancının yaklaşmasına öfkeyle çılgık atarak harekete geçiyor.

Yolculuk esnasında gözlemler yapan Emin Paşa bitkiler ve yerel halka dair gözlemleri dışında kuş türleri hakkında da gözlemlerini aktarmıştır (Schwietzer, 1898: 114).

Kültür bitkisi olarak, özellikle Schuli Bölgesi'nde bol miktarda yetiştirilen Hibiscus Sabdariffa oldukça yaygındır; sıklıkla mor yapraklar, beyaz veya mor renkli etli çanak yapraklar ve büyük açık sarı çiçekleri, bitkiyi tamamen dekoratif hale getirir. Ayrıca, Schuli Bölgesi'nde asidik tadı nedeniyle çanakları tercih edilirken, Bari halkı sadece tohumları kullanır ve bu tohumların yapışkan sıvısı un lapası üzerine dökülür. . . Burada, genellikle çalılıklar içinde yer alan muhteşem yüksek ağaçlar vardı, çoğunlukla Sycamore ve Tamarindler, daha az yaygın olarak Parkia ağaçları, hemen ardından yüksek çimenler, rüzgar ve kendi ağırlığı tarafından yere yıkılan ve sık sık yolu tamamen kapatır durumda.

İfadeleri ile de keşif gezisi esnasında gözlemlerini aktarmıştır (Behm, 1883: 261). Amadi bölgesini de kısaca aktarmaktadır.

Bir tür kırmızı sorgum, güneydeki kadar acı olmayan Duchn (Penicillaria), Eleusine, bol miktarda susam, iki tür lubien, biraz hyptis, tütün gibi önde gelen tarım bitkileri bulunmaktadır. Ayrıca, burada adı Kurruru olan bir Gardenia'nın odunsu meyvelerle dolu sepetler buldum, bunları pişirip yiyorlar. Dış görünüşte, insanlar genellikle orta büyüklükte, iyi gelişmiş kaslara ve yağ depolarına sahipler, ancak bununla birlikte şişman değiller. (A.g.e.: 264).

Emin Paşa'nın Amadi Bölgesinde yaşayan halkın arasında yapmış olduğu tespitler ile bölgeye yapılan her baskın sonucunda getirilen kölelerin daha sonra kullanılmaması ve serbest bırakılması sonucunda yerel halkın üzerinden geçimlerini karşıladıklarını tespit etmiştir. Tespit edilen bu kişilerin bölgeden tasfiyesi için talimatlar vermiştir. Çiftçileri vergiye bağlamış ve hükümet adına çalışan memurları civar bölgelere dağıtarak denetimi arttırmıştır (Behm, 1883: 266). Kendisine iletilen ve başta kölelik hususunda fazla olan şikâyetler için başlatılan yolculuk Bufi bölgesi ile daha da uzamıştır. Yapmış olduğu yolculuklar neticesinde, bölgedeki köle ticaretinin verimli toprakların işlenmesinin önüne geçtiğini, soygun, yağma gibi durumlar karşısında

kimsenin olumlu bir yön izleyemediğini gözlemlemiştir. Bölgedeki tahıl ambarları boş kalmış, tarımsal alanda çalışacak yerli halk soygunların artması sebebiyle işleri yarım bırakmıştır. Sadece bir yerlinin soygunlar aracılığıyla yüzden fazla köleyi bir araya getirerek bölgenin refahını etkilemiştir. Emin Paşa bu kişilerin hükümet adına çalışan memurlardan olmadığını, yerli kabile liderlerinden biri olan Mula Efendi adında bir kişinin tam üç gün boyunca bu bölgede olmasına ve olaylara şahit olmasına rağmen duruma müdahale etmediğini tespit etmiştir. 14 Ekim tarihli mektupları aracılığıyla aktardığı bilgilerde ise yapmış olduğu görüşmelerde köle anlaşmazlıklarının boyutunun aslında daha büyük olduğunu, Bufi'den farklı bölgelere götürülen Monbuttu köle sayılarının dört yüzden fazla çıktığını ve aynı gün içerisinde yüz otuz zenciye ailelerine ve kabile liderlerine teslim ettiğini aktarmıştır (Schweitzer, 1898: 115).

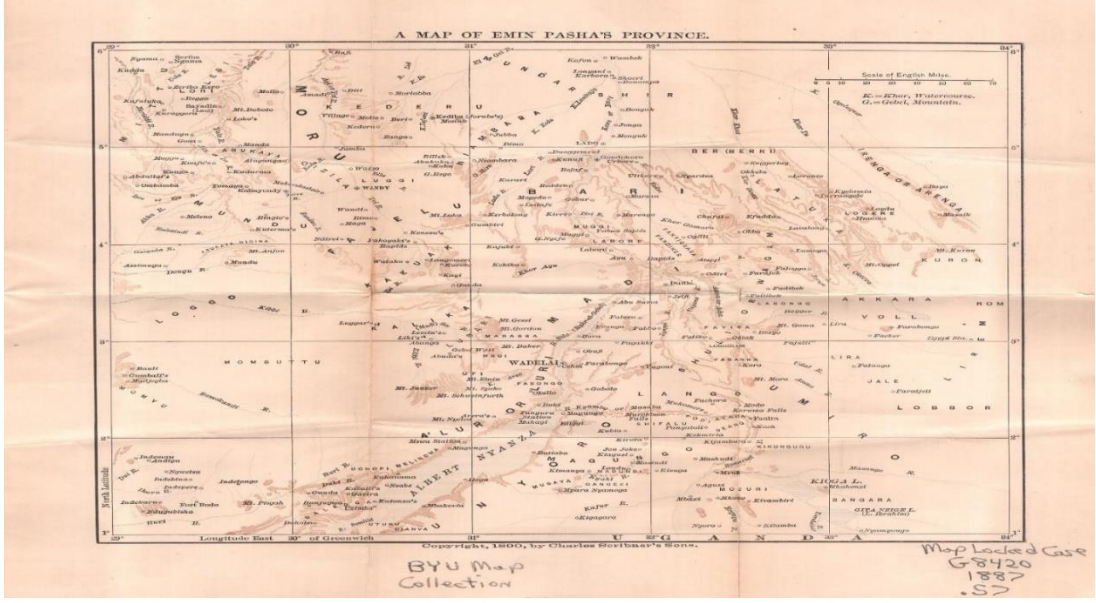
Emin Paşa tarımsal verimliliği arttırmaya yönelik şikâyetler üzerine geldiği bu bölgeye Uganda'dan muz, limon, turunç ağaçları, tatlı patates, Corchorus (ebegümeci familyasından bir bitki), Gynandropsis (örümcek çiçeği), Hibiscus cannabinus (Kenaf, saplarından lif üretilen bir bitki türü) ve iki tür pamuk (biri beyazımsı kahverengi tohum kümeli, Bari pamuğu yeşil tohumlu) ürünleri getirerek kölelik, soygunculuk gibi nedenlerden dolayı verimsiz kalan toprağın tekrardan işlenmesi adına çalışmalar gerçekleştirmiştir (A.g.e.: 117).

Hatt-ı İstiva Valiliğinin ilk yıllarında çalışmalarının odağında yerel kabilelerin duygu ve düşüncelerini anlamak, alışkanlıklarını, kabile kanunlarını, örf ve adetlerini kavrayarak onlarla iletişimini kuvvetlendirmek olduğu görülmektedir. Ardından bilimsel keşif ve tarımın artırılmasına yönelik kurulan istasyonların tekrardan düzenlenmesini sağlayarak eskisinden daha verimli hale getirmeye çalışmıştır. Arazilere, bahçelere ve meyve yüklü ağaçlarla kaplı ve etrafı tarıma uygun binalarla çevrelemiştir. Neredeyse üç yıllık bir çalışmanın sonucunda Hatt-ı İstiva Eyaleti'nde idare ettiği bölge ve keşif istasyonlarının borcunu bitirerek gelir düzeyinde fazlalık dahi göstermiştir. Gerçekleştirmiş olduğu fildişi, kahve ve pamuk üretim ve satışları neticesinde neredeyse yıllık 8.000 sterlin değerinde kâr elde etmiştir. Hatta elde edilen gelirin fazlaşması sonucunda Emin Paşa hakkında iddia edilen Kahire ve İngiltere'de 600.000 avro değerinde fildişi biriktirdiğidir. Fakat bu durum bir iddiadan ibaret olduğu ve fazlalık sayılan fildişilerinin Mısırı Hidivliği'ne ait olduğu da ileri sürülmektedir (Stanley, 1890; Verdcourt, 1892; Schweitzer, 1898: 124-126).

Valiliği süresince bölgenin kalkınmasında ve bayındırlığında da önemli işler yapmış olan Emin Paşa hakkında, ziyaretinde bulunan Dr.Junker'in de açıklamaları vardır.

İstasyon, altı yıl önceye kıyasla büyük ölçüde değişmişti. Geniş, düzenli sokaklar akıntıya paralel uzanıyordu ve birçok daha küçük sokak bu sokakları dik olarak kesiyordu, böylece tüm meydan, birçok daha küçük kulübün bloklara ayrıldığı bir alana dönüşmüştü. Artık inşaatlarda tuğla kullanılıyordu ve yüksek makam sahiplerinin çoğu, Emin'in evine benzer evlere sahipti, bazıları inşa halindeydi. Hükümet divanı da, memurlar için ofisler de bu şekilde inşa edildi ve nehir kenarında Osman Latif Efendi, bölüm memurları, Kadı, düzenli görevliler vb. için birkaç yeni yapı inşa ediliyordu. Emin Bey'in resmi divanı da bir miktar konforla dikkat çekiyordu; perdeli pencereleri, büyük yazı masası, minderli koltukları, bir ayna ve duvar boyunca sıralanmış sandalyeleri vardı. Bu divanın iki penceresi küçük bir bahçeye açılıyordu, burada birkaç kavun ağacı güzel dallarını yayıyor ve özellikle çiçeklenen sarmaşıkların hepsi özenle yetiştiriliyordu. Doktor ve eczacı Vita Hassan, istasyonları denetlemek üzere Lado'ya görevlendirilmişti. Lado'da, resmi pozisyonuna rağmen, kendi tıp mesleğine bağlı kalan Emin Bey'in denetimi altında küçük vakalarla ilgileniyordu ve hiçbir zaman ücretsiz hizmetlerini reddetmiyordu. Vita Hassan yokken, Emin Bey her sabah erken saatlerde küçük eczanede reçete yazıyor ve ilaçları dağıtıyordu.

Dr.Junker'in sözlerinden hareketle Emin Paşa'nın görevlendirilmesinden sonra bölgenin bayındırlık hususunda değişimi belirtilmiştir. Sokakların düzenle inşa edilmiş, binalar tuğlalarla tanışmıştır. Hükümet memurlarının evleri ve ofislerinin konforlu hale getirilmesi de gözüne çarpan bir diğer detaylardan biridir. Emin Paşa'nın görev aldığı bölgede emrine verilen Vita Hasan, hastalarla ilgilenmesinin dışında kurulan istasyonları da ziyaret etmiş ve o bölgelerdeki hastaların tedavi sürecini de üstlenmiştir. Vita Hasan'ın görevli olduğu zamanlarda ise Emin Paşa her sabah kurulu olan küçük eczanede ilaç yazmış ve hastaları tedavi etmiştir (Schweitzer, 1898: 162-163). Hem Vita Hasan hem de Dr.Junker, Emin Paşa'nın valilik sürecinde yönettiği bölgeler hakkında da gözlemlerini aktarmıştır ve bunun yanında Henry Stanley bölgenin haritasını çıkarmıştır (Stanley, 1890).

Resim 5. 1: Emin Paşa'nın Hatt-ı İstiva Valiliği sürecinde idare ettiği bölge ve kurulan keşif istasyonları.

Kaynak: Stanley, 1890

ALTINCI BÖLÜM

EMİN PAŞA VE MEHDİ İSYANI

1881 yılında Sudan’da Muhammed Ahmed El-Mehdi liderliğindeki isyanın patlak vermesi ve Hatt-ı İstiva Eyaletine hızla yayılması sonucu Emin Paşa Lado’ya geri dönmüştür. Sudan’da ortaya çıkan siyasi-dini hareketin nedeni olarak Mısır Hükümeti’nin zamanında harekete geçememesi ve bu durumu önemsiz görmesi de sebepler arasında görülmüştür. Osmanlı-Türk idaresinin ve İngilizlerin bu bölgedeki çalışmalarına tepki olarak da ortaya çıktığı öne sürülmektedir (Schweitzer, 1898: 119; Özdağ, 2018). Ayrıca dönemin Genel Valisi Rauf Paşa’nın durumu ciddiye almadığı gerekçesinin de isyanın yayılmasında etkili olduğu belirtilmektedir (Schmiede, 1995).

Mehdi’nin ilerleyişi karşısında vilayet valileri bir dizi önlemler almıştır. Kordofan Vilayet Valisi Muhammed Paşa, birliklerini harekete geçirmiştir. Mehdi’nin taraftarlarıyla Takalle dağlarında karşı karşıya gelen Muhammed Paşa, saldırıya geçmiş fakat Mehdi’nin kaçmasına sebep olmuştur. Rauf Paşa ise bu taarruzun yeterli olduğunu savunmuştur (Schweitzer, 1898: 130). 1882 yılının başlarında Rauf Paşa Kahire’ye çağrılmış ve yerine Abdülkadir Paşa atanmıştır. Yeni valinin yerine geçici olarak Giegler Paşa vekil olarak atanmıştır (Schweitzer, 1898: 131; Warburg, 1992: 47-48).

Emin Paşa, 1882 yılın ilk aylarında Hartum’a geçmiştir. Hartum’dan geçerken izinle geçilmesi gerektiğinden Mehmed Rauf Paşa yerine getirilen Abdülkadir Hilmi Paşa’nın gelişini beklemek durumunda kalmıştır. Fakat Mehdi isyanının yanı sıra İskenderiye’deki devrimde, Yusuf Paşa’nın ordusunun Jebel Fungus bölgesinde yenik düşmesi haberleri yayılınca Abdülkadir Hilmi Paşa, Emin Paşa’nın geçişine oldukça geç izin vermiştir. Hartum Genel Valisi olarak Abdülkadir Hilmi Paşa, otuz beş subayı Emin Paşa’nın emrine vermiştir (Schweitzer, 1898: 122-123).

6.1.Emin Paşa'nın Mehdi İsyanı Sürecinde Faaliyetleri

Mehmet Emin Paşa, Dr. Schweinfurth'a 21 Nisan 1882 tarihinde yazdığı mektupla Mehdi isyanı hakkındaki bilgilerini aktarmıştır. İsyanı başlatan Muhammed Ahmed'in Arap kabilelerden topladığı taraftarlarına elçiler yollayarak “*Türk'ü Sudan'dan çıkarma vakti gelmiştir*” söylemlerini yaydığını belirtmiştir ve bu söylemlerin de etkisini gösterdiğini çeşitli bölgelerde başlatılan eşzamanlı karışıklıklar ve isyanlar göstermektedir. Hartum'da başlatılan isyan hakkında, hazırlıksız yakalanan isyan olduğunu düşünmüştür. Bunun sebebini ise gerekli askeri birliklerin mevcut olmadığından ve tahsis edilmediğinden kaynaklandığını belirtmiştir (Schweitzer, 1898: 137). Bu durumların karşısında Emin Paşa'nın fikri, yeni atanan Genel Vali Abdülkadir Hilmi Paşa'nın ilk işinin Kahire'den gelen kararın uygulanması gerektiğini düşünmesidir.

Örneğin, pratikte Ekvatorya'dan ayrılamayan ve çıkışı kesinlikle Hartum olması gereken Bahr-el-Gazal'ın kesilip batı eyaleti Darfur ve Kordofan'a bağlanması gerekiyordu! Mısır'da köle ticaretinin önemli odağının yalnızca Darfur, Kordofan ve Bahr-el-Ghazal arasındaki sınır olduğunu tamamen görmezden gelmiş görünüyorlar. Yine, her taraftaki beklenmedik durumlarla yüzleşmeye hazır olmak için sınırlı sayıdaki mevcut birliklerimizden en iyi şekilde yararlanmamız gereken askeri hususlar var.

Emin Paşa'nın iletmiş olduğu bu mektup ile Mehdi isyanına karşı alınabilecek önlemleri açıklamaya çalışmıştır (A.g.e.: 138).

Emin Paşa, eylül ayında Hartum'dan Lado'ya döndüğünde Mehdi isyanının baskısının biraz azaldığını düşünerek eyaletlerinin o zamana kadar bilmediği kısımlarını ziyaret etme kararı almıştır. Şu ana kadar Mehdi'nin yükselişi onu etkilememiş olduğu görülmektedir. Lado'da olduğundan, isyan hakkında yetersiz bilgiye sahip olduğu düşünülmektedir. Çünkü Mehdi İsyanı'nın başlaması sonucu Mıdır Hidivliği ile tüm irtibatı kesilmiştir (Schweitzer, 1898: 139; Akalın, 2017).

Bu süreç içerisinde keşif rotası olarak Makraka bölgesini seçmiştir. Makraka ziyareti öncesi Hartum'a yeni bir komutan ataması gerçekleştirme kararı almıştır. Hartum'a yapmış olduğu atama sonrası bölgede bulunan kabile liderlerine, bundan sonra verilecek emirlere itaat etmeleri konusunda uyarı yollamıştır (Schweitzer, 1898: 140-141).

Bu süreçte Monbuttu bölgesine kısa bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Dr. Schweinfurth'a bir mektup yazmıştır.

Monbuttu'da geçirdiğim sınırlı zamana rağmen, çok sayıda güzel yeni örnek getirdim; on ya da on iki yeni kuş türü, çok az bilinen diğer otuz kuş türü, iki yeni ötücü, birkaç yeni yılan ve kelebek. En ilginç olgulardan biri, şimdiye kadar yalnızca Gine'de bilinen, ancak şimdi benim tarafımdan Monbuttu'da var olduğu kanıtlanan Anomalurus'tur (bir tür uçan sincap), tıpkı daha önceki bir olayda bizim eyaletimizde bir Tragulida türünün varlığını kanıtladığım gibi. Patiko, şimdiye kadar yalnızca Hindistan'da veya tropikal Batı Afrika'nın kalbinde bulunan aynı kökenli tür. Bir doğa bilimci için bölgemizin her parçası, bol ve memnuniyet verici sonuçlar vaadiyle birlikte, fazlasıyla geniş bir çalışma alanı sunar.

Bu bölgede yeni kuş, yılan ve kelebek türlerine rastladığını, yalnızca Gine'de varlığı bilinen bir sincap türünün Monbuttu bölgesinde de var olduğunu belirtmiştir. Bu keşifler ile görev aldığı bölgelerin bilimsel anlamda zengin birer çalışma alanı olduğunu da ifade etmiştir (Schweitzer, 1898: 154).

Bulduğu Lado bölgesine ulaşılması beklenen erzak ve mühimmat gemisinin varamaması ve iletişim kurulamaması, Mehdi'nin ilerleyişi karşısında bölgeyi güçsüzleştirmiştir. Emin Paşa'nın kuvvetinin çoğunluğu Dinka bölgesinde bulunuyordu, bu sırada Muhammed Paşa ve askerleri Hartum'dan destek alamadıkları için Mehdi'ye teslim olmak zorunda kalmışlar ve bu yüzden Emin Paşa'ya ulaşması gereken silah ve malzemeler ulaşmamıştır (A.g.e.: 156).

Mehdi'nin ilerleyişinin hız kazanması ile Emin Paşa ile olan iletişim kesintiye uğramıştır. Hartum'da bulunan Gordon Paşa'nın ise Mehdi ve birlikleri tarafından öldürüldüğü haberini almıştır (Konczacki, 1985; Meyers, 2016). 1 Aralık 1885'te Dr. Schweinfurth'a yazmış olduğu mektup ile Wadelai bölgesine çekildiği bilinmektedir (Schweitzer, 1898: 180). Lado'ya gıda girişi sağlamak amacıyla farklı bölgelerden Hartum ile iletişim kurmaya çalışan Emin Paşa, Mugi bölgesinde bulunduğu sırada Lado'ya petrol, yeterli miktarda tahıl ve yerfıstığı getirmiştir. Daha sonra Labore bölgesine geçmiş ve burada tahıl taşımak, Amadi bölgesinden gelen yaralılara bakmış ve resmi görevlerini yerine getirmiştir (A.g.e.: 182). 1885 yıllarında bulunduğu Nil Nehri'nin yukarı kısımlarında yanında bulundurduğu fildişi hazinesinin malî değeri

60.000 sterlin deęerinde olduęu dūşünölmektedir. Fakat dıř dūnyadan ve hūkūmetle irtibatının kesilmiř olmasından dolayı bu deęerli hazinenin varlıęını sorgulanmaya bařlamıřtır (Konczacki, 1985; Meyers, 2016).

Bu sırada Mısır Hıdivliğinden alınan Fransızca mektup ile Emin Pařa'ya aktarılan, Sudan'ın terk edilmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin yardım edemeyeceği ve alınacak her tūrlū tedbir ile bu bölgeden ayrılması halinde Emin Pařa'ya fon hazırlanabileceği ve Zanzibar'da bulunan İngiltere Bařkonsolosu'ndan yararlanabileceği ifade edilmiştir (Schweitzer, 1898: 190).

3 Nisan 1885 tarihinde Mehdi'nin komutanlarından biri olana KeremAllah tarafından iletilen mektup ile Emin Pařa'yı ve beraberindeki idari ve askeri birliği Amadi'ye gelerek teslim olmaları yönünde uyarımış, aksi takdirde Lado'ya ilerleyeceğini belirtmiştir. Keremallah teslim olma çağırısı yaptığı birinci mektup dışında ilettiği ikinci mektubunda ise Emin Pařa'ya yardım etmek için geleceğini ve asla bir zararla karşılaşmayacağını iddia etmiştir. Fakat Emin Pařa Lado'nun dūřmemesi için bir çare bulunana kadar güney bölgesini güçlendirmek üzere kalmayı tercih etmiştir. Emin Pařa, birlikleri ile Nil Nehri yakınlarındaki Beden bölgesine doğru farklı gruplar halinde çekilerek hasta ve yaralılar dāhil olmak üzere 554 asker kurtarmıştır. Bununla birlikte 23 Nisan tarihinde bölgeye 123 asker Lado'nun kurtarılması için gönderilmiştir (Junker, 1892: 492-493).

Lado'da emrindeki memurlar ile yapımış olduğu toplantı sonucunda güneye çekilme kararı almışlardır. Mehdi taraftarlarının Gondokoro bölgesinden çekildiğini öğrenmiş ve 6 Mayıs'a kadar bu bölgede kalmıştır (A.g.e.: 515). Mısır'da görevli Nubar Pařa'ya iletmiş olduğu bir mektupla yardım isteyen Emin Pařa'ya 27 Mayıs 1885 tarihinde Kahire'den yapılan açıklama ile Sudan'da gerçekteşen Mehdi isyanı sebebiyle Mısır Hūkūmeti'nin dahi bölgeyi terk etmesi dūřüncesine girdiği belirtilmiştir. Emin Pařa'ya, Mısır'a dönmek istemeleri durumunda bölgedeki kabile liderlerine mektuplar gönderilerek kendilerine güvenli yol açılabilceği belirtilmiştir. Bunun üzerine Gondokoro'dan ayrılmaya karar verdiği takdirde dönüş yolunun Zanzibar üzerinden olabileceği hakkında Mısır'ı bilgilendirmiştir (Schweitzer, 1898:194).

Beden'de Mehdi birliklerinden kaçmakta olan bir yardımcı subaydan bilgiler alan Emin Paşa, Hartum'un Mehdi birliklerinin eline geçtiğini öğrenmiştir. Ardından eline ulaşan mektupla Mehdi birliklerinin Makraka bölgesindeki tüm keşif istasyonlarına

askeri birlikler yerleştirdiğini ve komutanın Amadi bölgesine geri çekildiği haberini almıştır. Bu çekilmenin ardından Amadi ve Makraka bölgelerini yapılacak bir seferle geri alınabileceğini düşünmüştür (Junker, 1892: 515-516).

Neredeyse on dört ay boyunca Hartum'la iletişim kuramayan Emin Paşa, 28 Mayıs 1884 tarihinde Bahr-el-Gazal Eyaleti'nin Mehdi'nin eline geçtiği haberini almıştır (Schweitzer, 1898: 159; Junker, 1892: 489). Tüm çabalarına rağmen kendilerine cephane ulaştırılamamış ve bulunduğu Lado Eyaleti'ne yakın Makraka, ROL ve Monbuttu bölgelerinin birçoğunu silahlı Nubyalı yerliler (Danagla'lar) çevrelemiştir. Emin Paşa'nın birkaç yüz askeri çok geniş bir alana yayıldığı için geri çekilmeleri oldukça zorlaşmıştır. Aynı zamanda tekrardan Keremallah'tan gelen "teslim ol" mektubu karşısında bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda alınan "teslimiyet" kararı sonrası Keremallah'a gönderilmek üzere bir mektup yazılmış lakin gönderecek kişi seçilememiştir. Emin Paşa alınan bu karar karşısında geri adım atmanın tepkilerle karşılaşacağını düşünmüştür. Hem Makraka'da bulunan Nubyalı yerlilerin Lado'ya saldırabileceğini düşünürken öte yandan teslimiyet sonrası varacağı Bahr-el-Gazal bölgesinden çıkamayacağını düşünmüştür (Schweitzer, 1898: 164).

The New York Herald Gazetesi'nin 24 Nisan 1890 tarihli yayınında dönemin Hatt-ı İstiva Başmuhasebe Kâtibi olarak görev alan Basili Boctor'un yazısında, Emin Paşa'yı bu süreçte ihanetle suçlamıştır. Bu suçlamaya göre Emin Paşa, dönemin Bahr-el-Gazâl Valisi Lupton Bey'in teslim olmasının ardından kendisinin de teslim olma kararı aldığını belirtmiştir. Emin Paşa bu karara rağmen yine de Keremallah tarafından yapılan "teslim ol" çağrısını kendi yerel meclisinde konuşma ve tartışma kararı almıştır. 27 Mayıs 1884 tarihinde idareciler, komutanlar ve yerel halktan ileri gelenlerle bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantı sonrası Emin Paşa ve bazı ileri gelenler teslim olmanın mantıklı bir karar olacağı görüşüne sahip olsalar da toplantı da bulunan Mısırlı idareciler ve komutanlar; Mısır Hidivliğinin, sonucu ne olursa olsun korunması gerektiği ve hizmet etmek uğruna bu topraklar için öleceklerini dahi fikri beyan olarak sunmuşlardır. Bu görüşler sonucunda bölgenin savunması adına kalmayı kararlaştırmışlardır. Nitekim alınan kararın faydalı olduğu kısa süre içerisinde kendini göstermiştir. KeremAllah'ın Hatt-ı İstiva Eyaleti'ne yollamış olduğu bir grup Mehdi kuvveti bölgede bulunan askerî taburlar tarafından bertaraf edilmiştir (Milanlıoğlu, 2023: 302-303).

Haziran ayının başlarında yardımcısı Binbaşı Hawash Efendi ile birlikte tüm mevcut askerî birliklerini toplayan Emin Paşa, Lado'dan Kiri bölgesine kadar uzanan keşif istasyonları na birliklerini dağıtmıştır. Ele geçirdikleri 2500'den fazla tüfeğin tamirini gerçekleştirerek birliklerine dağıtmıştır. Mehdi kuvvetlerinin saldırılarından önce kurulan istasyonların geri alınması yönünde de talimatlar vermiştir (Junker, 1892: 516). Hem Lado'yu hem de beraberinde bulunan askerî birliğin güvenliği için bir çıkar yol arayan Emin Paşa, Dr. Junker'e yazmış olduğu bir mektupta 10 Temmuz tarihinde Wadelai'a ulaştığını bildirmiştir. Belli bir süre burada ikâmet etmiş ve Lado Dağı'nın yakınlarında bulunan bölgelere ulaşarak bölgedeki askerlere yetecek kadar buğday temin etmiştir (A.g.e.: 509).

17 Eylül tarihlerinde Uganda'da Wadelai bölgesinde olduğu bilinen Emin Paşa için, Dr.Junker Avrupa'ya bu durum hakkında bilgi vermiş ve Emin Paşa'nın Albert Gölü civarında olduğunu ve güney taraflarından kendisine ulaşabileceğini aktarmıştır (A.g.e.: 511). Emin Paşa ile uzun süreli bir iletişim kesintisi yaşanmış hem Mısır hem de İngiltere haber beklemiştir (Schweitzer, 1898: 197).

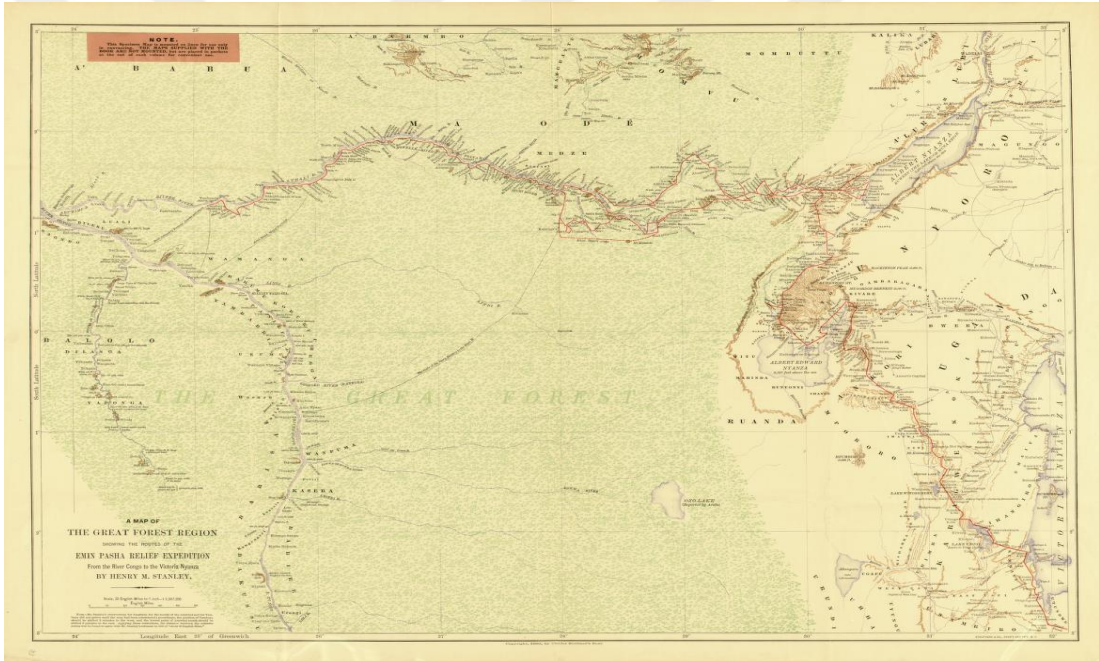
16 Ekim tarihinde Gondokoro'daki askerî birliğin bulunmadığı esnada Lado'ya saldıran "*Dragomanlar*" olarak adlandırdığı yerlilere ait birlikler ile yerel kabile halkları tarafından "*Bari*" ayaklanması gerçekleşmiştir. Lado'yu kuşatmış olan bu ayaklanma ile Regaf bölgesiyle olan iletişim kesilmiştir. 21 Kasım'a kadar süren Bari ayaklanması güçlkle bastıran Emin Paşa, ayaklananları cezasız bırakmamıştır (Junker, 1892: 516).

Emin Paşa, Wadelai'da olduğu süre içerisinde Mısır'ın önerisi ile zamanında antlaşmalar yapılan yerel kabile liderlerine mektuplar yollamış ve destek talep etmiştir. Kasım 1885'te bu taleplerine Uganda kabile lideri Kabrega iki mektupla yanıt vermiş ve Emin Paşa'yı emri altındaki askerleri ve halkı ile birlikte Uganda'ya gelebilecekleri ve burada kalabilecekleri yönünde davette bulunmuştur. Diğer bir yardım mektubu ise Zanzibar kabile lideri olan Abdurrahman bin Ubeyd bin Hâmis'ten gelmiştir. Ayrıca Uganda bölgesinde muhtemelen misyonerlik çalışmaları için bulunan dört Avrupalının varlığından haberdar olan Emin Paşa, Kabrega'dan, halkından birini mektup iletmek amacıyla göndermesini istemiştir (Junker, 1892: 514). Burada bulunduğu süre içerisinde beraberindeki 10.000 kişilik askerî birliği ile direnmeye devam etmiştir (Verdcourt, 1992).

6.2.Emin Paşa'nın Kurtarılması ve Vefatı

Sudan bölgesinde kısa sürede başlayan sorunlar sonucu Emin Paşa askerî birliği ile Nil Nehri boyunca geri çekilmek zorunda kalmış ve bu hamlesiyle Hatt-ı İstiva bölgesinin direnmesini sağlamayı amaçlamıştır (Verdcourt, 1992). Mısır Hidivliği aracılığıyla Emin Paşa'ya yardıma gitmek için İngiltere tarafından özel girişimle bir sefer düzenlenmiştir. Emin Paşa ve halkının bulunduğu düşünülen Albert Gölü'ne yakın Ekvator'un güney bölgesine yürüyüş yapılması planlanmıştır. Bu seferin, Avrupa'da tanınmış bir gazeteci ve kâşif olan Henry M. Stanley tarafından yönetilmesi kararı alınmıştır (Stanley, 1890; Eltor, 1893; Konczacki, 1985).

Emin Paşa'nın kurtarılması için Henry M. Stanley tarafından hazırlanan yardım seferinin haritası Resim 6.1'de verilmiştir.

Resim 6. 1: Henry Stanley tarafından yürütülen Emin Paşa'ya Yardım Seferi'nin yol haritası

Kaynak: Stanley, 1890.

Mehdi isyanının Hatt-ı İstiva Eyaleti'ne yayılması, Hartum Eyaleti'nin düşmesi ve Gordon'un Mehdi kuvvetlerince öldürülmesi ile Afrika bölgesindeki karışıklıklar artarak Avrupa'da yayılmış ve önemli ölçüde dikkat çekmiştir (Konczacki, 1985). Bu süreçte İngiltere Başbakanı Lord Salisbury, Emin Paşa'nın kurtarılması hususunda Alman Hükümeti'nin sorumlu olduğunu ileri sürmüştür. İngilizlerin bu ilgisizliğini ön planda tutarak Emin Paşa'nın kurtarılması hususunda Emin Kurtarma Komitesi'ni

kurmuş ve bu süreç için yaklaşık 20.000 Euro bağış toplamışlardır (Verdcourt, 1992). Her ne kadar yardım seferi olarak bilinse de bir diğer neden ve amaç İngiliz Hükümeti'nin Emin Paşa'nın biriktirmiş olduğu fildişlerine sahip olma isteğidir. Yardım seferini düzenleyen İngiliz şirketine göre Emin Paşa'da 100.000 sterlin değerinde fildişi bulunmaktadır (Akalın, 2017).

10 Ocak 1887 tarihli arşiv belgesinde Osmanlı Devleti'nin Afrika bölgesinde bulunan Osman Dikma, Sudan'a bağlı Sevakin bölgesinde görevli bir İngiliz komutan tarafından Osmanlı Hükümeti'ne mektup göndermiştir.

Osmanlı Dikmanın Sevaki'nde mukim İngiliz Kumandanının gönderdiği mektubun tercümesidir. Besmeleden sonra. Bu mektup Osmanlı Dikmanın Sevakin Kumandanı olan Hristiyanadır. Size haber veririm ki bundan bir zaman evvel 'Rendel' bana bir mektup yazup Hatt-ı İstiva Vilayetinde müdür olan şahsın halini sormuştu. Bu mektup vasıl olur olmaz tarafımdan derhal Halife'ye gönderildi. Halife buna cevaben müdür muvamileyhin bizim elimize düştüğünü ve el yevm mehdinin maiyeti efradından bulunduğunu işâr etti. Muvamileyhin nasıl ele geçirildiğinin tafsilatı ber veçhi atidir. Halife Hatt-ı İstiva taraflarına bizim rüesadan Ömer Salih kumandasında gemiler göndermişti. "Lado"ya muvaseletlerinde müdür muvamileyhi beyaz bir diğer şahıs ile beraber maiyetlerindeki zabitan taraflarında esir halinde tutulmuş bulurlar ve ba'de(hu) bunları zincir ile bağlayıp Ömer Salih'e teslim ederler. El haleti hazihi vilayet tamamen bizim elimizde ve ahalinin kâfesi Mehdi'ye tâbi ve muti' bulunur. Mevcud olan esliha ve mühimmat ve erzakı kâmilen zabt ettik. Ve mecmu zabitanı ve içlerinde bulunan başrahibi Halife'ye getirdik. Halife bunları (?) kabul etti. Ve şimdi (?) bulunurlar. (?) mevcut bayrakları da Halife'ye tevdi' ettiler. İşte mademki Rendel müdür-i muvamileyhin'in olduğunu anlamak istiyor bu haberi kendisine tebliğ ediniz. Hatt-ı İstiva cihetlerinde bulunmuş olan (?) Halife'ye gönderdiği bir mektupla tevfikın müdür-i muvamileyh'e yazdığı namenin suretlerini (?) ettiriyorum. (?) Tarafınıza bir (?) gönderiyorum. Habâb-ı hakkı şükr ederim ki ehl-i imân muzaffer ve küffar-ı mağlup oldular.

Osmanlı Hükümet'ine iletilen mektubun çevirisi gerçekleştirilmiş ve Sultan Abdülhamit'e son durum bildirilmiştir (BOA, Y.EE, 127/5-1).

Bu sırada Osmanlı Hükümeti'ne iletilen ve Sevâkin bölgesinin durumunu aktaran İngiliz komutana cevaben 31 Ocak 1887 tarihinde iletilen ve gerekliliği yapılması istenilen talepleri içeren bir mektup yollanmıştır.

Devletlû efendim hazretleri

Sevâkin vukuundan dolayı bu kere parlamentoda bir mübahase daha vukuu bulup her ne kadar bir karar-ı kat'î tevâzih etmemiş ise de muhalifin fırkası erkânının Sevâkin muhasarasını ref' için İngiliz askeri sevk ve istihdam olunması maddesine şiddetle itirazda devam ettikleri anlaşılmıştır. Ancak heyet-i hükümet yüz kadar rey ile ekseriyet kazandığından hatt-ı hareketinde muhtar kalmış ve o hatt-ı hareket ise evvelce dahi arz olunduğu vechle Sevâkin şehrini muhafaza birle iç taraflara doğru ilerlemek üzere hal-i tedafi'de kalmaktan ibaret olup hatta muhasırlar dağıtıldıktan sonra mücerred bu mevkide hizmeti Mısır askerinin muavenet için sevk olunan İngiliz askerinin Sevâkin'den sürat-i mümkün ile çekilmesi mutasavvur bulunmuştur. İngiltere erkân'ı harp dairesi ahiren Sevâkin ile istihkâmatının bir haritasını tanzim etmiş ve bu harita İngiliz zabitan-ı askerisine ve hükümet-i mahsus olup hariçte bulunmadığından Harbiye Nezaretinden bir nüshası istihsâl ile leffen tesir-i savb-ı sami-i hidivâneleri kılındığı misüllü Afrika'da Hatt-ı İstiva'ya musâdif memalik taraflarında bulunan Emin Paşa ile Mösyö Stanley olduğu zan olunan diğer bir seyyahın esir ettiklerini mübeyyin Osman Diğma tarafından Sevâkin'de bulunan İngiliz kumandanına yazılan bir mektubun İngilizceye mütercim bir sureti Kahire'de mukim İngiltere Konsolosu canibinden bu kere telgrafla umûr-u ecnebi-ye nezaretine gönderilmiş olmakla mektub-u mezkurun dahi İngilizceden Türkçeye tercümesiyle melfufen takdimine müsaraat olunmağı ol babda ve herhalde emr-i ferman hazretlerinedir.

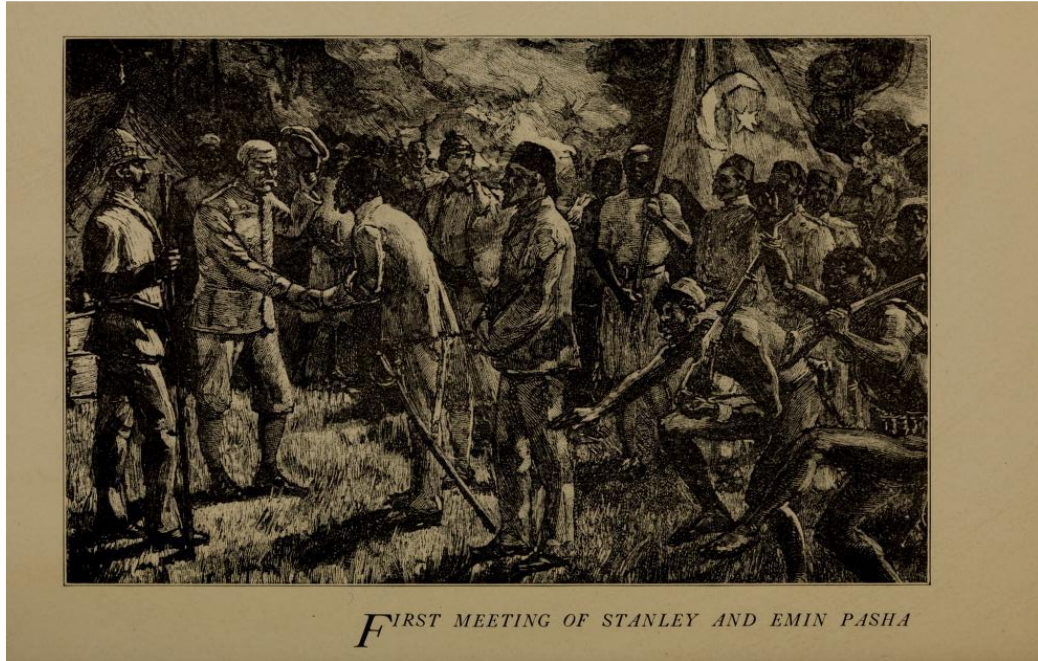
Gönderilen mektup Meclis-i Vükelâ'da alınan kararı bildirmektedir. Sevâkin bölgesindeki olaylar neticesinde Meclis-i Vükelâ'da tartışmalar gerçekleşmiştir. Parlamento ve muhalefet arasında yaşanan tartışmanın sebebi ise Sevâkin bölgesinin Mehdi kuvvetleri tarafından kuşatılmasına karşılık İngiliz askerlerinden oluşan bir kuvvetin gönderilmesi talebi olmuştur. Muhalefet bu talebe karşı çıkmıştır. Lakin Osmanlı Hükümet heyeti kararı çoğunluk oyuyla kabul etmesi sonucu muhalefetin talebini reddetti ve Sevâkin'in savunulması hem de iç bölgelere doğru ilerlemenin

doğru karar olduğunu düşünmüştür. Ayrıca alınan karar sonrası kuşatmanın kalkması sonucu görevlendirilen İngiliz askerlerinin geri çekileceği ve Mısır askerlerine destek amaçlı kalmaya devam edecekleri yönünde karara varmışlardır. Ayrıca belgede meclis kararı dışında Sevâkin bölgesinin kurtarılması için İngiliz Savunma Bakanlığı'nın bu bölgenin haritasını çıkartmış olduğu belirtilmektedir. Ayrıca İngiltere'nin Kahire'de bulunan konsoloslüğundan gönderilen yazıda Hatt-ı İstiva'da görevli olan Emin Paşa'nın ve Kâşif Stanley'in esir alındığı bildirilmektedir (BOA, Y.EE. 127/5-2).

Kaşif Stanley, Yardım Seferi'ne başlamadan önce Mısır'a Kahire bölgesine ulaşmıştır. Mısır Hükümeti adına Hıdiv Tefik ve Nubar Paşa'dan Emin Paşa'ya iletmek adına iki tane mektup ve sefer için 14.000 sterlin para yardım almıştır (Zengin, 2019: 150).

Yardım seferi, 18 Mart 1887'de Banama noktasına ulaşmış ve Haziran ayının sonlarına doğru Kaşif Stanley, öncü olarak belirlenen koloniyi yönetmek üzere Yambuya'dan ayrılmıştır. Sefere ilk çıkan koloni, 383 Afrikalı ve altı Avrupalıdan oluşturulmuş ve Albert Gölü'ne doğru yol almıştır. Geride ise yaklaşık 265 Afrikalı ve 5 Avrupalıdan oluşan bir arka koloni bırakılmıştır (Konczacki, 1985).

Emin Paşa, 29 Nisan 1888 tarihinde Osmanlı askeri karşılama töreni ile kendisini kurtarmaya gelen İngiliz Kâşif Stanley'i karşılamıştır (Upton ve Plehn, 1912: 71; Konczacki, 1985; Schmiede, 1995).

Resim 6. 2: Emin Paşa'nın Kaşif Henry M.Stanley'i karşılama töreni

Kaynak: Upton ve Plehn, 1912: 71.

Bu karşılama ile Kâşif Stanley tarafından Emin Paşa'nın aslında kurtarılmaya ihtiyacı olmadığını aktarmıştır. Buna gerekçe olarak Emin Paşa hakkındaki görüşlerini aktaran Stanley kendisinin lekeli, yamalı, eski kıyafetler içerisinde ve kırık botlar giyerken, Emin Paşa'nın özel dikilmiş bir üniforma giydiğini, kusursuz bir şekilde uyumlu beyaz giyimli, muhtemelen Osmanlı modernleşme dönemi askeri üniforması, ile gerçek yaşından on yaş daha genç gözüktüğünü belirtmiştir (Verdcourt, 1992). Kaşif Stanley Mısır Hükümeti'nden almış olduğu mektupları Emin Paşa'ya iletmiştir. Mektuplarda; Emin Paşa'nın ve emrindekilerin gerçekleştirmiş olduğu hizmetlerden dolayı Mısır Hükümeti'nin teşekkürlerini iletmiş olduğu aynı zamanda kendisine Liva-Paşa unvanı verildiği aktarılmaktadır. Bununla birlikte Kaşif Stanley'in kendilerini kurtararak Kahire'ye getireceğini ifade etmişlerdir. Emin Paşa eğer kalmak isterse bunun kendi tercihi olacağından Mısır Hükümeti'nden yardım talep edemeyeceğini de iletmişlerdir (Zengin, 2019: 150). Emin Paşa'nın askerî birlikleri ve Mehdi kuvvetleri arasındaki çatışmaların devam ettiği süreçte Dufile bölgesi yanmıştır. Bu bölgeden Mısır Hidivliği'nin de çekilmesi ile Emin Paşa Mehdi kuvvetleri ile tamamen karşı karşıya kalmıştır (Konczacki. 1985; Akalın, 2017).

Osmanlı Devleti'nin Sevakin, Sudan ve Mısır bölgeleriyle olan iletişiminin kesildiği iddiası gündemde olduğu sıralarda hükümetin bu konu hakkında Meclis-i Vükelâ'da alınan kararlarının olduğu görülmektedir. 18 Aralık 1888 tarihli Sultan Abdülhamit'e sunulan meclis görüşmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Sevakin asakiri müstahfazasının hâl-i tedâfüide kalacağını ve içeri taraflara asker sevk edileceğini beyan etmiştir. Ledel müracaa hükümet takriben yüz rey ekseriyet kaldığından(?) ve vech ile fırka-i muhalefe Mısır veya Sudan menafi'ını muhafazadan ziyade kabineyi mevki-i iktidardan düşürmeye çalışmaktadır. Heyet-i vükelânın dahi hıfz-ı câh için indelicâb menafi'-i mezkureyi bilâ tereddüt dikta edeceği muhtemeldir. Emr-i ferman hazreti(?)'dir.

Sevakin bölgesinde gerçekleştirilen askeri savunmanın devam etmesi ve bölgenin iç taraflarına doğru yeni askeri sevkیات yapılması konusu tartışılmış lakin Sultan Abdülhamit'e iletilen meclis kararında, karşılıklı konuşmalarla muhalefette bulunan tarafın hükümetin kararlarını, Mısır ve Sudan bölgelerini korumak yerine, karşı çıkarak zarar vermek istedikleri aktarılmıştı. Devamında ise nazırlıkların alınan

koruma kararlarının uygulanması yönünde çalışma yapacaklarını da belirterek Sultan Abdülhamit'ten emir beklediklerini belirtmişlerdir (BOA, HR.TO 63/59-5).

Osmanlı Devleti tarafından bölgenin kurtarılması gündemde iken İngilizler tarafından Emin Paşa'ya teklif sunulmaya başlanmıştır. Kâşif Stanley, kendisine verilen yetki ile Emin Paşa'ya iki farklı görev teklif etmiştir. Belçika'nın sömürgeler sonucu kurmuş olduğu Kongo Bağımsız Devleti'ne bağlı bir Ekvator Valisi olması istenmiş ya da Viktorya Gölü'nün kuzeydoğu kıyılarında İngiltere adına Britanya Doğu Afrika Şirketi için çalışabileceği yönünde teklifler sunmuştur (Verdcourt, 1892).

Emri altındaki memurlarından bazılarını güvenlik tahsis etmeleri için bu bölgeye yerleştirmiştir. Fakat isyan çıkma durumuna dair haberler almış ve bölgeye geri dönmüştür. Bölgenin güvenliği açısından Almanlarla ilişkiler kurmuş olmasına rağmen bunun dışında Alman ve İngilizlerin sunmuş olduğu teklifleri reddetmiş ve bölgeden ayrılmak istememiştir. (BOA, Y.PRK.TKM 24/1; Akalın, 2017). Osmanlı Devleti, Afrika bölgesindeki karışıklıklar için önlemler almaya çalışsa da neticede başarı sağlayamamıştır. Bu durum Emin Paşa ile olan iletişimin kesilmesine kadar ilerlemiştir. Ayrıca Mısır Hidivliği ile de iletişimi kesilen Emin Paşa, Kâşif Stanley'in teklifini düşünmüştür. Gerekçeler sonucunda 17 Şubat 1889 tarihinde Kâşif Stanley'in ekibine katılma kararı almıştır (Schmiede, 1995: 118).

Ayrıca Afrika bölgesinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin yitirildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin de son yıllarında Afrika'daki eyaletleri hakkında hiçbir faaliyet göstermemesi ve salnâmelerde sadece eyaletlerin adlarının yer alması bu durumu açıklar niteliktedir (Tandoğan, 2020: 7). Bu nedenle Emin Paşa'nın bağlı olduğu bir devlet olmaması kendisine yöneltilen teklifleri kabul etmeye ittiği görülmektedir. Böylelikle Kâşif Stanley ile yoluna devam eden Emin Paşa, Aralık 1889 tarihinde Albert Gölü'nün batı taraflarında Alman sömürgesi faaliyetleri ile görevlendirilmiş Bay Wissmann tarafından karşılanmıştır. Wissmann, Almanya İmparatoru'nun mesajını ve Prusya Kraliyetinin takdim etmiş olduğu madalyayı Emin Paşa'ya iletmiştir (A.g.e: 1995: 118).

Hatt-ı İstiva Eyaleti'ni terk etmekte tereddüt yaşayan Emin Paşa neredeyse tüm iletişiminin kesilmesi sonucunda keşiflerine Kâşif Stanley'in ekibi ile devam etme kararı almıştır. Orta Afrika'da gerçekleştirdikleri keşif gezileri Emin Paşa'yı daha da

zorlu yollara çıkarmış ve kendisi 1890 tarihlerinde Kahire'ye yerleşme kararı alarak bu bölgede tıbbî ve idarî çalışmalarını yürütmek istemiştir (Verdcourt, 1992).

Kâşif Stanley'in ekibinden ayrılarak Kahire'de yaşamına ve araştırmalarına devam eden Emin Paşa, askerî birlikleri ile 23 Ekim 1892 tarihinde Kongo'da mücadele ettiği esir tacirlerine esir düşerek Kinena bölgesinde öldürülmüştür (Schmiede, 1995: 118).

Osmanlı Devleti'ne asıl geliş nedeni tıp eğitimi gereği doktorluk yapmak olsa da başta İsmail Hakkı Paşa dönemi olmakla beraber Mısır, Hatt-ı İstiva ve Sudan bölgelerinde gerçekleştirdiği siyasi ve idari görevler ile birlikte Emin Paşa, Avrupa'da bulunan çeşitli müzelere ve bilim alanında çalışmalar yapan meslektaşlarına binlerce hayvan ve bitkiler hakkında aldığı notları, kanıtları göndermiştir. Bunun dışında görev aldığı bölgelerde yerel kabileleri gezerek adetleri ve dilleri hakkında gözlemlerini, coğrafi açıdan yapmış olduğu keşif gezileri ile de çevresel gözlemlerini aktarmıştır. Afrika'da bulunan ve Emin Paşa tarafından Avrupa aracılığıyla bilim dünyasına tanıtılan bazı yumuşakçaların, bitki gruplarının ve diğer hayvanların isimlendirilmesinde "eminii" veya "emini" sıfatları kullanılmıştır. Afrika baklagiller cinsi arasında Eminia Taubert adlı tür Emin Paşa onuruna adlandırılmıştır. Kuş türleri arasında Eminia Hartlaub ve "emini" adlı yaklaşık yedi örnek de bulunmaktadır. Emin Paşa'nın birçok koleksiyonunu Avrupa'daki müzelere ve bilim cemiyetlerine göndermesi tüm bunların temelini oluşmaktadır (Verdcourt, 1992).

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda başlayan modernleşme süreci XIX. yüzyılda büyük bir ivme kazanmıştır. Gayrimüslimlere ve Avrupalı devletlere verilen imtiyazların artması sonucu Müslüman tebaanın da bu imtiyazlardan yararlanmak amacıyla çeşitli nedenlerle tabiiyetlerini bıraktıkları görülmüştür. Hem Avrupalı devletlerin iç işlerine karışmalarının önüne geçebilmek hem de tebaasını kaybetmek yerine geri kazanmak isteyen Osmanlı Devleti bir dizi reformun yanında tabiiyet hususunu da kanunlaştırma yoluna gitmiştir.

Tabiiyet Kanunu'nun öncesinde de hep var olan Osmanlı ülkesine göçler, vatandaşlığın resmiyete bağlanmasının sonrasında da farklı şekiller alarak kendini göstermiştir. Tabiiyet nedenleri araştırıldığında öncelikli sıranın kadın tabiiyetleri olduğu aşikârdır. Evlilik gerekçesi fazla olsa da farklı sebeplerden de tabiiyetlerin olduğu görülmüştür. Ayrımcılığa uğrayan gayrimüslimlerin tabiiyet başvuru dilekçelerinde belirttikleri himaye taleplerinin haklı gerekçeler olarak görüldüğü ve bir zorluk ya da engelle karşılaşmadan tabiiyete geçtikleri anlaşılmıştır. Ayrıca mesleki icraatlar sebebiyle de tabiiyet başvurularının olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmanın örneği olarak seçilen Isaac Edward Schnitzer'in Osmanlı Devleti'ne gelişi ve gerçekleştirmiş olduğu idari ve bilimsel faaliyetler de bu durumu örneklemektedir.

Osmanlı Devleti tabiiyetine geçişinin mesleki nedenlerle olduğu ortaya konulan Isaac Edward Schnitzer'in bu sebeple iş başvurusu yapmış olduğu kendi açıklamalarında da mevcuttur. Lakin Osmanlı Devleti'ne geliş şekli şaibeli bir durum olarak da ifade edilebilir. Mesleki anlamda hayatını idame ettirme isteği dışında bir bilgiye ulaşamamıştır.

Tabiiyet talebi hakkında net bir bilgiye ulaşamamıştır. Tabiiyetini Osmanlı Tabiiyet Kanununun 4.ve 9.maddeleri ile açıklayabiliriz. Bunun dışında Osmanlı Devleti'ne bağlı Kuzey Afrika bölgesinde bulunan Hatt-ı İstiva Eyaleti'nde uzun yıllarca yürütmüş

olduğu valilik görevi belki tabiiyetini açıklayabilmektedir. Tabiiyet hususunda yaptığı herhangi bir başvuruya veya ilgili bir bulguya bu çalışma için yapılan araştırmalar da ulaşılammıştır. Bu sonuç itibari ile Isaac Edward Schnitzer hakkında yapılacak bir sonraki araştırmanın bu yönlü olması aşikârdır.

Elde edilen bulgular sonucunda adının Mehmed Emin olarak değiştirildiği ve paşalık unvanı alarak devlet kademesinde çalışmalar yaptığı bilgisine ulaşılmıştır. Her ne kadar Müslüman olup olmadığını net bir dille belirtmese de Türk örf ve adetlerini benimsediği açıkça görülmektedir. Valilik sürecinde Mısır Hıdivliği ve Osmanlı Devleti adına yapmış olduğu idari işler ile Kuzey Afrika'nın belli bir süre daha Osmanlı Devleti'nin parçası olması, Emin Paşa'nın görev yaptığı dönemdeki önemli bürokratik başarıları arasındadır. Ayrıca kurulan keşif istasyonları aracılığıyla bilimsel araştırmalar ve sonucunda edindiği bulgular ile dönemin bilim dünyasına önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Kuzey Afrika'nın yerel kabile liderleri ile yapılan ikili görüşmeler ile bölgede Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirdiği fakat emri altında bulunduğu gayrimüslim yöneticiler aracılığıyla sömürgecilik faaliyetleri yaptığı iddiası bulunmaktadır. Lakin çalışmamızın kaynakları görev yaptığı dönemde daha çok bilimle, mesleği gereği hastalarıyla ve valilik işleriyle ömrünü geçirdiğini göstermektedir. Ayrıca o dönemde Afrika'nın bu bölgesindeki kabile kültürü ile ilgili bilgiler çok sınırlıydı. Emin Paşa'nın bu konuda verdiği bilgiler öncü bir çalışma niteliğindedir.

Sadece Osmanlı Devleti'ne geçişi ve tabiiyeti üzerinden ele alınan çalışma ile Emin Paşa hakkında elde edilen bulgular oldukça fazladır. Başta Osmanlı Devleti'ne yapılan çeşitli gayrimüslim tabiiyetleri olsun gerek Emin Paşa'nın Osmanlı Devleti üzerinden faaliyetleri olsun tabiiyet konusunun önemini ve daha üzerinde yapılacak çalışmaların olduğunu göstermektedir.

Bulunduğu bölgelerde başta keşif yapmaya başlaması ve elde ettiği bitki, canlı türlerini ve topluma dayalı bilgileri Avrupa'da çeşitli kişi ve kurumlarla paylaşması XIX.yüzyılın klasik ajan profiline uyması aşikârdır. Osmanlı Devleti'ne geçişinin ardından hafiyelik görevinde de bulunması ve ardından Avrupa ile paylaştığı bilimsel verileri belki de çifte ajanlık olabileceği sorusunu da akıllara getirmektedir. Lakin bu konu hakkında en azından bu çalışma için yapılmış literatür taramasında bir bulguya ulaşılammıştır. Doktorluk yanında siyasi açıdan görevlendirilmesi hususunda Osmanlı arşiv kaynaklarından herhangi bir bulgu elde edilemediği için bir iddiadan

ibaret olduğu kabul edilebilir. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika topraklarından çekilmesi, Mehdi İsyanı ve Kaşif Stanley'in Yardım Seferi'ne rağmen bulunduğu topraklardan ayrılmak istememesi yıllarca yapmış olduğu valilik sonucunca halkından kopamamıştır.

Bu çalışmanın çıkış noktası Emin Paşa'nın Osmanlı tabiiyetine geçişidir ama Osmanlı tabiiyetine giren kişilerin Osmanlı toplumuna ve kültürüne, bilimsel birikimine ve bürokrasisine yaptıkları katkılar çok fazladır. Osmanlı Arşiv kaynakları ile yapılacak yeni araştırmalar bu konunun önemini daha da açıklar nitelikte olacak ve yeni bir araştırma alanı açacak potansiyele sahiptir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Osmanlı Arşivi, A.}MKT.UM 525/30

Osmanlı Arşivi, HR.H 216/10

Osmanlı Arşivi, HR.İD 141/41

Osmanlı Arşivi, HR.MKT 332/2

Osmanlı Arşivi, HR.MKT 446/89

Osmanlı Arşivi, HR.MKT 642/43

Osmanlı Arşivi, HR.MKT 650/61

Osmanlı Arşivi, HR.MKT 823/56.

Osmanlı Arşivi, HR.TH 32/4

Osmanlı Arşivi, HR.TH 119/12

Osmanlı Arşivi, HR.TO 63/59-5

Osmanlı Arşivi, Y.EE 127/5-1

Osmanlı Arşivi, Y.EE 127/5-2

Osmanlı Arşivi, Y.PRK.EŞA 4/57

Osmanlı Arşivi, Y.PRK.TKM 24/1

Diğer Kaynak Eserler

Agras, N. (2010). *II.Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri Ve II.Mahmud'un Eğitim*

Öğretim Faaliyetleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Akalın, D. (2017). İngiltere'nin Imperial British East Africa Company'den Uganda'yı

Alması ve Osmanlı Devleti'nin Bölgeye Bakışı (1887-1894), *TAD*, 36(62):133-172.

- Akyıldız, A. (2011). "Tanzimat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40: 1-10.
- Aktürkoğlu, M.E. (2022). *Nizam-ı Cedîd'ten Tanzimat'a Osmanlı Zihniyet Yapısının Çözümlemesi Bağlamında Batı'nın Siyaset Bilimi Kavramlarının (Özgürlük, Eşitlik, Vatan ve Millet) Dönüşümü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Ansay, T. (1952). Amerikan Hukukunda Telsik, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(3): 222-234.
- Aviles, J. S. (2009). Steamers on the Upper Nile: stations under Emin Pasha Equatoria. *The Uganda Journal*, 52: 65-76.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2): 368-388.
- Bardakoğlu, A. (2019). "İskat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 19: 137-143.
- Beydilli, K. (2003). "Mahmud II". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27: 352-357.
- (2009). "Selim III". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36: 420-425.
- Behm, E. (1883). Dr.A.Petermanns MITTEILUNGEN. *Aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt*, 29. <https://hdl.handle.net/2027/mdp.39015035583155> [21.03.2024]
- Bostan, İ. (1990). Orta Afrika'da Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1893-1895). *Bellekten*, 54(210): 665-698.
- Bülbül, G. (1989). Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2): 157-179.
- Doğançay, S. (2020). Mehdi Ayaklanmasında Charles George Gordon'un Rolü, *21.yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 9(26): 399-414.
- Elton, G.R. (1893). Obituary: Emin Pasha (Dr. E. Schnitzer), *The Geographical Journal*, 2(5): 468-470. <http://www.jstor.org/stable/1774126> [20.08.2023]
- Emin Pasha's Expedition to Lake Albert Edward and Lake Albert. (1892).

- Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, 14(8): 540-546. <https://doi.org/10.2307/1801599> [08.05.2024]
- Gülsoy, U. (1999). "İslahat Fermanı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 19: 185-190.
- Gökgedik, İ. (2023). Kıdemli Bir Osmanlı Askerinin Gözüyle Sudan: Ömer Kâmil Paşa'nın *Sûdan-ı Mısırî* Adlı Eserine Göre Mehdi Ayaklanması ve İngilizler, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 10(28): 569-601.
- Junker, W. (1892). *Travels in Africa: During The Years 1882-1886* (A.H. Keane, F.R.G.S. Çev.). London.
- Karataş, Ö.S. (2019). Sultan II.Mahmûd'un Modernleşme Politikası Dâhilinde Yeniçeri Teşkilâtı Ve Teşkilâtın Mûsikî Unsurları, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(3): 937-955.
- Kavas, A. (2003). Türkiye'de Osmanlı Afrikası Araştırmaları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(2): 513-528.
- (2006). *Osmanlı Afrika İlişkileri*, Tasam Yayınları, İstanbul
- (2009). "Sudan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37: 461-413.
- Küçük, C. (1988). "Abdülmeçid". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1: 259-263.
- Konczacki, J. (1985). The Emin Pasha Relief Expedition (1887 – 1889): Some Comments on Disease and Hygiene. *Canadian Journal of African Studies*, 19(3): 615- 625. <http://www.jstor.org/stable/484518> [15.08.2023]
- Mazrui, A.A. (1997). Religious Strangers in Uganda: From Emin Pasha to Amin Dada. *African Affairs*, 76(302): 21-38. <https://www.jstor.org/stable/722011> [01.05.2024]
- Meyers, J. (2020). Henry Morton Stanley and Emin Pasha: New Historical Sources for Heart of Darkness, *Texas Tech University Press*, 1(48): 77-82 <https://www.jstor.org/stable/26772449> [20.08.2023]
- Milanlıoğlu, N. (2023). *Osmanlı İdaresinde Sudan* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Osmanağaoğlu, C. (2003). *Tanzimat Dönemi İtibariyle Osmanlı Tâbiyyetinin*

(*Vatandaşlığının*) *Gelişimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Örenç, A.F. (2013). “Yedi Ada Cumhuriyeti”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43: 384-387.

Özdağ, A. (2018). Sudan’da Mehdilik Hareketi (1881-1885). *TAD*, 3: 309-330.

Pasha, E., & Casati. (1887). The Monbuttu and Their Country, *Scottish Geographical Magazine*, 3(8): 407-410. <http://dx.doi.org/10.1080/14702548708554792> [08.05.2024].

Ratzel, F. (1904). Emin Pascha. *Allgemeine Deutsche Biografie*, 48: 346-353.

Serbestoğlu, İ. (2010). *Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

----- (2011). Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı

Tabiiyet Kanunu, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29(29): 193-214.

Schmiede, H.A. (1991). Hattüstüva Valisi Dr. Mehmed Emin Paşa, *Türk*

Dünyası Tarih Dergisi, 49: 16-2.

----- (1991). Hattüstüva Valisi Dr. Mehmed Emin Paşa, *Türk*

Dünyası Tarih Dergisi, 50: 30-35.

----- (1995). “Emin Paşa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 11: 117-119.

Stanley, H. (1890). A Map of The Great Forest Region: Showing Routes of The

Emin Pasha Relief Expedition, from The River Congo to The Victoria Nyanza, *Library of congress*, <http://hdl.loc.gov/loc.gmd/g8650.ct001275> [04.04.2024].

----- (1890), A Map of Emin Pasha’s Province, *Brigham Young University*,

<https://archive.org/details/mapofeminpashasp00stan> [17.04.2024].

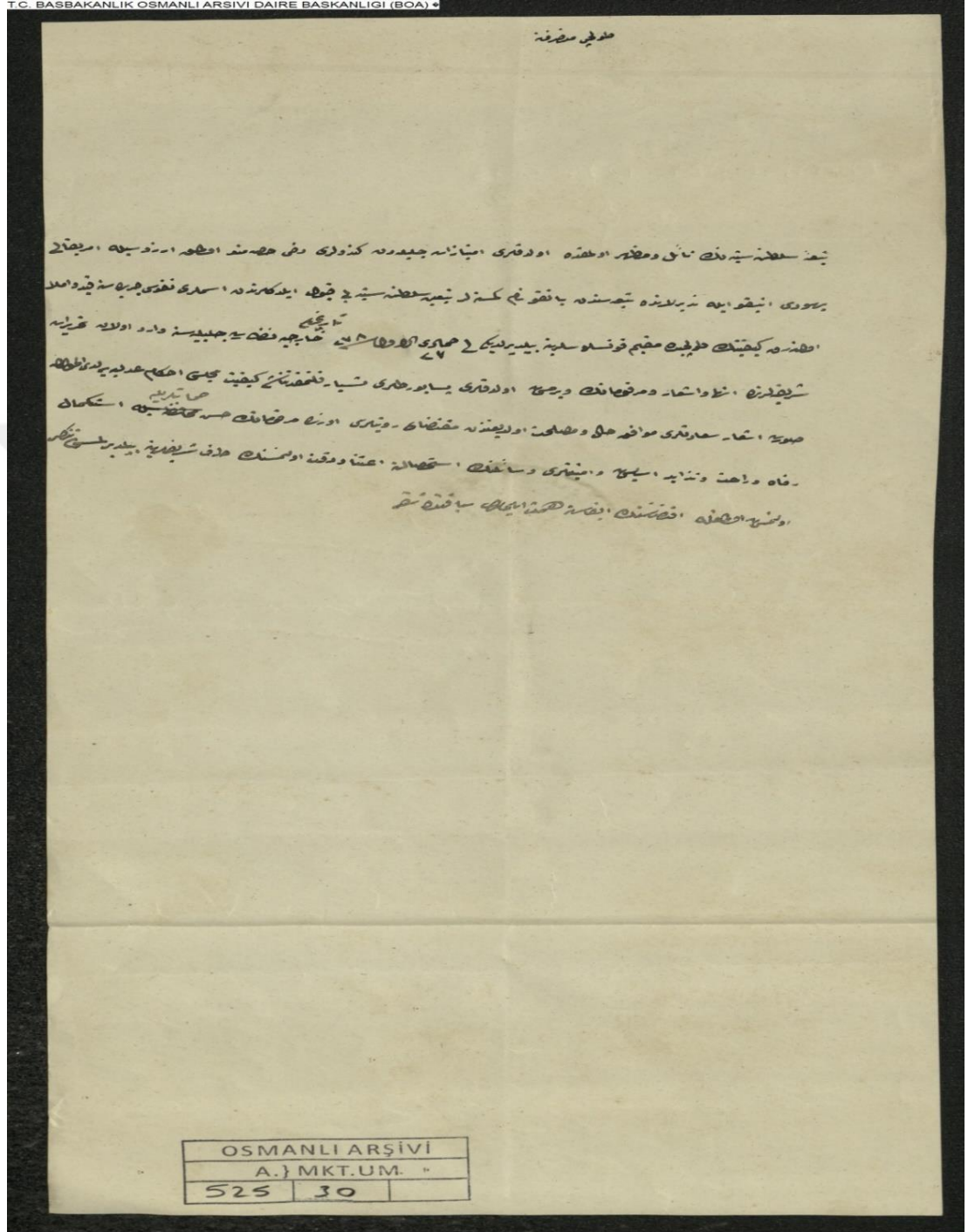
Schweitzer, G., & Pasha, E. (1898). *Emin Pasha, His Life and Work*,

<https://archive.org/details/eminpashahislif00pashgoog/page/n2/mode/1up> [01.08.2023]

- Tandoğan, M. (2020). *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Telli, R. ve Yılmaz, A. (2020). Geç Dönem Osmanlı Modernleşmesine Genel Bir Bakış. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(100): 9-35.
- “The Royal Geographical Society”, <https://www.rgs.org/about-us/our-history> (28.04.2024).
- Ulukaya, G. (2022). 1869 Osmanlı Tabiiyet Kanunu ve Büyük Devletlerin Bu Kanuna Bakışı. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2): 136-150.
- Upton, G. P. & Plehn, MC. (1912), *Life Stories For Young People 'EMIN PASHA', Chicago – AC McClurg & Co,* <http://hdl.loc.gov/loc.gdc/scd0001.00299916807> [03.05.2024].
- Verdcourt, B. (1992). Emin Pasha – 1840–1892 – Collectors in East Africa – 15, *The Conchologists' Newsletter*, 120: 439–448. https://conchsoc.org/collectors_east_africa/Emin-Pasha.php [03.05.2024].
- Warburg, G. (1992). *Historical Discord in the Nile Valley, Cambridge University Press*, <https://books.google.com.tr/b> [06.03.2024].

EK 2. Devlet-i Aliyye tabiiyetine geçen Amerikalı Yahudi Aniko ile Netherland Hollandalı Yonko'nun himaye olunmaları ve refahlarının temini

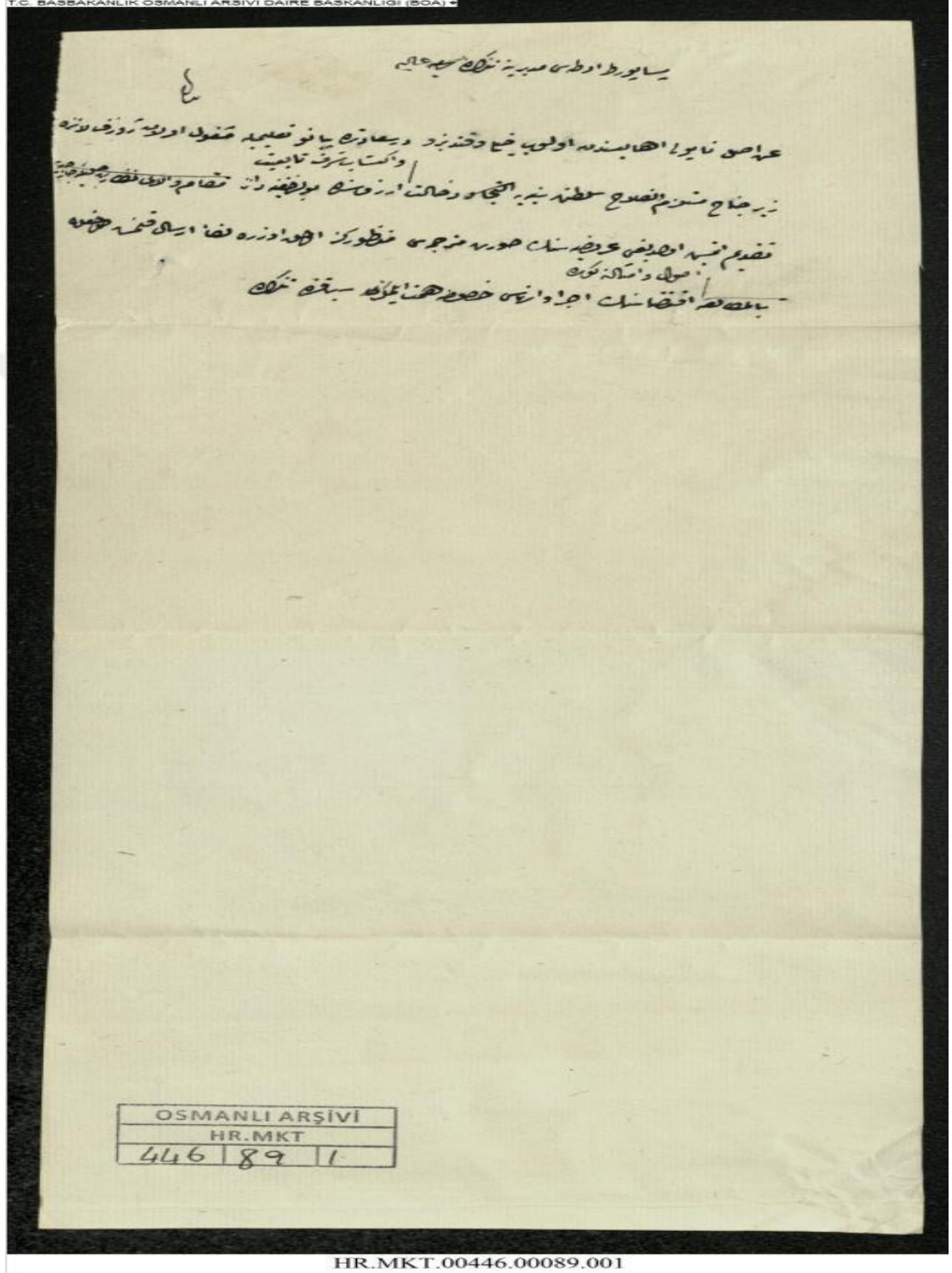

A.}MKT.UM.00525.00030.001

Kaynak: A.}MKT. UM. 525/30

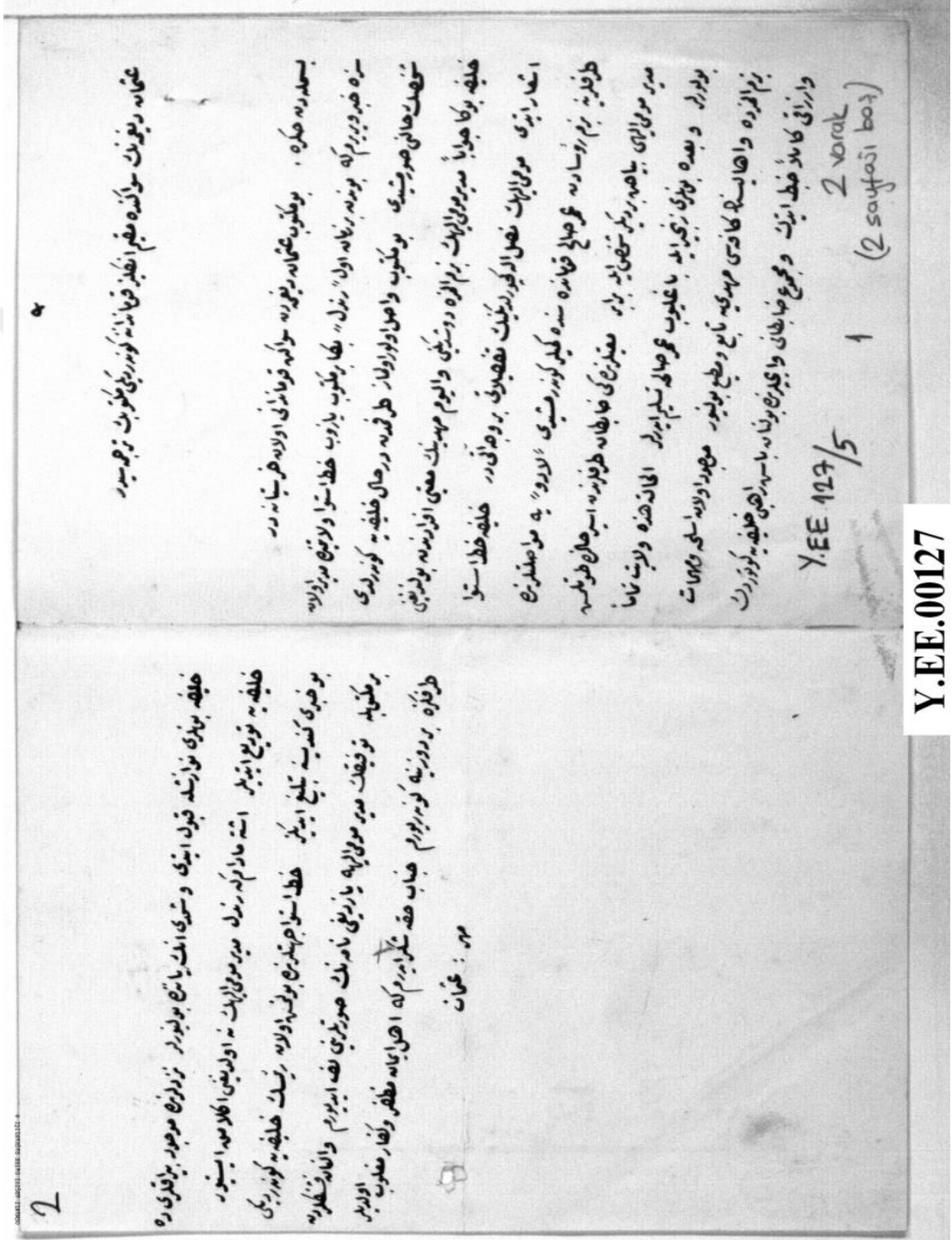

EK 4. Napoli ahalisinde olan ve Dersaette piyano eğitimliğinde bulunan Jozef Lanze

Kaynak: BOA HR. MKT 446/89

EK 5. Sevakin şehrinin muhasarası işi ile, Emin Paşa ile Mösyö Stanley olduğu zann olunan bir seyyahın esir edildiği hakkında Osman Diğma tarafından Sevakin'de bulunan İngiliz kumandanına gönderilen mektubun tercümesi, s.1.

EK 6. Sevakin şehrinin muhasarası işi ile, Emin Paşa ile Mösyö Stanley olduğu zann olunan bir seyyahın esir edildiği hakkında Osman Diğma tarafından Sevakin'de bulunan İngiliz kumandanına gönderilen mektubun tercümesi, s.2.

دوئلہ درہ غارت نیہ
۵
مایہ ہمارے ملک کا نہ باسے کتابہ جلد سے جانب عاینہ

دوئلہ اقدم ہفتہ کی
سوائے وقوع آئندہ طوری ہو کہ پانچویں بر ماہیہ رہا وقوع اولوب ہر نہ قدر برقرار قطعاً تواضع اجماعاً ہیہ مخالفہ فرقہ سے اکتانک
سوائے ہمارے ہی رفع ایچوہ انگلیز عسکری سوہہ واستخدام اولوب مارہ نہ شدتہ اعتراض دولام ایڈکری اکلانشہ در انجہ حکمت حکومت
بوز قدر رأی ایہ اکثریت قرآنہ بقندہ خط حرکتہ مخارقالسہ واو خط حرکتہ ایچ اولوب در ہی عرصہ اولوب ہی وہیہ سوائے شہر ہی قافلہ
برہ ایچ طرفہ طوری ایڈیبا مک اوڑہہ حال تراقدہ قافلہ عبات اولوب حتی ہی صرہ طاعید در قدر قطع مجرہ ہوقصد
خدیہ مصر عکریہ معاوت ایچوہ سوہ اولوبہ انگلیز عکریہ سوائے نہ سرعتہ قند ایڈ جھلسی مقصود ہونکے در انظرہ اراکامہ
ہرہ رازہ سے ایڈ سوائے ہیہ استیفا ماتک برخریطہ ہی ٹیچر ایچوہ و ہوقریطہ انگلیز ضابطان عکریہ و حکومتہ مخصوص
اولوب خارجہ ہونکے بقندہ حربیہ نظارتہ برنوسس استیصال ایڈ لفا تیبہ صوبہ ہی خدیوانہ ہی قند ہیہ متلا افریقا رہ
خط استرایہ مصارف محاکک طرفین ہونانہ امیہ یاٹ ایہہ موسیواستانی اولوب ہی طہ اولوبہ دیگر برسیاحت اسیر ایڈکری
بیمہ عثمانہ دنیہ طرفندہ سوائے ہونانہ انگلیز قوماندانہ یازہوہ برکتوبک انگلیز ہیہ ترجمہ برصورتی قاہرہ رہ مقیم انظرہ
قرنلوس جانبندہ ہوکہ تلفظندہ امور اجنبیہ نظارتہ کوندر لہہ اولوبہ مکتوب مذکورک دہی انگلیز رہ ترجمہ برصوبہ ملقبہ
تصنیفہ مارتہ اولوب ایچ و ہر حالہ اروزمانہ ہفتہ مہد اولوب اولوب کا رہ اولوب

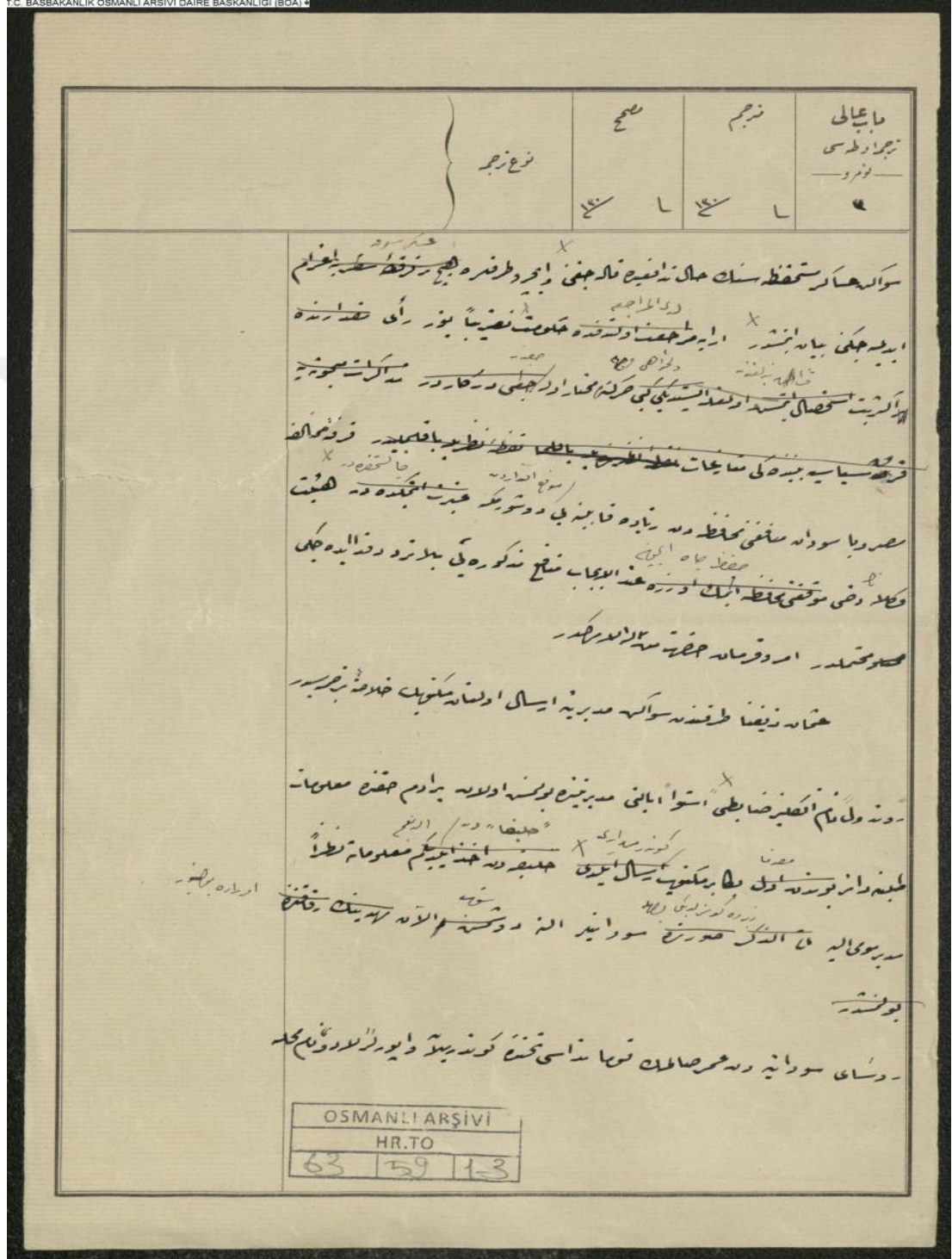
Y.EE 127/5

2

Y.EE.00127

Kaynak: BOA Y. EE. 127/5

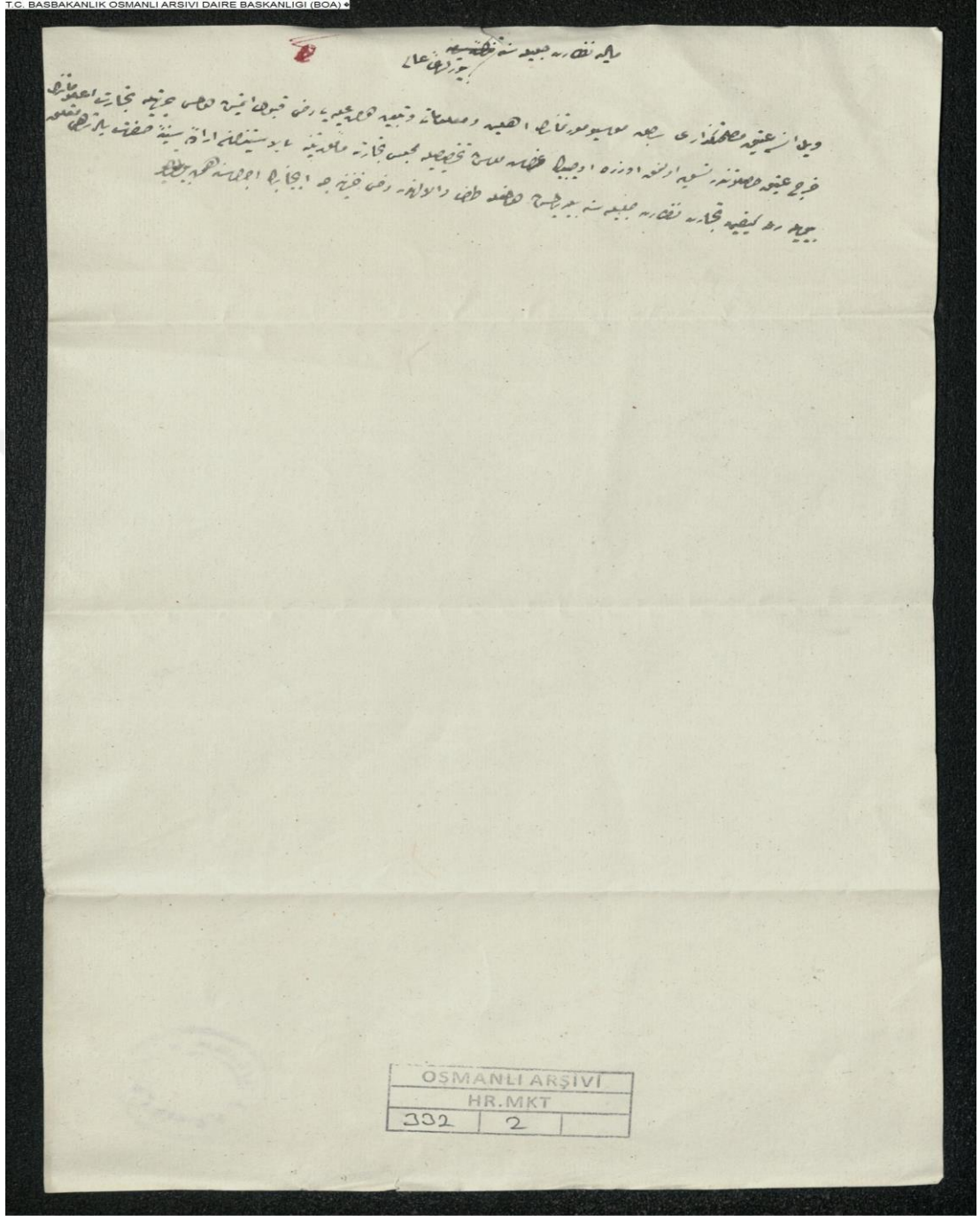
EK 7. Emin Paşa ile Mösyö Stanle olduğu düşünölen bir seyyahın esir edildiklerine dair Osman Dikna tarafından Sevakin müdürüne gönderilen mektubun irsal kılındığı.

HR.TO.00063.00059.001

Kaynak: BOA HR.TO. 63/59

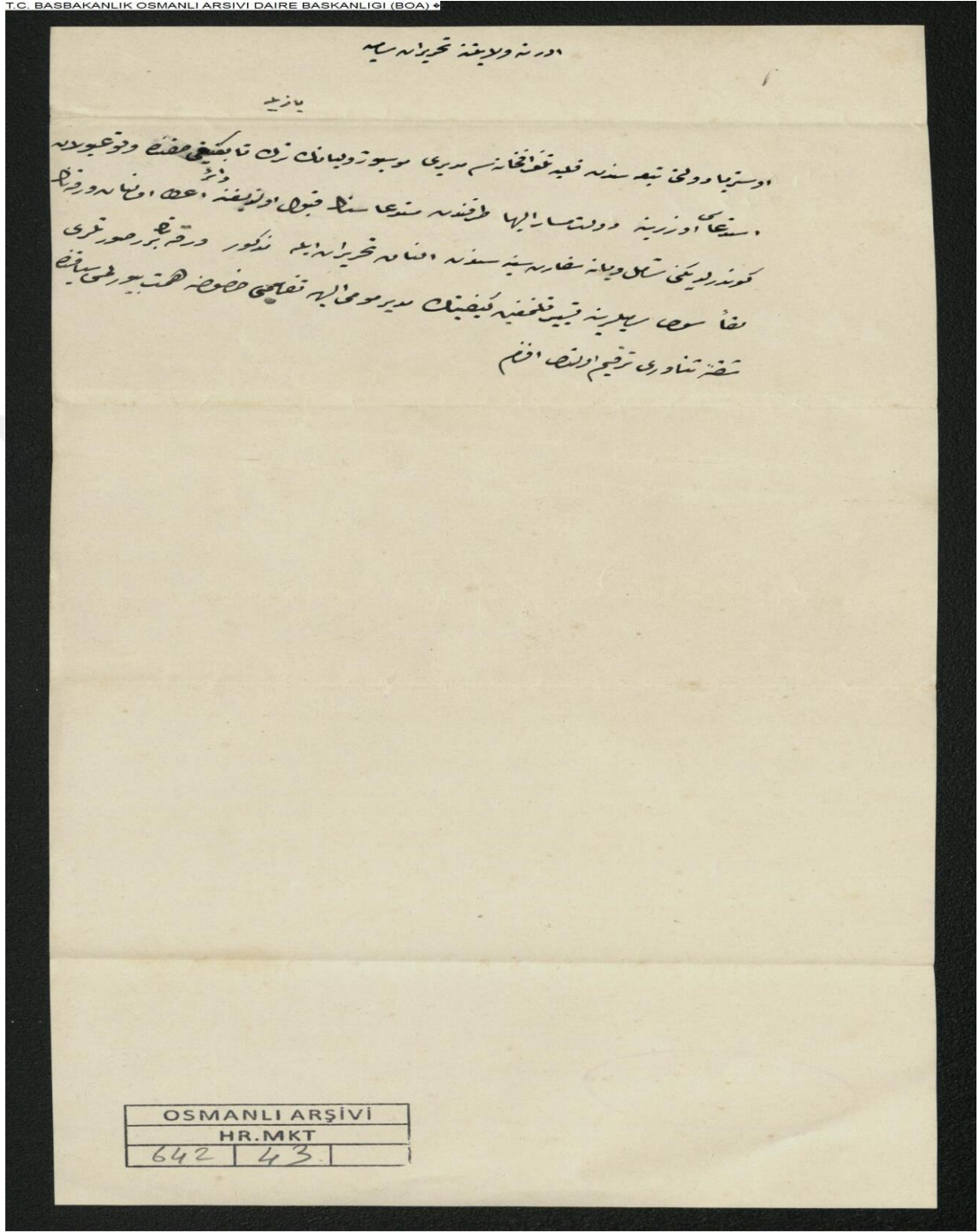
EK 8: Osmanlı tabiiyetine geçmiş olan Vilanse-i Atik sabık Maslahatgüzarı Mortima'nın Ticaret Meclisi'nde görevlendirildiği.

HR.MKT.00332.00002.001

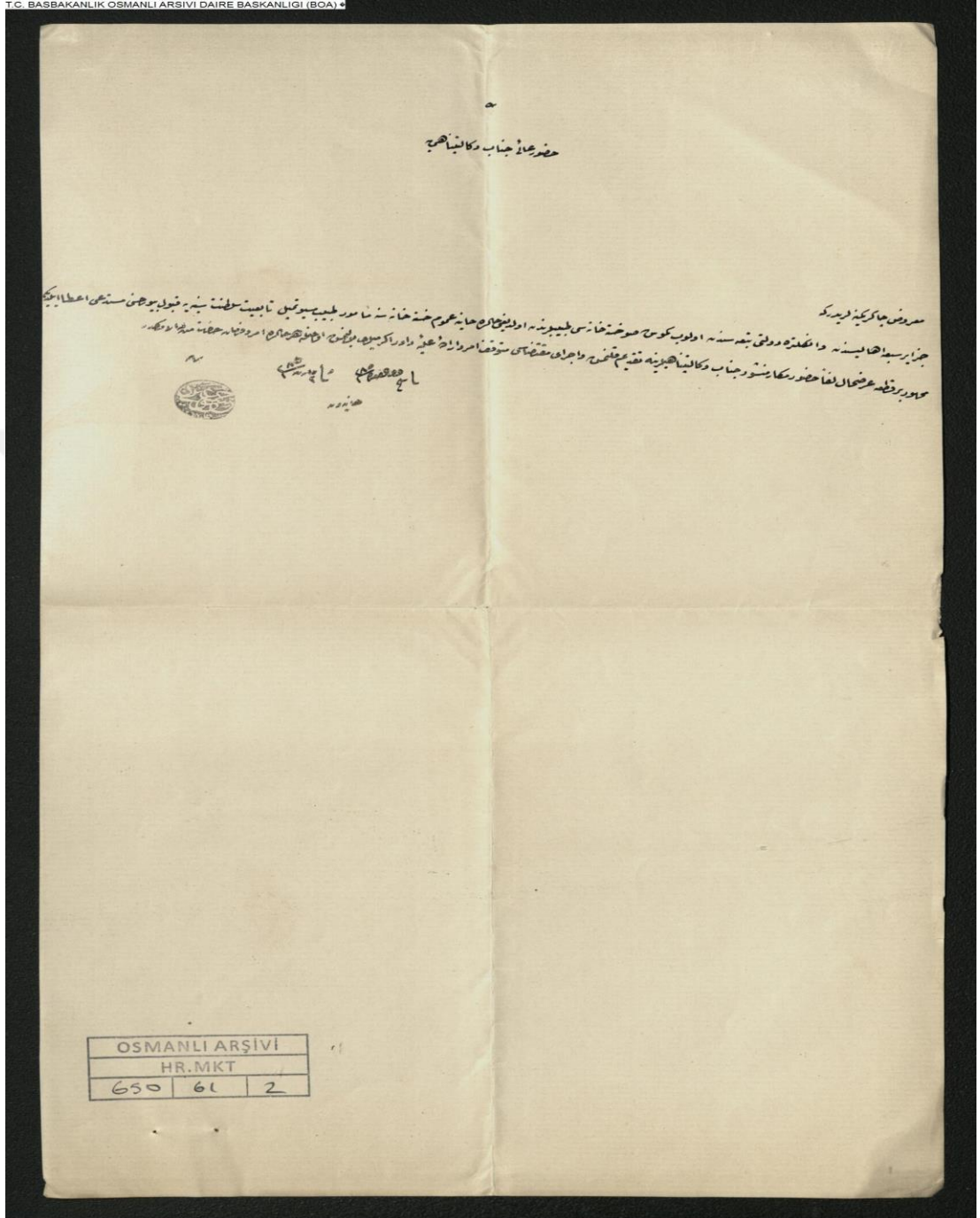
Kaynak: BOA HR. MKT 332/2

EK 9: Tabiiyyet [Vatandaşlık talebi kabulü] : Julyan (Filibe Telgrafhanesi Müdürü)

Kaynak: BOA HR. MKT 642/43

EK 10: Tabiiyyet [Osmanlı tebeasına geçiş] : Tample (Cezayir-1 Seba ahalisinden, Hanya Hastanesi Tabibi)

HR.MKT.00650.00061.002

Kaynak: BOA HR. MKT 650/61

ÖZGEÇMİŞ

Şeyma Çetin

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları, 2024, İstanbul.

Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Tarih Bölümü, 2021, İstanbul.

B. MESLEKİ DENEYİM

- 2018-2021 İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Kurumsal İletişim ve Tanıtım, Staj.
- 2021-2022 MEB, Çapa Atatürk Ortaokulu, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği.
- 2022-2024 MEB, Özel İkitelli OSB Anadolu ve Teknik Meslek Lisesi, Tarih Öğretmenliği.

C. YAYINLARI

- 4-5 Haziran 2022, İZÜ, Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi, “Kazım Karabekir’in ‘İstiklâl Harbimiz’ Eseri Üzerinden Kurtuluş Mefkûresi (1920-1922)” Adlı makale çalışmasını sunmuş bulunmaktayım.